

100 років

ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

У СВІТ ЗА ПІСНЯМИ...
До 100-річчя Григорія Нудьги

Свою ювілейну сільветку почну з вірша «Далекі птиці», що його присвятив Григорію Антоновичу Нудьзі ще коли він жив – 1993 року. А точніше – коли у Львові, в Товаристві охорони пам'яток історії і культури, відзначали його 80-ліття...

*Боліло серце...
У світи далекі,
узявши спомин рідної світлиці,
лишаючи побоїщ димний клекіт,
пісень летіли
ненаглядні птиці, –
і там сідали, де розкішні пави,
а чи фламінго, що не знають стужі.
Ковбоя з прерій кликали до слави,
туземцям дивним веселили душі.
Ширяли там, де бій...
де карнавали,
нам звоювали і краї, і раси...*

*А Ви їх дальні гнізда розшукали
і відпитали їх сліди-адреси –
і стало веселіше у світлиці,
зникли наші бідкання огульні.
Б'ють громовиці...
Але наші птиці
і у чужих світах не безпритульні.*

*Утіхою засяло Ваше тіло,
струснувши втому і зажуру пізню.
І серце вже Вас більше не боліло –
воно само перетворилось в пісню.*

Цей вірш – алюзія, відгук на книгу Григорія Нудьги «Українська пісня в світі», яка 1989 року вийшла в світ у видавництві «Музична Україна» з місткою (як завжди) передмовою Дмитра Павличка.

Ця книга була подією в культурному житті України. Адже автор вперше простежив шляхи нашої пісні далеко за межами Батьківщини. Ось їхні «сліди-адреси», які подаю відповідно до змісту книги: Польща, Чехія і Словаччина, Болгарія, Югославія, Румунія, Німеччина, Угорщина, Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди (Голландія), Англія, Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Данія, Швеція, Фінляндія, США, Канада, Мексика, Куба, Бразилія, Австралія, Японія, Африканський континент...

Вже самий перелік країн свідчить про небувалий досі засяг дослідницьких пошуків ученого-патріота, фольклориста, літературознавця та культуролога. Візьмемо Сполучені Штати Америки. Там уже 1815 року виконували пісню «Їхав козак за Дунай...» Вона звучить і в Німеччині, але вже як пісня німецька (її співали вояки, котрі билися з Наполеоном); її співають і в обробці славетного Бетховена...

Тоді я ще не знав про поневіряння цієї потужної праці, про те, що вона сімнадцять літ чекала на опублікування. Ще 1972 року Нудьга подав її до видавництва. Перші дві рецензії були негативні. «В одному місці рукопису, – зізнавався автор, – сподіваючись обдурити начальство, я залишив слова про те, що італійський вчений такий-то в журналі такому-то пише: «Україна – висококультурна, має багату літературу, особливо – пісню, але вона зробила велику помилку, об'єднавшись із Росією». Цього було досить, щоб рукопис викинути з плану видання.

І тут на захист виступила «Літературна Україна». Нудьга викреслив «крамолу» і вдруге подав книжку до видавництва. Почалося закрите внутрішнє рецензування...Всього надійшла 31 (!) рецензія – і,

на подив видавців тієї ж таки «Музичної України», усі, опріч однієї, були назагал позитивними. І 1989 року, вже в період «перебудови», книжку надрукували. Але... в скороченому варіанті: з 1250 сторінок прибрати 700!

Р. С. Григорій Антонович пішов з життя 14 березня 1994 року. А вже через три роки, 1997-го, Інститут народознавства АН України видав його працю «Українська дума і пісня в світі. Книга I» (424 с.) з передмовою професора Романа Кирчіва. Наступного року з'явилася «книга II» цієї ж праці обсягом 507 сторінок. Окремою книжкою вийшов і пропущений передніше розділ п. н. «У колі світової культури» (2006 р., 440 с.).

Вслід за українцями, які студіювали в середньовічних університетах Європи

Історія українських пісень, їх походження (адже пісні створювали конкретні автори, а народ вибирав серед них найдосконаліші), географія їхнього поширення – головний напрям досліджень Нудьги. Цей напрямок відображає і монографія про творця пісні «Їхав козак за Дунай» Семена Климовського «Козак, філософ, поет», яку 1999 р. видав Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Другий напрям теж вписує Україну у світовий часопростір. Це розповідь про середньовічні університети Європи та навчання в них – у XIV–XVIII століттях – вихідців з різних земель України, причому і Лівобережної¹.

Від цього дослідження теж неможливо відірватися. Ми довідуємось про те, як наші країни в Падуанському університеті, зокрема брати Юрій і Криштоф Збараські, у 1592–1610 роках ходили на лекції Галілео Галілея, навіть відвідували його вдома; як окремі з них мешкали в оселі протестанта Лютера (скажімо, Станіслав Оріховський, котрий студіював у Віттенберзькому університеті);

¹ Див.: Нудьга Г. Перші магістри і доктори // Не бійся смерті / Григорій Нудьга; вступ. стаття П. Загребельного. – К.: Рад. письменник, 1991.

як у Краківському університеті в різні роки навчалося аж шість студентів з прізвиськом «Тичина»...

Всього в Європі, починаючи від XII століття, діяло близько п'ятдесят університетів, в яких студіювали вихідці з українських теренів. Найдавніший виш – університет у Болоньї, заснований ще 1119 року, і в ньому у XIII сторіччі навчалось десять (!) тисяч студентів. 1481 року ректором цього престижного університету був Юрій Котермак з Дрогобича, доктор медицини, перший українець, який надрукував у Римі – звісно, латиною – «Прогностичну оцінку біжучого 1483 року».

Цей, другий, напрям репрезентує і книга «Республіка козаків (Середньовічна Європа про Січ і козаків)», видана 1991 року Фондом духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького.

І напрямок третій: про зародження літературознавчої думки в письменстві Київської Русі; про передмови і післямови в українській літературі XV–XVIII століть, а також про рідкісні книжкові пам'ятки XVI століття про Україну². Цей напрямок розширює повість-есе «Не бійся смерті» про трагічну долю поетів, які писали українською народною, – Івана Журавницького та його дружину Олену Копоть. У контексті третього напрямку цінним є і збірник «Слово і пісня», який вийшов у «Дніпрі» ще 1985 року з вимушеним «паровозом» – «Улюблена пісня В. І. Леніна».

Тобто діапазон наукових зацікавлень і пошукувань Григорія Нудьги надзвичайно глибокий та далекосяжний. Це, oprіч власних монографій, упорядкування і видання антологій, збірників, численних нарисів, статей, рецензій. 2007 року Львівський національний університет ім. І. Франка видав «Бібліобліографічний покажчик Григорія Нудьги», в якому зафіксовано 515 позицій (це вже другий «Покажчик»; перший вийшов 1988 р. з нагоди 75-ліття вченого).

Змістовну, ерудовану розвідку до «Покажчика» 2007 року про вибоїсті життєві дороги вченого написав голова правління

² Див.: Нудьга Г. На літературних шляхах / Г. А. Нудьга. – К. : Дніпро, 1990.

Фундації імені Григорія Нудьги Анатолій Бурдейний. «Показчик» доповнюють «Мала автобіографія» та спогади – про Голодомор і Колиму – самого Григорія Антоновича (він мав намір написати спомини і про своє перебування на фронті у 1941–1942 роках, але не встиг). На тлі наявних спогадів вимальовується вражаюча мозаїка страдницького життя, вірніше – життя, Григорія Нудьги, який, незважаючи на вкрай неприхильні, а той ворожі суспільно-політичні умови, зумів рясно посіяти і зібрати такий щедрий урожай.

Козак, син козака

Після скасування царським урядом Гетьманщини (1764 р.) на території Чернігівщини й Полтавщини все одно ще довго – до 1917 року – існував окремий козацький стан зі своїми правами та привілеями. І з незатертою історичною пам'яттю та вільнолюбством.

Козацькою була й Артюхівка – село, що в Роменському повіті Полтавської губернії (тепер Сумська область). Воно нараховувало 450 дворів, а його мешканці самотужки обробляли по 4-5 гектарів землі. Тільки два чи три господарі мали понад 12 гектарів. Козак Антон Нудьга спершу мав усього півтора гектара, але після революції йому додали ще три з половиною – і він з дружиною Яриною, теж козачкою з дому Кулик, трудився, не покладаючи рук. Адже підросли діти. Серед них і Григорій, який прийшов на світ 21 січня 1913 року – за півтора року до Першої світової війни...

На цю війну призвали і Антона. Повернувся з двома пораненнями і двома медалями. Григорій невдовзі пішов в Артюхівці до початкової, відтак семирічної трудової школи у Глинську. Опісля подався до Гадяча, щоб навчатись у педагогічному технікумі. Після технікуму Григорій 1931 року повернувся в Артюхівку вчителювати, оскільки в селі відкрили семирічну школу, до якої записалось 500 дітей. Приміщень бракувало, тому навчання провадили у дві зміни. Григорій провадив уроки української (а також

німецької) мови та літератури, а через місяць його призначили директором.

Проте радість з нового призначення була нетривкою. В селі панував неспокій. У 1929–1930 роках 43-х найпрацьовитіших господарів звинуватили у приналежності до Спілки визволення України – і вивезли невідь-куди... В село внадились уповноважені. Почалась суцільна «викачка» хліба.

Про ці страшні часи Григорій Нудьга пристрасно, з невимовним боєм і гнівом розповів у спогадах «Цар-голод», що їх 1993 року оприлюднив журнал «Київ», № 2-3. «У листопаді і особливо в грудні 1932 року стало цілком зрозуміло, що Цар-голод уже почав своє страшне смертельне діло...» Тим-то в молодого вчителя заройлась думка їхати до голови ВУЦВК Г. Петровського, так званого «всукраїнського старости», і розповісти про непосильні для селян плани хлібозаготівель, які, за його підрахунками, можна виконати хіба що за чотири роки.

Григорій обміркував цю справу з головою сільради, потім ще з двома односельцями – і всі четверо потайки виїхали спершу до Ромен, яке було окружним центром. І подалися на прийом до Білого, який заступав у Ромнах Петровського. «Він попросив нас сісти. Я подав йому листа від громадян села. Прочитав уважно від початку до кінця, довго не підводив голови, щось думав, нарешті звів очі на нас і стиха промовив: «Знаєте що? Їдьте додому та не кажіть навіть, що були у мене».

Голова Білий виявився розуміючим, але безсилим у тих нелюдських умовах керівником. 1937 року його розстріляли. А 1939-го – і Власа Чубара, голову Раднаркому УРСР: через декілька днів після Нудьги він прибув до Ромен, щоб посилити викачку хліба, – і уповноважених в Артюхівці стало ще більше. «Хліб, усе їстівне викачували безжально, незважаючи на плач дітей, жінок, на припухлі селянські обличчя».

Обчистили й хату Нудьги. Щоб не вмерти з голоду, збирали в лісі дикі киследи, жолуді, груші... Відтак Григорій поїхав до Києва і в крамниці «Торгсін» на Басарабці за дві батькові срібні медалі з війни отримав дві хлібини, за мамині золоті сережки – чотири (вона дала на продаж ще і свій срібний хрестик). Вчительський

пайок борошна (12 кілограмів на місяць) змішували з липовою корою та розмеленими жолудями і варили...

Отак і вижили. Настав червень 1933-го. Половину села вимерло. Помер і батько Антон. Григорію не могли простити його поїздки до Білого, і він заявив прилюдно, що вибирається до Москви; а насправді подався до Харкова, вступив у тамтешній університет. А з перенесенням столиці до Києва (1934-го) продовжив студії в університеті Київському.

Перші друзі і перші недруги

Як і в Харкові, так і в Києві не було вже того піднесення, що передніше, коли буяла віра в «загірню комуну». Добровільно пішли з життя Микола Скрипник, а перед тим Микола Хвильовий. Григорій змалював вигляд його могили в Харкові, а коли її знесли – малюнок залишився єдиним автентичним зображенням місця, де спочивав видатний чарівник слова. 1934-го «чорний ворон» забрав у небуття цілу групу визначних письменників. Невдовзі вони були розстріляні.

На «волі» (в Харкові) Григорій відвідував вистави театру Леся Курбаса «Березіль»; тут залишались улюблені викладачі Григорія: Л. Булаховський, М. Наконечний, в Києві – А. Кримський, О. Білецький, А. Хвиля, М. Грунський, С. Савченко, С. Маслов... «Найбільше зацікавили роботи М. Зерова, А. Шамрая, П. Филиповича, а з давніших – В. Перетца своїми багатствами фактів, знанням джерел. Тоді обрав за принцип: для дослідника знання джерел і фактів – основне». Тим-то зблизився з П. Поповим, позаяк той підтримував його спроби наукових досліджень.

І вже тоді Григорій опублікував у журналі «Радянська література» (1935, № 2) статтю про кобзаря Івана Запороженка, підготував обширну наукову розвідку «Пісні літературного походження в українському фольклорі», яку схвалив О. Білецький і яку пізніше надрукував журнал «Радянське літературознавство. Наукові записки» (1940, кн. 5-6, с. 155–192). Це призвело до того, що Григорія, ще студента, запросили до Інституту

фольклору Академії наук УРСР на посаду молодшого наукового співробітника. Поєднавав працю з навчанням (трудився в дві зміни). І розширював коло знайомств, що підтримувало його на душі.

Загалом продовж життя Нудзі таланило на порядних людей. Серед них кобзарі О. Вересай, Є. Адамцевич – єдиний, хо зберіг для нас «Запорозький марш», вчені і письменники М. Возняк, Ф. Колесса, П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, М. Стельмах, Т. Масенко (написав про нього окрему біографію), А. Дімаров, Л. Вишеславський, пізніше В. Чорновіл, В. Симоненко, Р. Братунь, співачка Ніна Матвієнко...

До виняткових знайомців, ще в роки дитинства Нудьги, належав його земляк Григорій Вашкевич (1837-1923), який колись дописував до «Киевской старины», приятелював з М. Костомаровим, видавав з ним у Петербурзі Шевченкового «Кобзаря» (1867), зустрічався з Тарасом Григоровичем, зберігав окремі автографи його творів, світлини і копію посмертної маски. Та коли Нудьга підготував для «Шевченківського словника» статтю-гасло про Вашкевича, – це був 1978 рік, – то прізвище Григорія Антоновича викреслили, і це боляче вразило його. Так само викреслювали його ім'я під багатьма іншими статтями.

Несправедливості почалися ще в студентські роки. Бо ж не тільки благородних людей він зустрічав. Ось порекомендував на роботу в Інститут фольклору двох своїх співмешканців у гуртожитку (Д. Кушніренко та І. Грицютенка), а ті невдовзі виступили в «Київській правді» з пасквілем «Викорінити рештки буржуазного націоналізму в Академії наук» – і Григорія звільнили. «Дякувати Богу, – казав він, – не розстріляли і дали закінчити університет».

Три втечі і три радості перед арештом

Отримавши диплом, Григорій на «відмінно» склав іспити до аспірантури, але його не зарахували, хоча півроку обіцяли... І він поїхав до Полтави, де з грудня 1938-го почав викладати

в педінституті українську мову. Його б і там не взяли на працю, та після арештів кафедри були порожні, мовників бракувало – і знання Нудьги знадобилися як ніколи. У Полтаві він підготував кандидатську дисертацію; в березні його взяли на перепідготовку, а в червні 1941-го він уже командував взводом.

Саме з цього періоду починаються його карколомні і страшні пригоди, про які можна написати детективний роман. Річ у тім, що влітку 1942 року 6 армія Південно-Західного фронту потрапила за Харковом в оточення – і лейтенант Нудьга опинився в полоні. Деякий час перебував на Холодній Горі біля Харкова, потім його вивезли до Полтави. Гарував на деревообробному заводі – і звідки зумів утекти. Згодом ще раз його забрала польова жандармерія, два тижні посидів за ґратами – і вдруге «пощастило вирватися». Втретє втік од німаків, як їх називали в Галичині, коли ті везли його в ешелоні до фатерланду.

І ось повернулась радянська влада. Після численних перевірок, підозр (адже радянські офіцери в полон не здаються) його у червні сорок четвертого відправили з маршовою ротою на фронт. Але у Львові, неподалік збірного пункту коло вокзалу, випадково зустрів знайомих науковців з Києва, які приїхали налагоджувати наукове життя у Львові, і вони домоглися того, що Нудьга, замість автомата, взяв у руки перо: його прийняли на працю у Львівське відділення Інституту літератури Академії наук.

Праця була приємною, адже поряд такі авторитети, як І. Крип'якевич, М. Возняк, Ф. Колесса... Філарет Колесса написав відгук на його дисертацію, Нудьга поїхав до Києва, 4 травня 1945-го зайшов до Рильського – і Максим Тадейович, у ту пору голова Спілки письменників України, написав записку директорові Укрвидаву з проханням включити працю вченого про пісні у темплан видаць. З цією запискою Нудьга зайнявся справою захисту дисертації, який було призначено на 10 травня. Якраз перед тим, 9 числа, народився син. Нудьга вирішив поїхати на день (неділю) до Львова, щоб у понеділок бути у Києві. Та перед входом на вокзал до нього підійшли троє невідомих і звеліли сісти з ними в машину. Це були енкаведисти...

За відмову доносити – на Колиму

Александр Солженіцин у книзі «Архіпелаг ГУЛАГ» описав різні «сценарії» раптових арештів невинних людей. Так посатанинськи підступно вчинили з Григорієм Нудьгою. Він, як уже знаємо, мав побачити щойно народженого сина, захистити дисертацію, зажеврїла надія видати книжку...Та замість цих трьох радостей – тюрма на вулиці Володимирській, допити, погрози (він відкинув усі звинувачення як абсурдні) і вирок лихо-вісної «тройки» за статтею 54, пункт 10: десять літ лагерів загального режиму, обмеження громадянських прав на три роки, конфіскація майна.

Засуд вислухав 8 серпня 1945-го в Полтаві, куди його спровадили з Києва через три місяці після арешту. Промовистий факт: Григорій занедужав, і його ізолювали в камері смертників. «Доглядач, що приносив мені «баланду», оглянувшись, запитав: «За що ж вас аж на смерть?» Коли ж довідався, що просто хворий, – полегшено зітхнув. Був фронтовик».

У Полтаві Григорій разом з іншими в'язнями (дармова рабська сила) споруджував маслозавод, потім – який парадокс! – відбудовував будинок НКВД. Раз у раз писав протести – і глухо. Та на початку сорок сьомого року до нього приїхав прокурор і сповістив, що Григорія невдовзі випустять на волю, бо переглянути його справу попросили М. Рильський, Ф. Колесса, В. Щурат і П. Попов. А наступного дня його відвідав інший гість – оперуповноважений МГБ. І запропонував «співпрацювати» з органами. «Як, – запитав обурений Нудьга, – за моє законне звільнення я повинен стати донощиком на тих, хто клопочеться про мою долю? Невже ви мене вважаєте за негідника?..» І – замість Львова – Нудьга опинився на Колімі.

Такі круті, несподівані повороти долі, гідні пера Шекспіра чи, принаймні, Варлама Шаламова. Власне, у згаданому «Бібліографічному покажчику» вміщено документальну розповідь Нудьги, яка не менш потрясає, ніж «Колымськіє рассказы» Шаламова чи «Сибірські новели» Бориса Антоненка-Давидовича.

За лагерем в одній долині було кладовище в'язнів.

Уся долина була засіяна кістками, які вода вимила з-під гальки й каміння. З усіх боків на мене страшно дивилися дуплами очей черепа і ніби кричали, а розкинуті навстіж кістляві руки (деякі ще з'єднані сухожиллям) – загрозливо хотіли схопити за горло, задушити». На могилах – ні хрестів, ні прізвищ, ані дат, лише дерев'яні стовпчики з прибитими дощинками, на яких номер, переважно шестизначний, – і все...

І от коли Нудьга зривав з кушів стланніка шпильки, з лагера за кількома по той бік долини викотилась тритонна вантажівка. Отже, необхідно було їхати через кладовище. Але зек-водій категорично відмовився вести машину далі: «Стріляйте – не поїду», і за кермо сів розлючений начальник служби нагляду. Тритонка рушила...

Як тільки вона виїхала на могилки, розмиті водами, як під машиною все заворушилося, затріщало: там, де колеса давили на руки, ноги мерців – там кістки вгрузали в землю – з тріскотом, хрускотом, а кінці кісток збоку підіймалися і мені здавалося, розлучені за порушений спокій, хотіли схопити машину за шини, за ресори, за гайки й болти, а слизькі черепа виповзали з-під гуми, підстрибували і ніби хотіли схопити машину своїми рештками білих зубів. Машина поїхала швидше і за нею у повітрі заскакали переломлені руки, ноги, страшно обурені й злопогрозливі черепа...

– Це я на тому світі, – подумав собі, – тільки там та ще й у царстві сатани таке можна побачити.

Але того ж дня, десь через десять хвилин, Григорій побачив протилежну картину, майже чудо. Він углеdiv величезне стадо оленів, що його вів у напрямку кладовища велетенський красень-олень з розкішними, як на зимових малюнках-пейзажах, рогами. За ним по дво-трьох в ряду, «як військові», величаво прямували інші олені. Та перед могильником вожак зупинився, понюхав повітря – і «піднявся на схил сопки, де не було кісток, але не було й стежки, витоптаної оленями, і пішов в обхід кладовища», хоча рухатись було неймовірно важко, всюди каміння, кущі... «Я спостеріг: ні один олень, ні одною ногою не ступив на людські кістки».

Дикі тварини виявились благородніші, ніж окремі види гомо сапієнс. «Вождь звірів не ступив навіть на мертву кістку людини, невинно убитої вождем людства».

Калинова сопілка

Треба мати винятково мужню вдачу, віру, надію, щоб після пережитого – побаченого й почутого – не зламатись, не розчаруватись у людях, а продовжувати жити, творчо трудитись, проглядати в прийдешнє.

Григорій Антонович Нудьга такий характер мав. Характер козацький. На Колимі він виконував дві норми, день йому зараховували за два, а тому через шість літ, у жовтні 1951 року, він повернувся в Україну. На початку 1952-го пощастило прописатись у містечку Винники, що під Львовом, і влаштуватись обліковцем на швейну фабрику. Винайняв половину порожньої хати, спав на соломі, накривався старим ватником. І писав листи до Москви, щоб зняли судимість, навіть їздив туди, зустрічався з сестрою Молотова, та марно.

І ось 1953 рік. Заходжу в цех нашої фабрики, аж усі робітники, власне, робітниці весело танцюють, узявшись попарно за руки. Настрій у всіх збуджений, веселий. Запитую, у чому справа, відповідають: «У нас обідній перерив!» Пішов у контору і там довідався: помер Сталін. Зрозумів, чому танцюють.

Аж після цього з Нудьги зняли судимість, видали пашпорт. І навіть дозволили працювати в журналі «Жовтень», в якому три роки завідував відділом критики; працював в одній кімнаті з Дмитром Павличком та Григорієм Тютюнником, про якого пізніше написав теплий спомин. 1956 року захистив нарешті дисертацію, а в травні 1957-го директор Інституту суспільних наук АН УРСР зарахував Григорія Антоновича на посаду молодшого наукового співробітника.

В Інституті Нудьга пропрацював неповних 16 літ. Це був найбільш плідний творчий період, коли писав, розшукував раритети, листувався з фахівцями. Мав однодумців, хоч і значно молодших за віком, як-от Роман Кирчів, Любомир Сенік, Феодосій Стеблій, Микола Родько, Степан Трофимук, Марія Вальо... Але мав і противників. З нього не спустили ока кагебісти, партійний ідеолог області Маланчук, та й серед «колег» було чимало стукачів і явних

недоброзичливців, котрі до того ж заздрили Нудьзі як вченому і світлій, не заплямованій сервілізмом людині. Тому й рукописи у видавництвах, бувало, «губили» або відправляли на безнастанне рецензування, як у випадку з «Українською піснею в світі» (про що йшлося на початку цього есею).

Не вдавалося й підвищити Григорія Антоновича до становища старшого наукового співробітника – справу блокували обком і КГБ. А коли Вчена рада таки зважилась перевести відомого вченого на таку посаду, то її тут же розпустили, а самого Нудьгу у вересні 1972-го, за півроку до пенсії, «скоротили»...

І все ж він, перебиваючись буквально хлібом й водою, Григорій Антонович працював, не покладаючи рук. Коли ж вийшла «Українська пісня в світі», то він отримав захоплені відгуки від Олеса Гончара, Олекси Ющенка, Петра Одарченка з США, російськомовного поета Леоніда Вишеславського. Леонід Миколайович, зокрема, писав (20 грудня 1989 р.): «Була б на те моя воля, я б увквітчав тебе пальмовим листям найвищого академіка. Та ти й так – великий вчений!»

Хіба це не справжнє визнання? Причому людей видатних, а не тих пігмеїв, які нічого вартісного не створили і давно канули в непам'ять; а якщо їх і згадують, то лишень як гонителів і пристосуванців...

Про визнання непроминальних заслуг Григорія Нудьги засвідчила і наукова конференція «Світові виміри української культури», яка відбулася у Львові 22 січня 2013-го. І головними організаторами якої були Анатолій Бурдейний та науковий працівник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Данило Ільницький. Бо незабутній в Україні подвижник Григорій Нудьга, який своїми працями стверджував, що наша країна – це органічна частина Європи, теперішнього Європейського Союзу, до якого ми маємо вступити; що наша культура, наша пісня в світі – унікальні. Тим-то її так люблять різні народи.

Григорій Антонович Нудьга залишив нам і свою «Молитву», якою я і завершую цей есей:

Народе мій, калинова сопілка,
На дереві життя родюча гілка!
Пісні твої дивують здавна світ,
І душу всіх бентежить «Заповіт».

Чому ж сини твої, пригожі і здорові,
Цураються пісень своїх і мови?
Пошли нам, Боже, духу того й сили,
Щоб діти Україну, як себе, любили!
Щоб у містах і селах дзвеніло наше слово,
Яке разити ворога було б завжди готове!
Майбутність наша! Ждем тебе, як весну,
Ти збережи нам мову і пісні чудесні!
Могутньої нам єдності надай,
Щоб врятувати наш народ і рідний край.

ГРИГОРІЙ НУДЬГА – ВЧЕНИЙ В ЦАРСТВІ БЕЗПРАВ'Я

Моє перше знайомство з Григорієм Антоновичем відбулося лише візуально. Навчаючись в аспірантурі Львівського педагогічного інституту, я, як і мої колеги Роман Кирчів та аспірантка Леонора Лисенко, щодня і навіть у неділю, працювали в науковій бібліотеці (нині імені Василя Стефаника), що міститься в головному корпусі колишнього Оссолінеум на вул. Василя Стефаника. І там теж майже щодня заходив з книжками під пахвою та добряче потріпаним портфелем чоловік десь так під 50 років. Може, виглядав старшим на свої літа. Кидався у вічі вираз обличчя на перший погляд похмурий, але очі дивилися настільки з виразним зацікавленням, що мимоволі піднімаєш голову і ведеш своїм зором за повільною ходою цього чоловіка. А він проходив загальний зал і заходив у сусідню кімнату, призначену для професури, куди ми, звісно, не насмілювались заходити. Хтось із колег (не пам'ятаю, хто саме) сказав, що це Григорій Нудьга. Тоді мені це прізвище нічого не говорило, бо й не знайомий ще був з науковим середовищем, хоча інститутський колектив уже в аспірантські часи став для мене вже не таким відчуженим, як у роки навчання.

Пишу про ці, здавалося б, випадкові психологічні (та й не тільки психологічні) моменти, оскільки часи мого здобування вищих філологічних наук, зрештою, і раніше – шкільних азів, припали на складні роки «диктатури пролетаріату», що накладала печать на все і всіх суцях. Звичайно, потрібен був час, щоб якось увійти для мене в абсолютно відмінний від раніше «освоєного» середовища.

Іншими словами, нагромаджувався досвід, який, проте, ніколи до кінця і остаточно не міг забезпечити від загрози.

Ще складніші умови випали для Григорія Нудьги. Вже прийшовши в інститут після семилітніх спроб якось утриматися у Львові, я нарешті пізнавав поступово ближче цього вченого з надзвичайно високим авторитетом.

Випадали якісь хвилини при зустрічах поза працею, коли була розмова уже без будь-яких застережень. Григорій Антонович власне й не крився з своїми думками. Наприклад, одверто говорив про того чи тих, які перепинили йому шлях до науки, які відкинули його в духовне небуття тюрем ГУЛАГу. Це були надзвичайно важкі роки, але з них він вийшов наче з вогню і став незнищеним під ідеологічним і поліційним пресом режиму. Та інакше й не могло бути, коли йде мова про такий тип українця. Власне, лейтмотивом його згадок про те прокляте минуле завжди виявлялася особливість його духа – нескореність. Він дуже глибоко розумів, що сила нації в її духовному багатстві, незважаючи на те, що в своєму житті дуже багато бачив такого, у чому можна було внівець розчаруватися. І ця життєва надійна основа постійно присутня в його наукових дослідженнях.

Лише треба уважно прочитати його двотомне дослідження про українську пісню та думу у світі, щоб переконатися в найважливішому: у народній творчості відображений нескорений дух нації. Дослідник прочитував його в обрядових піснях, у ліричних про кохання, в усіх жанрах народної творчості, які вивчав скрупульозно, дотримуючись в своїх оригінальних інтерпретаціях точності народного духу, того особливого оптимізму, який і не дав загинути народів у найважчі історичні випробування, які переживала Україна впродовж усієї своєї історії. Монографія, без сумніву, має відкривчий характер, бо цілу низку відомостей про українську пісню у світі оприлюднено вперше в українській науці про народну словесність. Автор приклав максимум зусиль для віднаходження та публікації досі невідомих даних про українську пісню поза межами України. (Для цього він організував іноземних кореспондентів, які й прислали йому потрібні матеріали). Але ця праця в умовах москво-більшовицького тоталітаризму викликала

спротив режиму і його підспівувачів в офіційній, контрольованій науці. Вдалося надрукувати частину дослідження цієї проблематики¹. Повністю ця праця була видана вже в час незалежності².

Режим змушений був терпіти, скажу так, присутність вченого в культурно-духовному процесі, що зрозуміло: остаточно заглухнути цей процес не міг, але й на повну потужність не розвинувся в силу насамперед політичних умов. І все ж, вчений знаходить можливість говорити з допитливим читачем.

Бо й справді, наприклад, заборонити розмову про українців в Болонському університеті, про найдавніших українських вчених і студентів у Західній Європі³ або коментування і публікацію листа запорожців турецькому султанові⁴, або статті про легендарну народну поетку Марусю Чурай, – було б явним безглуздом, хоча безглуздя в щоденному житті, в суспільстві було тоді доволі. (Пригадаймо заборони святкування Тараса Шевченка в березневі дні або читання антиімперських гнівних, «обличительних» інвектив Кобзаря). Але ці заборони викликали величезний наплив громадян на шевченківські вечори, вони «наелектризували» численні зібрання людей, що свідчило про абсолютну неможливість і безсилля режиму поставити геніального поета в прокрустове ложе. Популярність поетового «Заповіту», перекладеного на низку мов світу, був незаперечним доказом безсмертного українського слова, і цю ідею вчений втілював у своїй розвідці, присвяченій проблемі невмирущості ідей Тараса Шевченка⁵.

А розмова про Марусю Чурай викликала певний спротив, бо дослідник чітко заявив, що немає досі підтверджень архівними матеріалами про існування такої особи. Але тут же він констатував:

¹ Нудьга Г. Українська пісня в світі / Г. А. Нудьга. – К, 1989. – 535 с.

² Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі / Григорій Нудьга. – Кн. 1. – Львів, 1997. – 421 с.; Кн. 2. – Львів, 1998. – 507 с. Перевидання в скороченому варіанті разом з публікацією рукопису дослідження «У колі світової культури»: Нудьга Г. У колі світової культури / Григорій Нудьга. – Львів, 2006. – Вип. 6. – 439 с. – («Українська філологія: школи, постаті, проблеми»).

³ Нудьга Г. На літературних шляхах / Г. А. Нудьга. – К., 1990. – 349 с.

⁴ Нудьга Г. Листування запорожців з турецьким султаном / Г. А. Нудьга. – К., 1963. – 72 с. Праця була опублікована в «Историческом журнале», № 1-2, 1942 р.

⁵ Нудьга Г. «Заповіт» Т. Шевченка / Г. А. Нудьга. – К., 1962.

якщо її не було, то слід було створити легенду про народну піснетворку, бо для повноцінного існування нації така легенда вкрай потрібна і корисна.

Незважаючи на несприятливі умови, вчений розгорнув широку діяльність, реалізуючи свої задуми переважно в статтях, передмовах до збірників, які він упорядкував, наприклад, про українські баладні пісні⁶, чумацькі пісні⁷ та багато ін. Дослідження української балади розростається фактично в монографію. Вивчення сатирично-пародійного стилю козацького листа султанові розгорнулося в ґрунтовну розвідку про пародію в українській літературі, починаючи з народних джерел пародії, крізь XVII, XVIII, XIX аж до XX століття включно⁸.

Постійним живчиком цілеспрямованої праці вченого завжди було слово і пісня – отже, слово в пісні як органічне поєднання духу народу, який постійно творить, – і виливається в монографію «Слово і пісня»⁹. А історична основа народної творчості, зрештою, не тільки пісень та дум історичного жанру, – козаки, козаччина – тема, яка постійно хвилювала вченого, реалізувалася в дослідженні «Республіка козаків» з численним ілюстративним матеріалом¹⁰ та в монографії про Семена Климовського, автора знаменитої пісні «Іхав козак за Дунай», що увійшла в різні культури Європи та світу. Книжка уже була видана після смерті автора за підтримки Громадського благодійного фонду імені Г. Нудьги¹¹. Крім ґрунтового дослідження біографії і творчості С. Климовського, тут повністю представлена фоторепродукція рукописної книжки поета-філософа «О правосудію», бібліографія про нього, також ранні публікації текстів досліджуваної пісні українською мовою та мовами світу. У 2002 р. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича з ініціативи Голови Благодійного фонду Анатолія Бурдейного повторив це видання в скороченому варіанті¹².

⁶ Нудьга Г. Народні балади України / Григорій Нудьга // Баладні пісні. – К., 1969. – С. 5–33.

⁷ Нудьга Г. Чумаки та їх пісні / Григорій Нудьга // Чумацькі пісні. – К., 1969. – С. 8–27.

⁸ Нудьга Г. Пародія в українській літературі / Г. А. Нудьга. – К., 1961. – 173 с.

⁹ Див.: Нудьга Г. Слово і пісня / Григорій Нудьга. – К., 1985. – 342 с.

¹⁰ Див.: Нудьга Г. Республіка козаків / Григорій Нудьга. – Львів, 1991. – 117 с.

¹¹ Нудьга Г. Козак. Філософ. Поет / Григорій Нудьга. – Львів, 1999. – 297 с.

¹² Див.: Нудьга Г. Козак. Філософ. Поет / Григорій Нудьга. – Львів, 2002. – 111 с.

Працюючи в Інституті українознавства (тоді Інститут суспільних наук), я мав щасливу можливість, поки не нависла загроза над відділом української літератури, що його очолював С. Щурат, вчитися високої школи, коли обговорення наукових робіт перетворювалося на справжню академію знань і досвіду старших колег. Це були надзвичайно цікаві роки, попри всі негаразди, власне, ідеологічного характеру. Саме в той час не раз запрошував Григорій Антонович до себе на квартиру. Тоді він проживав в будинкові по вул. Енгельса, нині вул. Коновальця. Мені пощастило почути у виконанні бандуриста Євгена Адамцевича знаменитий «Козацький марш», власне з пам'яті відроджений бандуристом, який почув його 1926 року від кобзаря Положая Івана Кириловича, а другу частину твору – мажорну – сам склав, придумавши назву, з якою звучить до сьогодні. Уперше марш зазвучав 1969 року у виконанні Є. Адамцевича в оперному театрі імені Тараса Шевченка. Звісно, ми його у Львові не чули. Коли ж утворився Рух, марш часто звучав перед програмою львівського телебачення, яку вели керівники та учасники цієї народної організації. Звучав марш і на з'їздах Руху.

Одного разу під час чергової гостини господар познайомив мене з Марією Галич. Господи, та це ж жива учасниця доби розстріляного відродження! Знайома (на фото з тих часів) з Валер'яном Підмогильним, Григорієм Косинкою та багатьма іншими письменниками, з яких майже всі закінчили свій життєвий шлях на Соловках та в Сандармосі... Марія Олександрівна Галич, сестра дружини Г. Нудьги, жила у Львові. Була членом літературних організацій «Ланка» й «Марс». В 1927 році видала збірку художньої прози «Друкарка».

Режим, звичайно, не був зацікавлений в науці. Переконливою ілюстрацією цього твердження є історія ліквідації відділу української літератури. Григорія Нудьгу звільнили ще до оформлення пенсії за віком з посади молодшого наукового співробітника; завідувача відділу Степана Щурата після успішного захисту докторської дисертації звільнили на пенсію. Через деякий час, після тимчасового перебування на посаді завідувача доцента Ф. Неборячка, замінили його М. Гурладею, яка «розкрутила» розвінчання

«українських буржуазних націоналістів», і врешті було вирішено остаточно ліквідувати відділ. Перед цим були звільнені з роботи Марія Вальо і Роман Кирчів, який з певними труднощами влаштувався в Інституті народознавства. М. Вальо стала бібліографом у Науковій бібліотеці імені В. Стефаніка. Микола Родько з дружиною-мовознавцем переїхали у Київ. «Недобитків», серед них і мене, переведено до новоутвореного науково-атеїстичного відділу, що його очолив Євген Гринів. Це був справжній розгром наукового колективу, здатного вирішувати найскладніші проблеми розвитку українського письменства. Ще до розгрому колектив підготував чотири томи творів І. Франка до 50-томного видання його творів. Щоправда, наші коментарі вже в Києві були спотворені дописанням ярликів до цілої низки прізвищ, а в текстах, звірених з першими публікаціями і з точним дотриманням повноти, зроблено купюри, навіть без обов'язкових, як прийнято, квадратних дужок. При тому були вивезені всі чистові варіанти томів, щоб таким чином не дати підстав працівникам відділу якось опротестувувати грубі редакційні «правки». Зрештою, про який протест могла йти мова, коли спонтанно почали розгортатися події, що про них йде мова.

Богдана Криса і я часто відвідували Григорія Нудьгу вже на вулиці Торф'яній. Теплі, дружні стосунки в моїй душі будили сум з приводу того, як на наших очах несправедливо і жорстоко режим ставився до вченого, відомого не лише в Україні, а й у світі. Григорій Нудьга ділився своїми задумами. Якимось казав мені: коли б мав гроші, скопіював би в Центральному історичному архіві чимало цікавих матеріалів з історії давньої української літератури. Звісно, мріяв про повне видання його дослідження про українські думи і пісні у світі.

Пам'ятаю один, може, з останніх публічних виступів вченого в просторому залі Товариства охорони пам'яток, заповненому щцерть, де було дуже багато молоді. Власне, до молоді промовляв Григорій Нудьга, підкреслюючи особливу важливість на всіх теренах України функціонування української мови. Він справедливо називав її останнім рубежем нації: якщо нація втрачає мову, вона припиняє своє існування... І наводив численні приклади

насильного зникання мов, цитував думки вчених, культурних діячів про особливе значення мови для народу. Розмова переходила на словесну народну творчість як віддзеркалення духовності народу, його ментальності, психології і звичаїв, що вкорінювались впродовж тисячоліть. Відчувалося, що вчений хоче передати молодому поколінню чи не найважливіше, що безперервно горіло в його душі.

Григорій Нудьга залишив спогади про голодомор 32–33 років, які переживав він і його родина, вражаючі нотатки про колимські табори ГУЛАГу, які теж довелося переживати – і вижити! Залишилися листи до офіційних установ, зокрема до дирекції Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії на захист своїх авторських прав, коли не згадували його прізвище, цитуючи його ж публікації, а отже «викреслювали» його з наукового процесу – і вчений жив і живе до сьогодні у своїх працях, у всьому, що він творив для рідної, але поневоленої Батьківщини. І та «нечисть», що «жерла» українського інтелектуала надзвичайно високого польоту, канула у вічність, а праці Великого Українця сьогодні служать і служитимуть Духові нескореної нації.

Андрій Пашук

СПОГАД ПРО ГРИГОРІЯ НУДЬГУ*

Шановне товариство!

Попередні доповідачі вже багато чого сказали доброго, об'єктивно справедливого, оціночного про творчість Григорія Нудьги. Я хочу доповнити їх своїм спогадом і сказати так, щоб його образ також був правдивим і об'єктивним.

Григорія Антоновича я знав багато років. Ще з часів бібліотеки, що на Радянській (тепер вул. Винниченка). Ми сиділи переважно в одній кімнатці. Там було багато місць, але якось так склалося, що нас сиділо троє – Григорій Антонович, потім Пархом Кирилович Яременко і я. Вони собі мали свої місця, а я своє коло печі, де грілося гарно і можна було посидіти. І, таким чином, ми не розмовляли, а працювали. Якось так стихійно, інтуїтивно все це зливалося в одну цілість. Таким чином ми одне одного пізнавали. Я серед них був наймолодший, але не такий вже й молодий. Між нами склалися нормальні, дружні, чи не дружні, але чисто людські взаємини, побудовані на довір'ї. У ніякі політики ми не вникали, бо, хто його знає, що могло з того вийти: кімната, у якій ми працювали, була читальним залом, де годилося мати наукові розмови, де є свої робочі процедури. При цьому всьому в мене склалося враження про цього чоловіка. Я рідко бачив людей з такою силою волі і працьовитістю, наполегливістю і незлобивістю. Це людина,

* Виголошено на пленарному засіданні наукової конференції «Світові виміри української культури: до 100-річчя від дня народження Григорія Нудьги» (Львів, 22 січня 2013).

яка уособлювала, персоніфікувала правдивість, людяність, порядність, чесність – все, що становить сутність справжньої людини. Мимоволі, підсвідомо ти до таких людей тягнешся.

Григорій Антонович займався, на перший погляд, дуже вузькою темою – українською пісенністю. Здається, що це таке – зберуться та й співають. Але він нарахував понад чотириста тисяч українських народних пісень. Важко уявити, що то за сила-силенна пісень! Спробуйте знайти на нашій планеті народ, який би мав стільки пісень. А наш народ їх мав. Отже, він за своєю суттю є надзвичайно пісенний. Дві речі хвилювали Григорія Антоновича найбільше – мова і пісня. Зрозуміло, без мови немає народу, немає нації. Але останнім бар'єром, який не дає знищити націю, силою нації, є пісня.

Чому Григорій Антонович досліджував це? Не лише з метою популяризації. Це була, безперечно, й популяризація, адже прояви світової слави української пісні – це не надумане, це річ, яка сама собою нав'язується кожній тверезій голові. Проте, йдеться про щось глибше. Мова консолідує народ як націю, як етнос. Це є генетична закономірність. Є мови природні й штучні і, безперечно, наука це знає на сьогоднішній день. Українська мова – природна мова. І знищити її – означає остаточно зліквідувати український народ. Це робили століттями, але не вийшло. Мова і нація збереглися. А пісня? Пісня в трактуванні Григорія Антоновича розкриває внутрішню психологію, менталітет народу, високу моральність, гуманність і порядність. З одної лише пісні ми можемо судити про народ: яким він є за своєю суттю. Але спершу цю пісню треба вивчити, знати, зрозуміти. Це й робив Григорій Антонович. У цьому полягає його велика заслуга перед українським народом. Він зберіг цю пісню як своєрідний показник перед світом, що український народ існує – у своїй ментальності, у своїй сутності, у своїй генетичній визначеності. Сьогодні ми, молодше покоління, повинні цінувати це багатство, берегти наш фольклор, наші звичаї, традиції та всі прояви народної культури: закарпатські, галицькі, волинські та інші. Це свого часу робив Григорій Антонович, підсилюючи духовну, генетичну сутність української нації піснею.

Згадаю ще про Семена Климовського. Зaslуга Григорія Антоновича полягає також в тому, що він всіляко популяризував його творчість, віднайшов її і виніс на поверхню. Саме від нього я довідався про Семена Климовського – козака, талановитого чоловіка, творця пісні «Їхав Козак за Дунай». Одного разу, коли ми сиділи у бібліотеці (наші столи стояли поряд) Григорій Антонович покликав мене до себе і сказав: «А ви знаєте от такого Климовського?» «Я, – кажу, – про Климовського мало що знаю. Тут я круглий анальфабета і, на жаль, не можу нічого сказати». А Григорій Антонович мені у відповідь: «Це вісімнадцяте століття, український козак, що написав таке й таке». І він дав мені текст. Я його взяв, простудіював, ґрунтовно вивчив і побачив, що там є ідеї природних прав людини і суспільного договору, які також мали місце у західній філософській думці вісімнадцятого століття. А ми завжди вважали й казали студентам, що ці ідеї належать виключно французькому автору. Тепер знаходимо у Семена Климовського подібні ідеї, що співпадають у часі.

Це мене надзвичайно зацікавило, і, так би мовити, заїло. Нічого не кажучи Григорію Антоновичу, я сів і написав статтю на один друкований аркуш, і надіслав до редакції «Філософської думки», що у Києві. Цю статтю надрукували. Йшлося в ній про Семена Климовського та про його ідеї суспільного договору і природних прав людини, які ми так підносили студентам і казали, що це є перлина, досягнення французької філософії. Але такі ж ідеї, як виявилось, ми маємо у своїй філософії! Чому ж ми такі бідні й убогі, що не можемо того побачити у себе?

Я нічого не казав Григорію Антоновичу, але коли стаття вже вийшла друком і я отримав примірник журналу, то підійшов до нього і кажу: «Григорію Антоновичу, я Вам дуже дякую, що Ви для мене були професором!» – «Що таке?» – запитав він. Тоді я йому пояснив все, він подумав і сказав: «О, Ви бачите, значить ці ідеї є». Пригадую, у Києві навіть дехто не хотів друкувати статті, але завдяки пану Володимирові Шинкаруку, що керував цими справами, стаття побачила світ. Так ось, Григорій Антонович читає статтю, а там на початку я починаю з... Нудьги. Бо саме з його руки я досліджував далі спадщину козака Климовського. Тож як я мав

цього не згадати? Григорій Антонович взяв написане, та й каже: «О, так-так, дуже порядно з Вашого боку». Я у відповідь: «Дякую, дякую, що Ви визнали у мене порядність. Мій дід був порядним, батько, і я також». Той засміявся, і нічого не сказав.

Проїшов час і якось пізніше один чоловік, добра людина, мені сказав, застерігши від нагінок: «Знаєте, Ваша стаття з історії філософської думки є хороша, але для чого Вам було згадувати Нудьгу? Я пояснив, що будь-який серйозний дослідник зробив би так само на моєму місці – згадав би попередників, які цим займалися. А Григорій Антонович займався, більше як фольклорист, але я зі свого боку мав це згадати. Я, звичайно, розумів, що, згадуючи ім'я мого попередника, міг додати собі не дуже хорошої репутації, яку на той час мав Григорій Антонович. В обкомі партії були розмови, щоб мене «розрахувати». Але там знали, що я не є якимось шахраєм чи авантюристом, що займаюся серйозними справами. Передусім мені було приємно, що Григорій Антонович сам все оцінив і побачив. Це було найважливіше. А дорікання й переслідування, як кажуть поляки, «szepło na niczym».

Хочу розповісти про ще один цікавий момент з нашого спільного життєвого досвіду. Часто нам з Григорієм Антоновичем доводилося йти разом додому: мені на Любінську, а йому на Енгельса (тепер вул. Коновальця). Іноді третім був покійний вже професор Яременко, що мешкав на Академічній (тепер проспект Шевченка). Від Академічної ми йшли до Енгельса, а далі на Любінську я вже йшов сам пішки, бо люблю піші прогулянки. Не знаю, як воно склалося, але завели ми розмову. Думаю, це вийшло стихійно, з довіри одне до одного. Отож, йдемо, розмовляємо про життя-буття, в якому живемо, про суспільство, про деспотію, тиранію, про те, що кожен боїться сказати слово зайве. А згодом зайшло про наступне. «Григорію Антоновичу, – кажу, – я трохи історію знаю. Була колись Ассирійська імперія, колосальна імперія Олександра Македонського, Римська імперія, були й інші імперії – більші, менші. Вже після Другої світової війни Англійська імперія розпалася і Черчилль бідний плакав, що мусив стати свідком розвалу імперії. Французька імперія теж розвалилася. То були імперії, які цілий світ поділили між собою. Їх не стало. Лишилася, лиш одна

імперія – Союз Нерушимих Республік Свободних. То вже є остання імперія. Нічого вічного під сонцем немає. Скінчиться й це рано чи пізно». Григорій Антонович, довірливо на мене дивлячись, погодився з цим. Він знав, що це не провокація з моєї сторони, бо ми довіряли одне одному. Тим паче, що мене свого часу (у 1960-х роках) звинувачували у «націоналістичних вивихах». Але пройшов час і сталося. 1990 рік, 1991 – імперії СРСР не стало.

За якийсь час дзвонить до мене телефон. Мене кличуть і кажуть, що то Григорій Нудьга. «О, – кажу, – як Ваше здоров'я, як то-то й то-то? А він до мене так: «Пам'ятаєте, як ми йшли вулицею тоді?» «Ага, так, – кажу, – пам'ятаю, пам'ятаю». «Пам'ятаєте, як Ви тоді говорили про імперії, про зміни в світі?» «Ну так, – кажу, – історія має вчити. Історія всіх вчить, тільки ми не вчимо історії. От, – кажу, – так сталося. Але цьому ще не кінець. Лишилася все-таки імперія. І вона розвалиться. Ота, яка є ще, Московська імперія, вона розвалиться. Тоді згадаєте мене, як пророка. Потуги теперішнього президента – то є марні потуги. Він не втримається довго. Все закінчується. Якщо якась держава має п'ятсот тисяч населення і є членом організації ООН, то сорок-п'ятдесят мільйонів народу не має бути? Чекайте, то хто ми такі є? Ботокуди, як писав Франко? Ні. Ми зріла нація, ми є все-таки українці. Ми маємо то розуміти і знати». На цьому розмова закінчилася. По телефону ми довго не говорили, бо я телефону дотепер не довіряю. Хоч іноді студентам говорю відкриті речі, дай Боже, щоб всі викладачі так говорили.

То був його останній дзвінок до мене. Невдовзі Григорій Антонович помер. Але пригадав собі цю розмову. Очевидно, вона припала йому до душі і серця. Буває так, коли щось стає дуже болючим.

Із своїх спостережень можу сказати, що Григорій Антонович – надзвичайно вольова людина. Щоб пройти Колиму, тюрми, поневіряння і зневаги, неповагу за свою працю, потрібно мати неабияку силу волі. Він витримав все це в ім'я інтересів незалежності України. Саме такі Україну творили і виборювали, скромні, чесні, працьовиті. До таких людей треба мати велику пошану, повагу і любов. Ми повинні завжди таких Григоріїв згадувати, бо це люди – світочі і науки, і слави українського народу.

БЕСІДИ З ГРИГОРІЄМ НУДЬГОЮ

Моє спілкування з Григорієм Антоновичем Нудьгою мало радше особистий характер, але так чи інакше торкалося проблем, які цікавили і його, і мене, і де він для мене був учителем і порадиником.

Коли в 1964 році новий редактор журналу «Жовтень» (теперішній «Дзвін») прийняв мене на роботу в редакцію на посаду завідувача відділу критики, я мав більше часу, аніж раніше на газетярській роботі, і задумав написати літературний портрет письменника Михайла Яцкова, новели якого мені дуже подобалися і якого в останні роки його життя я кілька разів відвідував разом з Богданом Горинем і Володимиром Лучуком. Ми приносили якусь плящину, наслідуючи давній ритуал «чорної Індії» періоду «Молодої Музи», і слухали його розповіді про часи ранньої української модерні.

Отож, я зачастив до відділу україніки Львівської наукової академічної бібліотеки по вулиці Радянській, 24 (тепер вул. Винниченка), щоб ознайомитися з українською періодикою початку ХХ ст. Бібліотека тоді зачинялася об 11 годині вечора і можна було багато перечитати. Там тоді майже постійними відвідувачами були дослідник давньої української літератури Порфирій Кирилович Яременко, філософ Андрій Іванович Пашук і Григорій Антонович Нудьга. Відриваючись від книжок, говорили на різні теми, зокрема й на гострі політичні, і я в цьому середовищі почував себе природно, мене не сторонилися, так би мовити, в статусі учня, якого прийняли на навчання. Григорій Антонович навіть назвав мені харківське видання Яцкова 30-х років з передмовою М. Винниченка,

але його я у Львові не знайшов і лише кілька років тому ксерокопію його зробила для мене київський бібліограф Тетяна Добко.

Поступово уроки навчання переходили в творчу співпрацю. Я написав рецензії на видання українських народних дум, яке підготував Григорій Нудьга, та на його монографію «Українська балада». У свою чергу, я виношував ідею видати українські народні пісні, записані з голосу моєї матері Ганни Іванівни. Першу публікацію цих пісень, переважно баладного характеру, підготував для журналу «Жовтень» і попросив Григорія Антоновича написати коротке вступне слово, що він і зробив. Але тут сталася непередбачувана ситуація. Після арештів львівської інтелігенції 1965 року група львівських письменників написала заяву, що готова взяти на поруки Богдана Гориня. Його, звісно, не звільнили, а тим, хто підписав заяву, винесли на партійних зборах сувору догану. Хоч мого підпису під тією заявою не було (підписували тільки члени СПУ), але оскільки я відмовився засудити колег, і мене деякий час не друкували. Це якраз збіглося з публікацією добірки материних пісень, і вона вийшла без мого прізвища з прізвищем тільки автора вступного слова.

Через кілька років я упорядкував цілу збірку пісень з материного голосу (запис мелодій зробив Іван Майчик). Передмову написав сам, але попросив Григорія Антоновича переглянути її. Кожен з науковців знає, що означають оті «невинні» слова «погляньте», «перегляньте», «подивіться». Коли щось не так, неодмінно буде відповідь: «Але ж NN дивився, але ж такий-то читав». Григорій Антонович уважно прочитав мою передмову і зробив такі зауваження, що мені довелося її кардинально переробляти. Насамперед, він звернув увагу, що більшість записаних мною пісень (усього їх було понад сто) є варіантами відомих сюжетів. Варіанти у фольклорі не є щось другорядне чи маловартісне. Навпаки, вони окреслюють ареал поширення пісні в часі й просторі, її видозміни в новому середовищі й нових обставинах. Так, рядок: «Чом ти мене, моя мамцю, рано не збудила, / Коли перша компанія з міста виходила» повів за собою розмову про компанійські полки та про дослідження цілого пласту таких пісень у праці Михайла Драгоманова і Володимира Антоновича «Исторические песни малорусского народа», а також порівняння деяких варіантів, записаних

від матері, з варіантами записів Івана Франка. При цьому виявилося, що деякі сюжети у Франкових записах обриваються десь посередині, а в моїм – збереглися повністю і навпаки.

А там, де йдеться про фольклорну символіку («палання діброви», «весільний перевіз через Дунай» тощо), ціле море паралелей з польською, чеською, сербською піснями відкрила праця Олександра Потєбні «Объяснение малорусских и сродных песен». А що вже казати про неквапні розповіді самого Григорія Антоновича про чумацькі пісні, збірник яких він упорядкував. Я вже писав якось, що, слухаючи його розповідь, я й сам уявляв себе на чумацькій мажі, яка поволі просувається степом, а на ніч вози розташовуються колом з волами всередині, щоб легше було в разі потреби захищатися від звірів та розбійників.

Григорій Антонович звернув мою увагу ще на одну цікаву публікацію – розвідку українського літературознавця й історика Миколи Дашкевича «Болоховская земля и ее значение в русской истории» (1876), в якій автор стверджує, що Болоховська земля (сучасне Поділля) була давньоруською общиною, яка не хотіла підкорятися князівській владі Києва, а пізніше Галича. Від татаро-монголів вони відкупилися просом, і це князівство зруйнував Данило Галицький, що викликало їх поступову міграцію у південні степи, що зафіксовано в багатьох письмових джерелах, які щедро цитує М. Дашкевич. На думку Миколи Дашкевича, в кінці XV – на початку XVI ст. принципи виборності болоховської общини лягли в основу устрою Запорозької Січі. І хоча Михайло Грушевський скептично ставився до цієї ідеї, усе-таки болоховський слід залишився в українському фольклорі. «Хлопців-болоховців» в одній із дум Григорій Нудьга вважав майже синонімом козаків. Цікаво, що Роман Іваничук у романі «Шрами на скалі» трактує образ «славутного» співця Митуси як болоховця і захисника болоховців, вважаючи знищення цього князівства (а заодно і самого Митуси) невинуватим і недалекоглядним кроком короля Данила. Не знаю, чи консультувався він з цього питання з Григорієм Антоновичем, але сам письменник не раз наголошував, що на ідею створити цикл романів з інтелектуальної історії України, історії не тільки меча, а й мислі, наштовхнув його саме він.

Григорій Нудьга мав багато знайомих серед учених різних країн, вони прислали йому виписки з різних наукових джерел, власні публікації про поширення української пісні в світі, що він досліджував усе життя, запрошували на міжнародні наукові конференції і симпозіуми, але жодного разу він не зміг таким запрошенням скористатися. Зате ніхто не міг завадити контактам з носіями пісенної творчості, зокрема з кобзарями. Пригадую приїзд до Львова і виступ у Спільці письменників Кобзаря Євгена Адамцевича, автора славнозвісного «Козацького маршу», який, до речі, обрамлює популярні Заньківчанські вечори під орудою Святослава Максимчука. Бандура кобзаря звучала як цілий оркестр. Він виконав тоді думу «Втеча трьох братів з Азова». Не знаю, як хто, але я вперше так глибоко внутрішньо сприйняв і цю думу, і цей спів, усе це перехопило мені подих.

А таких вечорів було немало, особливо в 1960-х. Дозволю собі зачитувати уривок із статті відомого фольклориста з Румунії Івана Ребошапки «Вони зберегли твоє слово» з його книги «Всесвіт усного і писаного слова» (Бухарест, 2010):

Дожиттєво пам'ятною осталась авторові даних рядків присутність у Львові 40 років тому 150-річниця появи книги Цертелева (українських народних пісень. – М. І.). Цілоденно перебуваючи в бібліотеці НТШ, вибірково на курсах Пачовського та Мороза в університеті, я жодної афіші не побачив, про подію (бо це дійсно була подія!) нічого не знав. Підходить до мене незабутній Нудьга і питає: «Не хочете послухати українських дум?». «Як ні, – відповідаю, – ні, не чув, як вони звучать!». «Добре, завтра почуєте». І повів мене на концерт. У залі Будинку архітектора на Підвальній «голки не впустиш!» Григорій Нудьга представив ґрунтовний (щоб не вжити його ж епітет – «густий») реферат про українські думи та їх сприйняття в Європі. Послідували виступи багатьох кобзарів, від старших віком до наймолодших. [...] Їхні пісні, особливо одного з них красеня-козака з «кучерявим чубом» та молодечими вусами публіка вкрай полюбила, чимраз більше викликаючи його на сцену... [...] Піднесена гаряча львівська атмосфера, мабуть, заторкнула потаємну струну серця столичного співака (одного з братів Литвинів), що той боже-ственным виконанням пісні «Ой полети, галко, через тую балку / Та поглянь, що діється там, на нашому Запорожжі» привів публіку в такий стан, що здавалось, триметрової товщини стіни Будинку архітектора тріснуть!

Не згадаю, чи був я на тому вечорі, але спів братів Литвинів добре пам'ятаю, як і те, що Григорій Антонович запросив Івана Ребошапку на природу і там велися розмови на літературні та інші життєвські теми.

Для мене ця поїздка була не першою: Григорій Антонович часто запрошував мене з дружиною і маленьким сином на рибалку на оброшинські ставки. Під час цих виїздів його «Москвичем» я пізнав драматизм долі цього видатного ученого. Доля не раз усміхалася йому, а потім нещадно обривала надії. Успішну працю молодого науковця в Інституті фольклору Академії наук України обірвав донос людей, яким він допоміг влаштуватися у цьому ж інституті (стаття Д. Кушнаренка й І. Грицютенка «Викорінити рештки буржуазного націоналізму в Академії наук»). До слова, Григорій Антонович якось признався мені, що другий з названих авторів статті значно пізніше, коли Нудьга працював у Львові, просив його допомогти влаштуватися у Львівському університеті, і він справді в ньому працював, правда, без протекції Григорія Антоновича. Далі був арешт напередодні захисту кандидатської дисертації у 1945 р., коли за скеруванням він приїхав на роботу у Львівське відділення Інституту літератури Академії наук України, далі – Колимські табори, а після повернення до Львова – робота обліковцем на Винниківській швейній фабриці. Згодом, уже в Інституті суспільних наук, цей учений світового масштабу до відходу на пенсію залишався на посаді молодшого наукового працівника та й звільнений був до досягнення пенсійного віку. Над ним, як закляття, висіло тавро «українського націоналіста». Втім, факти біографії ученого відомі, а про його наукові праці говорив його колега по роботі Роман Федорович Кирчів.

Я хочу лише наголосити, що Григорій Нудьга за всяких обставин залишався принциповою людиною. І тоді, коли в складі делегації селян 1932 року поїхав у Ромни з петицією, що неможливо виконати план хлібозаготівель, бо тоді настане голод, і лише дивом уникнув арешту. Втім, про це він згодом розповів в автобіографії та спогадах. Я розкажу тільки про два епізоди пізнішого часу.

Перший. У 1961 році вийшла монографія Г. Нудьги «Пародія в українській літературі». Один з її розділів присвячений аналізу

«Листа запорожців турецькому султанові». Справа в тому, що твір цей набув широкої популярності навіть поза межами України і його ладні були сприймати як автентичний історичний документ. Григорій Нудьга трактує його як пародію, позаяк справжні історичні джерела засвідчують, що козаки дотримувалися дипломатичного етикету і писали такі документи вишуканим стилем. Але цікаво, що хтось засигналізував про це самому Микиті Хрущову, тодішньому Першому секретареві ЦК КПРС, і той виявив своє невдоволення такою інтерпретацією.

Другий факт стосується Марусі Чурай. Григорій Нудьга, який виступав проти твердження Леоніда Кауфмана, що Маруся Чурай, з іменем якої пов'язана легенда про отруєння зрадливого нареченого Гриця, – історична особа, авторка багатьох популярних пісень, був переконаний, що це витвір фантазії російського письменника О. Шаховського. Він сам займався вивченням полтавських архівів й імені Марусі Чурай у них не знайшов. Та коли львівському поетові Ростиславу Братуню надіслали з видавництва «Радянський письменник» історичний роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» з виразним натяком на негативну рецензію, а той звернувся за консультацією до Григорія Нудьги, Григорій Антонович побачив велику художню вартість твору. Рецензія (за підписом Братуня), була позитивною, і це значною мірою сприяло тому, що роман після кількарічних тиняннях по редакціях, був опублікований і оцінений як одне з найвидатніших явищ української літератури ХХ ст.

З нагоди 80-річчя Григорія Нудьги незадовго до того відновлений відділ української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича провів його ювілейний вечір. Григорій Антонович виступив на ньому з глибокою і схвильованою промовою, яка стала мовби заповітом для тих, хто мав продовжувати справу, якій він віддав своє життя, продовжувати уже в умовах незалежної України. Але нові обставини породили нові проблеми, і заповіт доведеться, мабуть, ще довго виконувати новим генераціям.

В'ЯЗКА СПОМИНІВ ПРО ГРИГОРІЯ НУДЬГУ

Коли говорять і пишуть про козацьке походження Григорія Антоновича Нудьги, що позначилося на його індивідуальній вдачі та науковій поставі, то, очевидно, треба мовити і про ту козацьку, – матір чи бабусю, – що привили нащадкові любов до народної пісні, української думи, великого пісенного скарбу нашого народу. Напевно, там бере свої витоки талан ученого-філолога, фольклориста і культуролога. Справді, гідний подиву дослідницький шлях ученого, його невсипуща праця, вірність науковій темі, вплетенні її у європейський та світовий контекст.

Розпочавши свої студії піснями літературного походження (кандидатська 1956 р.), Григорій Нудьга розкошував у тих перлинах лірики: від заспівної Семена Климовського «Їхав козак за Дунай», від пісень Наталки Полтавки Івана Котляревського, піснетворів Тараса Шевченка до текстів Миколи Вороного, Володимира Самійленка, Олександра Олеса (відповідно – «За Україну», «Вечірня пісня», «Сміються, плачуть солов'ї...»). Правда, пісні останніх на той час заборонялося згадувати, як і ту мазепинську «Ой, горе тій чайці...».

Так побачили світ в опрацюванні Г. Нудьги «Пісні та романси українських поетів» у 3 т. (1956–1960), «Думи» (1969), «Чумацькі пісні» (1969), «Слово і пісня» (1985), «Українська пісня у світі» (1989).

А далі, працюючи у відділі української літератури (і коли над цим відділом постійно облягали хмари), то досліджував і видавав книги в царині літературних жанрів: балада, пародія, сатира та

гумор – обсервовував цю тему в історичному та поетичному планах. Плідним було і зацікавлення вченого романтичним напрямком в українській літературі, з його орієнтацією на питоми народні джерела та історичну пам'ять, головню, звернення до усної народної творчості. Тут праця дослідника увінчалася виходом поетичних творів Л. Боровиковського (1957), В. Забіли і М. Петренка «Два поети-романтики» (1960), цих авторів «Гуде вітер вельми в полі», «Дивлюсь я на небо» і «Взяв би я бандуру». Коли ж ми в інституті розпочали досліджувати західноукраїнських романтиків, поетів «Руської Трійці», радив звернутися до праці А. Шамрая про харківську школу романтиків, філософських трактатів німецьких романтиків.

Та все ж у науковому лету Григорія Нудьги було два крила: українська пісня та дума, що увінчалася вже за незалежності «Піснею пісень» у 2 томах «Українська дума і пісня в світі» (1998), що вийшла з рамена Інституту народознавства НАН України (Р. Кирчів, Л. Сенік). Віддамо належне цій установі та упорядникам, що сповнили заповіт великого вченого.

Григорій Нудьга, як ніхто в новітні часи, розумів природу фольклорних джерел нашого народу, їх естетичну вартість і духовну неповторність народної поезії. Народні думи вважав справжнім епосом України. Любив повторювати слова Й. Г. Гердера про Україну, котра стане новою Грецією, бо тут прекрасне небо, щедра земля, вдача народу, і цей «музично обдарований народ прокинеться колись до нового життя». Так учений у результаті довголітніх трудів висвітлив процес «входження і поширення української пісні серед інших народів світу в системному історико-культурологічному плані» (Р. Кирчів).

Не ставлю своїм завданням оглядати творчого здобутку знакомитого вченого в день його славного ювілею, – багато причинків до проблеми ми почуємо сьогодні, прослухавши низку доповідей, повідомлень та споминів про Г. А. Нудьгу як ученого світового рівня, творчий доробок котрого належно не поцінований. Звертаю увагу лише на широку джерельну базу до кожного розділу цієї 2-томної праці, до того ж використана література на багатьох мовах.

Життєва дорога Григорія Нудьги завжди розходилася двома кронами: учився у двох університетах; двічі його брали на фронт;

два рази арештовували і ув'язнювали; двічі зараховували у співробітники відділення (відділу) літератури, де під пильною «опікою» системи і підступними обмовами кочубеїв у період тоталітарного лихоліття, займаючи посаду «неодмінного» молодшого наукового співробітника, зберіг ім'я чесного українського вченого-патріота, реноме непохитної особистості.

А тепер обіцяна в'язка споминів. Вражень від зустрічей, життєвих епізодів, власних оповідок Григорія Антоновича.

Прослуховування давніх «валиків» із записом співів Лесі Українки (погляньмо на програму нинішньої конференції й побачимо той апарат). Якість записів дуже слабка, звуки невиразні, мелодія співу ледь пробивається крізь шуми. Але тих, що зібралися, – не пригадую, в котрому приміщенні це відбувалося, – те дійство глибоко вражало. Григорій Антонович так бережно ставився до цих «валиків», як мати до новонародженого дитяти. Де вони нині ті «валики», де голос Лесі Українки?

Спілка письменників. Львівське відділення на вулиці Чернишевського (нині – вул. Соломії Крушильницької). Іде обговорення поезії Ігоря Калинця, здається, це була перша збірка «Вогонь Купала» (К.: Молодь, 1996). Ірина, дружина Ігоря, ще на волі. Переповнена зала. Виступи різні, переважно поверхові. Щось, як завжди, виривався у критики Володимир Яворівський. Слово бере Григорій Нудьга. Аналізував стисло, але фахово, вітав поета з успішним дебютом. Коли ми більше захоплювались поезією (програмною) «Вітер» чи «Інною», то Григорій Антонович робить наголос на таких поезіях, як: «Ікони», «Вітражі», «Килими», «Писанки», «Коструб», зрештою, «Вогонь Купала»... І тут згадує фронтовий епізод, коли група солдатів, з якими і Г. Нудьга, зупинилися на ночівлю десь у селі, в stodолі. Дослівно пригадую.

«Холод, тулимося один до одного, відчуваємо: запахло чимсь рідним, родинним. Ранком побачили, що там у куточку, прикрите соломною скулене мале телятко. І ми відчули запах вітчизни.

Щось подібне відчуваємо при знайомстві з поезією Ігоря Калинця». Я ділюсь враженням від виступу науковця з Іриною К.: «Цікаво говорив Нудьга, особливо про...телятко». Вона: «Таке кажеш – Ігорева поезія з телятами не римується!» Так могла сказати лише вона, забувши, що в І. Калинця були вірші неримовані.

Інститут суспільних наук на вул. Радянській, 24 (нині – вул. Винниченка). Відділ філософії, 1970 рік. Зараз ці дві кімнати на першому поверсі (ліве крило) відійшли до бібліотеки, відділу україніки. Я молодший науковий співробітник, щось читаю, готуюся до здачі кандидатського іспиту з філософії у самого М. М. Олексюка. В. Кондзьолка та І. Захара перекладають з латини курси професорів Києво-Могилянської академії, В. Мазур завершує кандидатську. Заходить поважно у відділ Григорій Антонович, привітався, пройшовся, заглянув до другої кімнати і сказав: «Знайте, тут сидів і працював академік Михайло Возняк». І пішов собі, побажавши нам успіхів.

До 60-річчя Григорія Нудьги Степан Трофимук, співробітник відділу літератури, публікує ювілейну статтю у варшавському «Українському календарі». Парти́йне бюро розглядає публікацію. Критикують автора за «вихваляння», «завищені оцінки» здобутків ювіляра (б'ють «... і в гриву»). «Ви знаєте, хто такий Нудьга?!» – «Знаю». – «Вам відомо, що до нього є запитання?» Мовчання, – «Кому давали читати статтю перед друком?» – «Нудьзі». – «І що ж він сказав?» – «Подякував». – «А що ви, товаришу Трофимук, самі думаете про написане вами?» Відповідь: «Я перечитав свій текст, і сам не повірив, що зумів так добре написати». Як писав поет: «Відповідь – сміх».

Я вчений секретар інституту. 1973 рік. Підготував останній наказ про звільнення Г. А. Нудьги «у зв'язку з виходом на пенсію». Приходить Григорій Антонович за трудовою книжкою. Я розгублений, прибрав співчутливого вигляду. Заспокоїв мене:

«Не хвилюйтеся, не ви мене звільняєте, навіть не інститут. Ви виконали свій службовий обов'язок».

Повернувся у 1951 році Г. Нудьга із Колими (1945-1951) і в пошуках роботи подався в Інститут фольклору та етнографії (колись до війни, навчаючись в університеті, працював там, їздив у фольклористичні експедиції). Прийняв його сам директор інституту академік М. Т. Рильський. Бесідують, як воно було там, як велося. І сказав Григорій Антонович Максимові Тадейовичу, що, на його думку, кожен українець повинен відсидіти п'ять років у тюрмі! «О, чому так багато?» – «Бо вони не так поводитися в минулому і зараз, тому заслуговують кари на такий термін». – «Та ні, аж п'ять років!» – «Так, п'ять років тюрми!». Сперечалися, дискутували. І нарешті М. Рильський каже: «Ви сиділи, я мав сидіти, поділимо цей термін на двох». Зупинилися на двох роках, хоч колишній в'язень не дуже погоджувався з таким вердиктом уявного союзника. Роботи в київському інституті для Г. Нудьги не знайшлося. Згодом опинився у Львові. І от така оповідь.

Любив з усміхом висловлюватися про смисл свого прізвища – нудьга, журба, туга. Завжди до нього, мовляв, навідувалися незгода, наvertsалася кривда. Наприклад, як член Спільки письменників на Пасічній мав дачний клаптик ґрунту, де росли кущі, дерева. Та міськрада ухвалила, щоб цю спільчанську територію відвести під забудову. Хоч ділянка Григорія Антоновича не була крайньою, та приїхала відповідна техніка і почали «з Нудьги». Повалили першими його черешні, зрізали всі дерева. І так, згадував, з ним траплялося часто.

...На схилі життя в інституті не працював, у відділ не заходив, не відвідував його. Приходив у бібліотеку, ніколи не спішив, ступав, як завжди, твердо, сідав за свій стіл, читав, робив виписки. І велася розважлива розмова між трьома: Григорієм Нудьгою, Порфиром Яременком, Андрієм Пашуком. То була не бесіда, балачка, а розрада душі – спілкування близьких людей, близьких поглядами, переконаннями, уподобаннями, спорідненою оцінкою минулого і сучасного. Так, були вони різні – наші вчителі, але існувало щось

таке, що їх об'єднувало: людська порядність, наукова чесність, шляхетність. Ми ж дякуємо долі, що мали можливість бути поряд з ними, перебувати в осонні їхньої мудрості, щедрості й доброти. Високими людськими якостями був наділений Г. А. Нудьга. Він славно одробив свій вік, незважаючи на той «страшний якийсь тягар», і так багато встиг зробити. Я ж завжди відчував острах перед Григорієм Антоновичем через оті пісні літературного походження, ану не відповім на запитання, хто автор слів такої-то пісні – тоді «не питайте, чого в мене...» засмучені очі!..

У 70-річчя вченого ми відвідали його вдома невеличким інститутським гуртом, де були прийняті у його робітні, оточені лагідністю, приязністю і сердечністю. Книги, папки, картини, запам'яталися незвичайного кольору стіни в кімнаті – яскраві такі... На початку 1993 відбулися урочистості у зв'язку з 80-річчям ученого: міський вечір, наукова конференція, пошанування, заповнення видати його спадщину. Скільки і скільком ми так обіцяємо!

І тут слід відзначити велику увагу і любов рідних до свого знакомитого предка. Приклалися вони і до сьогоднішнього відзначення славної ювілейної дати. За це ще раз висловлюємо вдячність панству Анатолію та Ларисі, установам, що старалися організаційно, творчо. Не повинні ми забувати, що перед Г. А. Нудьгою є у великому боргу – «за пісні борги, борги».

Сихів,
21 січня 2013 р.

ГРИГОРІЙ НУДЬГА –
ЖЕРТВА СЛУГ
КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ.
Спомин

З нагоди вшанування пам'яті визначного українського літературознавця і фольклориста Григорія Нудьги хотів би поділитися спогадом, як у мене склались взаємини з цим науковцем упродовж 15-річної співпраці в Інституті суспільних наук.

Коли 5 листопада 1957 р. я був прийнятий на посаду молодшого наукового співробітника Інституту у відділ історії України (яким керував академік Іван Крип'якевич), Григорій Антонович уже працював у відділі літературидесь з пів року. Це був найпотужніший відділ в Інституті. А Григорій Нудьга – один із найплідніших працівників цього відділу. Численні публікації – і окремі видання, і статті в періодиці та збірниках, принесли йому заслужене визнання як плідного, авторитетного науковця – літературознавця і фольклориста, потужну наукову силу. Це сотні публікацій, десятки окремих видань. Своїм творчим доробком міг змагатися з маститими науковцями – докторами наук, але залишався на посаді молодшого наукового працівника. Тим не менше, користувався заслуженим високим авторитетом в колективі.

Ближче знайомство з Григорієм Антоновичем наступило під час підготовки 50-томного зібрання творів Івана Франка, томів «Історії міст і сіл», монографії «Торжество історичної справедливості», інститутських святкових вечорів чи організованих ним перших концертів кобзарів, які зацікавлено відвідували працівники Інституту.

Та настав 1970 рік, фатальний як для відділу літератури, так і для Г. А. Нудьги у зв'язку зі справою працівниці відділу Мирослави

Гурладі. Справа в тому, що ця особа, нав'язана Інституту обкомом партії, де працював її чоловік на відповідальній посаді (завідувач відділу кадрів), за 9 років праці у відділі не мала поважного наукового доробку, а за критику на її адресу кидала колегам політичні звинувачення. В результаті виник конфлікт. Відділ відмовив у переобранні її на новий термін роботи.

Вона закидала скаргами-звинуваченнями обком, президента АН, міністра фінансів, в яких стверджувала, що існування Інституту суперечить рішенням ЦК КПРС і дає матеріал для далекосяжних висновків як економічного, так і ідеологічного характеру, тобто ставила під сумнів доцільність існування Інституту.

В результаті це обурило колектив Інституту. На партійні збори винесено розгляд її персональної справи, винесено догану, а Вчена рада не переобрала її на новий 5-річний термін праці.

У відповідь посипались нові скарги на адресу РК, ОК КПУ і комісії партійного контролю КПУ – Іванові Грушецькому, з уст якого мала прозвучати фраза: «Треба кінчати з тими націоналістами у Львові». А до справи М. Гурладі тут долучилась ще й справа виступу групи екстремістів університету (Ф. Трубіцин, М. Більченко) проти висунення на державну премію колективної праці Інституту «Торжество історичної справедливості». В заяві цієї групи наголошувалося, що серед авторів цієї праці є особи, які активно співпрацювали з фашистами, названо 2 прізвища: Григорія Нудьги і Степана Щурата.

Як наслідок в листопаді 1970 р. до Львова прибула велика комісія ЦК КПУ та комісія профільного відділу Президії АН на чолі з його керівником – академіком Борисом Мусяйович Бабієм і після тижневого перебування в Інституті дійшла висновку, що М. Гурладі, мабуть, не буде працювати в Інституті, а завідувач відділу літератури Степан Васильович Щурат, очевидно, піде на пенсію. За наслідками роботи цієї комісії Інституту доручено підготувати характеристики на визначену групу працівників, які в минулому мали проблеми з органами влади (головний бухгалтер Олена Бордун, науковці Марія Вальо, Лідія Григорчук, Роман Кирчів, Володимир Савич, Уляна Єдлінська, Степан Трофимук, Григорій Нудьга), і ці науковці опинилися перед перспективою звільнення з Інституту.

Такі характеристики після докладного ознайомлення з колишніми проблемами цих працівників були виготовлені, затверджені директором і партійним бюро, і передані за призначенням. У кожній з цих характеристик зроблено висновок, що за діловими і політичними якостями ці особи, незважаючи на їхні колишні проблеми з владою, можуть працювати в Інституті (характеристику Г. А. Нудьги за збірником «Культурне життя в Україні» подаю у кінці статті. – Ф. С.).

Ця позиція дирекції і керівництва партійної організації дозволила зберегти названих працівників на їхніх посадах в Інституті, але, на жаль, ненадовго – приблизно на 1,5 – 2 роки.

Тут мушу додати, що у зв'язку з таким поворотом справи на ім'я керівника вище згаданої комісії ЦК була написана заява тодішнього вченого секретаря Інституту Сергія Ступницького, в якій стверджувалося, що в Інституті діє група націоналістів і очолює її Феодосій Стеблій. Її нам з тодішнім завгоспом Ярославом Михайловичем Лучком вдалося відчитати з кинуті в урну зі сміттям копії.

Восени 1971 р. обрано нове керівництво партійної організації Інституту. Очолив його Федір Неборячок і з його «благословення» більшість вище згаданих працівників у 1972 р. опинилася поза Інститутом (О. Бордун, М. Вальо, Л. Григорчук, Р. Кирчів, У. Єдлінська).

Щодо Г. Нудьги, то історія з його звільненням набула рис детективу і тривала понад півроку з виданням 5 наказів (3 – на звільнення, 2 – на поновлення). 1-й наказ – за вказівкою Президії АН. І лише 24 квітня 1973 р. появився наказ директора про звільнення Г. Нудьги за власним бажанням у зв'язку з виходом на пенсію.

А горезвісна М. Гурладі якби в нагороду за те, що стала призвідницею усунення з Інституту групи неугодних тогочасній владі поважних науковців незабаром після появи вакантної посади завідувача відділу літератури зайняла цю посаду на 2 роки (1973–1975), а після ліквідації у 1975 р. відділу літератури (в чому її найбільша заслуга) ще 15 років числилась на роботі у відділі філософії.

Факт ліквідації відділу літератури у 1975 р. можна, без сумніву, вважати наслідком своєрідної диверсії, спричиненої появою в його складі ставлениці тогочасної обласної партноменклатурної

мафії, яка, щоб самоутвердитись, не вартуючи нічого сама в науці, не гребувала нічим (доносами, наклепами, підбурюваннями, погрозами) і врешті-решт стала фактичною гробокопательницею цього відділу.

Але парадокс! – у 1990 р., коли вже остаточно вирішувалося питання про відправлення М. Гурладі на пенсію, вона прийшла до мене в дирекцію і зі сльозами на очах повідомила, що її батько, репресований у 30-х рр., нарешті реабілітований.

На закінчення хочу згадати свою, мабуть, останню зустріч з Григорієм Антоновичем Нудьгою в театрі у січні 1993 р. під час вшанування його 80-річчя. Під час мого привітання і короткої розмови він заявив: «Я високо ціную Вашу порядність і вдячний за Ваше намагання у складній ситуації початку 1970-х рр. захистити мене та моїх колег від атаки більшовицької мафії».

І ще одне: в моїх особистій бібліотеці є кілька книг – публікацій Григорія Антоновича, а одна із них – «Смійтеся на здоров'я» була подарована моєю дружиною – вчителькою СШ № 7 м. Львова першому космонавтові Юрію Гагаріну під час його зустрічі з колективом школи. Так що ця книга мала шанс побувати в космосі.

Характеристика співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР у зв'язку з вимогою вищих партійних і державних інстанцій звільнити їх з роботи (10 грудня 1970 р.)

НУДЬГА Григорій – молодший науковий співробітник відділу української літератури.

Нудьга Григорій Антонович 1913 р. народження, українець, безпартійний, за соціальним походженням – із селян-бідняків. У 1938 р. закінчив філологічний факультет Київського університету. До 1941 р. працював старшим викладачем Полтавського педінституту, виступаючи водночас як дослідник фольклору і творів українських поетів (співупорядник збірника «Українська народна сатира і гумор», 1940 р. і упорядник, автор вступної статті та приміток збірника «Пісні і романси українських поетів», 1941 р.). В 1941-42 рр. Нудьга Г. А.

був у Радянській Армії командиром роти. В 1941 р. потрапив у полон. Вибравшись з табору військовополонених, працював дроворубом, а потім викладав діловодство у школі лісництва у с. Зінці на Полтавщині. У 1944 р. знову був мобілізований в Радянську Армію, але згодом відкликаний (на підставі персональної броні, – знаходиться у персональній справі, що зберігається в АН УРСР) і взятий на наукову роботу. До серпня 1945 р. працював в. о. старшого наукового співробітника Львівського філіалу Інституту літератури АН УРСР. В серпні 1945 р. був заарештований і по ст. 54-10, ч. II засуджений на 10 років позбавлення волі і виборчих прав на 3 роки.

Г. А. Нудьгу було звинувачено в тому, що він, проживаючи на окупованій території і працюючи в школі лісництва викривляв українську мову (користувався скрипниківським правописом), неправильно характеризував творчість Шевченка, казав, що в ній переважають національно-визвольні мотиви над соціальними), в полтавській окупаційній газеті надрукував етнографічний нарис «Вінок честі», в якому звів наклеп на радянську дійсність. Покарання відбував у таборах «Дальстрою». У 1951 р. був звільнений дотерміново. У 1954 р. рішенням Президії Верховної Ради з нього було знято судимість і позбавлення прав. У 1967 р. після повторного перегляду справи Нудьга Г. А. реабілітований (рішення президії Полтавського облсуду від 23 грудня 1967 р.). В 1956 р. захистив кандидатську дисертацію.

В Інституті суспільних наук АН УРСР Г. А. Нудьга працює з 1957 р. на посаді молодшого наукового співробітника відділу літератури. За час роботи в Інституті сумлінно виконував планові навантаження. Написав, зокрема, три великі планові монографії, дві з яких опубліковано («Пародія в українській літературі», К., 1961; «Українська балада», К., 1970), а третя обговорена і готується до друку («Українська революційна пісня»). Брав участь у написанні «Історії міст і сіл. Львівська область», написав п'ять підрозділів до колективної монографії «Торжество історичної справедливості». Підготував (у співавторстві) XXX том 50-томного видання творів І. Франка, опублікував кілька планових доповідей, брав участь у багатьох наукових сесіях і конференціях республіканського і всесоюзного значення.

Крім того, Нудьга Г. А. – автор і упорядник позапланових робіт, серед яких 18 окремих книжок і понад 150 статей. Усього за час роботи в Інституті Г. А. Нудьга опублікував близько 200 робіт, які присвячені дослідженню фольклору і літературного процесу на Україні як дожовтневого, так і радянського періоду.

Роботи Нудьги, опубліковані за час його перебування в Інституті, відзначаються правильною марксистсько-ленінською методологією, належним фаховим рівнем, науковістю. На увагу заслуговують зокрема, такі роботи, що вийшли окремими виданнями: Українська пісня серед народів світу, К., 1960; Пародія в українській літературі, К., 1961; Заповіт Т. Шевченка, К., 1962; Листування запорожців з турецьким султаном, К., 1963; Терень Масенко. Літературно-критичний нарис, К., 1965; Пісні революції. Львів, 1968; Українська балада, К., 1970, а також серія статей про українську пісню і думу за кордоном.

Роботи Г. Нудьги високо оцінені науковою громадськістю як у нас, так і в соціалістичних країнах (Польща, Болгарія, Чехословаччина).

Г. А. Нудьга є членом двох міжнародних товариств: «Інтернаціональне товариство по вивченню народної творчості» (організаційний центр у Берліні), «Міжнародне товариство по вивченню революційної і робітничої пісні» (центр у Будапешті).

Г. А. Нудьга поєднує наукову роботу з громадською роботою в Інституті. Був агітатором на виборчих дільницях, членом редколегії стінгазети, обирався членом місцевому, був проформом відділу, виступає з доповідями і лекціями перед робітниками, колгоспниками і інтелігенцією міста і області.

Г. А. Нудьга бере участь в громадській роботі поза інститутом – є членом обласного правління і головою фольклорно-етнографічної секції в Товаристві охорони пам'яток історії та культури, членом комісії (при облвиконкомі) по впровадженню нового побуту.

Г. А. Нудьга – член Спілки письменників України. За участь у Великій Вітчизняній війні нагороджений трьома медалями.

За своїми діловими і політичними якостями Г. А. Нудьга може бути використаний на науковій роботі в Інституті суспільних наук АН УРСР.

ГРИГОРІЙ НУДЬГА – ЖЕРТВА І СВІДОК ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ

Безперечно, Григорій Нудьга – знакова постать на полі української культурології у добу окупації нашого краю російським комуніфашистським імперським режимом з державною вивіскою СРСР. Безперечно, Григорій Нудьга – яскрава постать талановитого ученого-україніста з почуттям людської і національної гідності, яке мужньо беріг у найтяжчі хвили життя. Так, він із небагатьох свідомих українців, який стражденно пережив українобивчий режим «союзної» тюрми народів. Так, він був принижений і зневажений режимом і його колаборантами. Але за що? Чому так ставилися до чесного, сумлінного ученого, який самовіддано працював на славу України?

З документів і спогадів про вченого багато тепер знаємо про тернистий шлях Г. Нудьги, але й досі оті «за що?», «чому?», «хто винен?» залишаються без чіткої відповіді, як samozрозумілий знак доби.

Одинадцятирічний нащадок козацької родини (на Слобідщині і досі чимало сіл і селищ, де кутки називають сотнями!) з села Артюхівка Роменського району Сумської області у важких обставинах першого голодомору більшовицької окупації запозятливо почав здобувати освіту в омріяній для тих часів семиріччі – за царського режиму українських шкіл взагалі не було.

1928 рік. Саме в цю фазу вписалася шкільна семирічка Г. Нудьги, бо вже у наступному 1929 р. кремлівська сталінська банда дала команду «фас» на українців – найперше на українську інтелігенцію

і на українських селян. Наполегливий, здібний, творчого складу мислення випускник семирічки ще встиг пройти курс дворічного навчання у Гадяцькому педучилищі і врешті опинитися на учительській посаді у рідній Артюхівці, де, як він пише, у 1932 р. «отрапив у потік смерті, викликаній штучно створеним голодом»¹.

Навчаючись у школі та училищі, хлопець не піддався одурманюючій ідеології **імпербільшовизму**. Він жадібно читав, пробував свої літературні сили, з пієтетом ставився до спадщини світочів української культури, літератури. У Гадячі, як він пише, у бібліотеці «море книг» «дух перехопило», а в музеї Драгоманових, де він доторкнувся до рукописів Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова та інших письменників, його на все життя полонила праця над рукописами. Так майбутній дослідник дістав імпульс ученого, який працює **над першоджерелами**, а це дуже контрастувало з толерованими владою псевдовченими-верхоглядами, які рясно цитували боговождів режиму, списували і перекручували на заданий лад чужі праці, догідливо паплюжили імена світочів національної культури.

«Тут я відчув смак літературної творчости», – писав Г. Нудьга. Тоді ж він у Гадячі створив «акварельний малюнок хати Драгоманових, де жив Михайло, Леся Українка, Олена Пчілка, Ольга Кобилянська та інші діячі культури й літератури»². Окупанти ще до війни знищили цей будинок-музей і, як писав Г. Нудьга у 1989 р., «тепер мій малюнок став цінним документом історії, бо чи не єдиний з того часу»³.

Цілком природно, що заглибленого в українську культуру юнака причарували багатющі скарби нашої народної словесности, кобзарство, яке пізнав він на рідній Слобідщині з дитинства. Це замилювання також ішло в розріз з наставленням окупантів на знищення традиційної народної культури нашої нації. Народна

¹ Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передм. Р. Марківа] ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Кафедра укр. фольклористики ім. Ф. Колесси ; Фондація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2007. – С. 142.

² Там само. – С. 142.

³ Там само.

казка, козацька дума, політична історична пісня, традиційна народна обрядовість були тоді поза законом. Уже з самих початків окупації більшовицькі культуртрегери готували масштабне знищення кобзарства, клали край «кобзарському націоналізму», замінювали традиційні народні музичні інструменти т. зв. «загальнозрозумілими» – російськими: «кудесніца-гармошка», балалайка, баян, гітара... Вже у перше десятиліття окупації (1922–1932) виходить низка постанов для знищення «кобзарського націоналізму», серед яких: 1. Про заборону жебрацтва; 2. Про обов'язкову реєстрацію музичних інструментів у відділах міліції та НКВС; 3. Про затвердження репертуару в установах НКЮ; 4. Положення про індивідуальну та колективну музико-виконавчу діяльність⁴.

Ідеологічне одурманення серед молоді інтелігенції породжує заклики: «Кобза захоче в собі повну небезпеку, бо надто міцно зв'язана з націоналістичними елементами української культури, з романтикою козацькою й Січі Запорізької» (Ю. Смолич); треба покласти край «закобзаренню України», мусимо «вбивати колом закобзарену психіку народу» (М. Хвильовий). Комсомольський поет М. Бажан пише поему «Сліпці», в якій з сатанинською лютюю закликає вибити у «скигліїв», «зрайців», «смердючих недоносків» (тобто кобзарів) їх скарб – «стопрокляті пісні». Виносячи вирок співцю, М. Бажан підписує смертний присуд усьому кобзарству:

Помреш, як собака, як вигнаний зайда,
Догравай, юродивий, спотворену гру!

Бо ж наступають нові часи, коли кредом життя стане:

Вірую – не кобзою,
Вірую – не лірою,
Вірую полум'ям серця і гніва!⁵

Так було підведено до того страшного злочину, що взимку 1933 р. безслідно зникли три сотні учасників кобзарського з'їзду

⁴ Черемський К. З історії нищення українського кобзарства / Кость Черемський // Нова Україна. – Харків, 1993. – № 2. – С. 11.

⁵ Там само.

у Харкові. Нищили історичну пам'ять нації найбрутальнішою брехнею, напр., у видаваній тоді «БСЭ» за постановою ЦВК СРСР 13.02.1925 (почала виходити з 1926 р.) Б. Хмельницького трактували як лютого ворога українського народу. Вже тоді адепти від т. зв. модерного мистецтва проголошували, «що народна пісня – примітив, застаріла селянська культура, що й Шевченко не може задовольнити наш машиновий вік»⁶, а офіціози за тезами основоположника т. зв. соцреалізму М.Горького закликали творити новий «радянський фольклор» з партійними вождями та щасливим життям будівників комунізму.

На конкретних фактах з рідного села Г. Нудьга засвідчив, що голодомору передував типовий геноцидний терор українських селян: «Село жило тривожно. У 1929–30 роках заарештували, вивезли кудись 43 найкращих селянина, звинувативши їх у націоналізмі і зв'язках зі «Спілкою визволення України». Село принишло, чекаючи щодня «чорних воронів»⁷. Він описав окремі постаті з тих жертв, згадав про гарний урожай восени 1932-го і повальний грабунок селян безмежними грошовими податками – «основний податок за землю й худобу, страховки, культподаток, самообкладання, за дерева в саду і ще й позика», яку платили «добровільно» ридма (186–187). «Наступ був фронтальний: позакривали й опечатали вітряки, щоб найщасливіші працівники вільної держави не могли змолоти щось для себе і для дітей [...]. Свиню забити заборонялося, треба здати її “пролетаріату”. Молоко, м'ясо, курей і навіть пір'я – все державі»⁸.

Молодий учитель української мови і літератури у рідному селі борсався у тому потоці голодоморної смерті з посіпаками – виконавцями того злочину, ризикуючи потрапити у смертельні жорна режиму, який перемелював усю націю. Тільки в 1988 р. він зміг описати те жахіття у спогадах «Цар-голод» з посвятою пам'яті батька, який загинув того 1933 р. Він писав, що за чотири роки Другої світової війни загинуло 5 мільйонів українців

⁶ Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик. – С. 145.

⁷ Там само. – С. 183.

⁸ Там само. – С. 188.

[...] від бомб, куль, насильств. І все то було з рук ворога. А 1932–33 року, за півроку «дружні батьківські руки» голодом умертвили 7,5 (чи 9) мільйонів переважно тих, хто виробив мільйони тонн їжі. Померли з голоду ті, хто нагодував мільйони друзів. Померли як вороги. Мирно, без ворожих бомб і куль від «батьківської руки» чи «братівської любови». Вимерли з довір'ям, а дехто з прокльоном. Вимерли голодною смертю там, де земля буяла урожаєм, зерном, садами, городиною, де весною кинь у землю зернину, а восени бери сніп⁹.

Г. Нудьга бачив і відчув на собі україновбивче московське **колгоспне рабство у ХХ ст.** – безпаспортне, з криміналом за невироблені трудовні, з тюрмами і розстрілами за колоски («розкрадання соціалістичної власності»)... Україна розрізнено, стихійно боролася обрізами проти партійних погоничів, протестними бунтами, саботажем – і знемагала у тому рабстві. «Коли б окремі вибухи ненависти й боротьби скласти разом, були б Гімалаї українського опору»¹⁰, – писав працівник суду того часу. Рабська колгоспна Україна годувала хлібом імперію. Біда, що сучасні історики чомусь недобачають цього рабства ХХ, а воно відкрилося Г. Нудьзі зі всією своєю жажливою глибиною ще й на Колимі.

Владна кремлівська банда з перших днів панування створила собі у значній кількості з іноетнічних колаборантів апарат «червоного терору» – ВЧК з прилученням до нього на певний час і місцевих елементів. У чекістських катівнях відповідно до вказівок зверху, де перманентно йшла боротьба за владне кермо, трошили кості всіх підозрілих у ставленні до імперської політики. Україна була на особливому прицілі, в тому числі навіть і чільні спомогачі більшовицького режиму. Ще до голодомору українського села ці спомогачі побачили, що «реальну політику роблять не в столиці Харкові, а в іншій північній столиці»¹¹, – згадував юрист-очевидець усіх тодішніх дійств Олександр Семененко.

Після геноцидного голодомору колаборанти окупаційного режиму зрозуміли, що черга дійшла і до них. Як пише той же юрист-свідок тодішніх чекістських розправ, «Хвильовий міг не

⁹ Там само. – С. 179.

¹⁰ Семененко О. Харків, Харків... / Олександр Семененко. – Харків ; Нью-Йорк : «Березілля», 1992. – С. 100.

¹¹ Там само. – С. 21.

дожидатися того дня, коли з Чернишевської, 19, прийдуть забрати його ближчого друга Ялового і що завтра прийдуть по нього. Хвильовий був приготовлений давно до цього дня. Рішення застрелитись мусило з'явитися давно. Дехто думає, що самогубство Хвильового було демонстрацією проти чужої влади. Проте це не була чиста демонстрація не зв'язаної нічим людини. Мотиви Хвильового в день самогубства вже були залежні від його особистої ситуації, власного безвихідного становища, його неминучого арешту. Його трагічний вчинок не можна цілком уважати актом демонстративним, бо він затьмарений страхом арешту. Застрелилися і Гамарник, і Томський, і Скрипник також перед неминучим арештом. В їхніх пострілах не так багато протесту. Більше керував такими гамарниками страх, страх перед створеною ними самими системою тортур і перед кулею у підвалі.

Хвильовий і Скрипник могли надати своїм пострілам політичного значення, коли б їхня совість наказала їм стрілятися з гострим висловом протесту проти замучування голодом мільйонів українців-хліборобів. Тоді вони могли б умирати принаймні з надією, що їхня партія і егоїстичний далекий світ почують сухий тріск револьвера в українському місті Харкові»¹². Та самогубство того 1933-го М. Хвильового і М. Скрипника уже тоді змусило замислитись над злочинною політикою окупантів винищити українців. Тому, опинившись восени 1933-го в Харкові, як згадував Г. Нудьга, «відразу побував на могилі М. Хвильового, змалював її вигляд. Тепер її немає, мій малюнок чи не єдиний документ»¹³, бо могилу невдовзі стерли з лиця землі: режим-бо полював і з мертвими!

Г. Нудьга навіть спогадом російського письменника засвідчив факт виморювання голодом саме українців, де б вони не проживали – Белгородщина, Кубань..., цитуючи Юрія Черниченка: «и это страшно... Пепел деда должен постукивать, иначе – смерть живо (Юрий Черниченко. Писать, о чем думаешь. // Литературная газета. – 1987. – 28 октября)».

¹² Там само.

¹³ Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик. – С. 144.

Окупанти ретельно замітали сліди страхітливого злочину проти людства і людяності: «спалили восени 1933 всі книги й відомості про смертність» (як і матеріали перепису населення 1937 р.), «під страхом арешту й ув'язнення та виселки в Сибір наказано усім живим не говорити про голод, бо такі розмови будуть оцінені як “антирадянська агітація”, а той, хто буде говорити про таку святу правду, – “антирадянським агітатором”. І всі замовкли», – писав Г. Нудьга. «Знову смерть за смерть? Чи не сатанинська філософія?» – обурливо запитує він¹⁴. «Та про це треба криком кричати на увесь світ! Винуватців (живих і мертвих) треба судить, а не затикати рота народові новими погрозами, новими злочинами. Судить, як судили фашистів, бо це також фашизм – сталінський»¹⁵.

Говорити про все це я маю право, бо сам був голодним, сам був пухлий, бачив страхіття голоду в себе в селі, в сусідніх селах, у Києві, Харкові, інших містах. Бачив, як при мені падали люди й умирили, опухлі й немічні, як просили хліба, як, ставши від голоду звірами, убивали один одного. Ледве врятував частину сім'ї, знаю, який на смак «хліб» з липової кори, знаю, як то було щасливо наїстися «млинців» із свіжого вербового листу. Словом, я бачив і пережив те, чого не бачили, не знають і не пережили мої судді-злочинці, яких я можу осудити тільки словом, бо інші права у мене відібрані. Я буду розповідати тільки правду про те, що бачив, не вдаючись до хитромудрої документації, якою завжди запасуються злочинці...¹⁶

Так оголосив свою позицію свідок і жертва тяжкого злочину окупантів проти українців Г. Нудьга

«Чи не є Чорнобиль, масове будівництво на Україні недбало сконструйованих атомних станцій, новим злочином, намаганням знищити мільйони українців якщо не голодом, то модерним голодом?» – резонно запитує нас автор. І згадує Шевченкове: «А братія мовчить собі, витріщивши очі».

Голодоморний злочин окупантів запікся болючою ранюю у пам'яті Г. Нудьги, і він тоді собі дав обіцянку не писати нічого про «щасливе колгоспне життя». Весною 1933 р. «виїхав з села

¹⁴ Там само. – С. 180.

¹⁵ Там само. – С. 180–182.

¹⁶ Там само. – С. 180–183.

на навчання», оголосивши всім, наївно думаючи, що збудеться «хвоста» стеження за ним чекістів, що їде в Москву. Так він опинився не без труднощів на студентських голодних харчах у поновленому Харківському університеті, де зміг познайомитися з багатьма цікавими особистостями, а з перенесенням 1934 р. столиці до Києва з 1935 р. значно зміг розширити це коло вже у Київському університеті.

Київ інтелектуально збагатив Г. Нудьгу не тільки через пізнання визначних учених, митців, а найбільше, як завжди, через нові можливості для самоосвіти, в якій, як він пише, велику впливову силу мала Центральна наукова бібліотека: «І тепер згадую про неї, як про свою рідну хату, де в думках і душі робилися незбагненні повороти»¹⁷. Ще студентом його запросили, як такого що мав уже друковані праці, лаборантом, а затим і молодшим науковим співробітником новоствореного Інституту фольклору. Під нову хвилю погрому українства 1937 р., «викорінення решток буржуазних націоналістів в Академії наук», як писали тоді, кар'єристи-однокашники Г. Нудьги, Д. Кушнарєнко, І. Грицютенко, яким він допоміг влаштуватися в Академії, справді здібний і сумлінний науковець був звільнений з роботи. Не втримався він і в аспірантурі, до якої блискуче склав вступні іспити. Опинився у Полтавському педінституті, де, як він пише, було «порожньо»: майже всіх літераторів та й інших викладачів пересаджали.

Атмосфера страху тоді огортала всіх, «всі почали боятися найприроднішого – бути самим собою, страшатися своєї думки, мови, душі...», як пише Г. Нудьга, зрештою боялися найприроднішого – бути українцями. Ось до якої психологічної «кондиції» доводили окупанти знищуваних українців! І нема що гріха таїти, той страх і сьогодні ще сидить у шпаринах нашої душі...

У такій психологічній атмосфері в Полтаві, вірний собі Г. Нудьга не опускав рук, посилено працював у бібліотеці, за рік підготував і екстерном склав у Києві кандидатські іспити, написав дисертацію, познайомився з родиною Володимира Короленка, Панаса Мирного, з його сином заходився навколо створення музею письменника,

¹⁷ Там само. – С. 147.

у його хаті збиралися уцілілі кобзарі. Важко сказати, як мало склалася далі його життя, коли б його як командира-запасняка у військовому таборі не захопила війна. За Харковом влітку 1942 р. велика армія, яка відтягувала на себе німецькі сили, щоб рятувати Москву, опинилася в оточенні і полоні. Г. Нудьга вирвався з полону тільки тому, що був мобілізований з перепідготовки і мав паспорт, а не армійську книжку, і в такий спосіб міг видати себе як такого, що був «на окопах», тобто цивільним для риття траншей.

Під кінець війни як колишньому працівнику Академії і педагогу дали бронь і скерували на посаду в. о. старшого наукового співробітника Львівського відділення Академії наук, де він зблизився з такими відомими вченими, як М. Возняк, Ф. Колесса, В. Щурат, І. Свенціцький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, О. Роздольський, Олена Степанів та іншими молодими науковцями. Він став свідком, як на засіданнях партійні гауляйтери «проробляли» цих науковців за те, що вони писали при Польщі про становище підбільшовицької України. «І тільки одна мужня жінка О. Степанів сказала: “А хіба то не правда?”... Мужністю її захоплювалися всі», згадував Г. Нудьга, але за те вона опинилася в гулагівських каторжних таборах.

Не знав бідний Г. Нудьга, що і його московські окупанти постійно тримали на прицілі і тільки вичікували зручного моменту для удару – прецизійного, підступного, з далекосяжним розрахунком. Саме перед захистом дисертації, на київському вокзалі, на дорозі до відвідин новонародженого сина у Львові, 10 травня 1945 р. він опинився у підземеллі кам'яного мішка-одиначки підвалів НКВД на вул. Короленка у Києві. Тривалі тортури безсонням, проба погрози військовою статтею, статтею, пов'язаною з націоналізмом, з «антисоветской агитацией» – і врешті головна мета: «“Вы живете во Львове, там у нас острая борьба за советскую власть. Вы нам должны помочь выявлять врагов...” Я не стримався і майже скрикнув: “То ви хотите, щоб я продавав своїх колег? Цього ніколи не буде...” “Смотрите, ведь у вас свобода, диссертация, карьера... Подумайте”»¹⁸.

¹⁸ Там само. – С. 155–156.

Після цього етап до Полтави, камера смертників через переповненість загальних камер, камери з водою підземелля теперішнього КДБ, тортури безсонням на допитах та нарешті 8 серпня 1945 р. 15-20 хвилинне засідання «трійки» – і вирок: «10 років місцевих таборів загального режиму, поразка прав на три роки, конфіскація майна»¹⁹. І це за приписане майстрами каїнової справи: 1. «Клевета на тов. Сталина, будто бы он уничтожает национальные культуры и традиции»; 2. «Извращал украинский язык в националистическом духе»; 3. «Говорил, что в творчестве Шевченко превышают национальные мотивы над социальными»²⁰.

Десятки протестів, прохань переглянути справу залишалися без відповіді. Але на початку 1947 р. ще один захід сталінських душогубів морально зламати ученого-україніста, а заодно з його допомогою нищити інших українських науковців – універсальний метод окупантів ще з довоєнних 30-х років. Прокурор повідомляє в'язневі, що академіки М. Рильський, Ф. Колесса, В. Щурат і П. Попов виклопотали перегляд його справи і він піде на волю, а наступного дня табірний оперуповноважений йому говорить: «Ось ви йдете на волю, у Львов. Ви повинні допомогти нам побороти тамтешніх націоналістів, ворогів, отже, будемо з вами в цьому співпрацювати... Як, – запитав я, – за моє законне звільнення я повинен стати донощиком на тих, хто клопочеться про мою волю? Невже ви мене вважаєте за негідника?»²¹.

Ці перипетії фізичного і морально-психологічного терору засвідчують, як сталінські кати у післявоєнний період вигранювали своє ремесло. У передвоєнні роки вони діяли прямолінійно: закінчувався в'язневий оголошений термін і «трійка» тут же оголошувала смертний вирок. Тепер же для західної України, де УПА чинила окупантам героїчний опір, національну інтелігенцію треба було нищити вишуканішими способами, впускаючи згубний засіб у саму середину її мовчазно протестної душі, бо ж це тільки такі відчайдухи, як Олена Степанів, тою правдою могли відверто вда- рити в обличчя ворога.

¹⁹ Там само. – С. 156.

²⁰ Там само. – С. 158.

²¹ Там само. – С. 161.

Не дивно, що після невдалих експериментів над Г. Нудьгою, незламного запроторили на горезвісну Колиму, де каторжники ще з царських часів, як писав Т. Шевченко, з нор золото виносять, щоб пельку залити неситому. Не буду коментувати те каторжне пекло його табірних мук – його красномовно описав він у своїй «Малій автобіографії»²² та у спогаді «Кричали людські кістки (з Колимських нотаток)»²³. Звертає на себе увагу те, що аналітичне мислення ученого встановило статистичні параметри того десятого кола пекла, жахливого конвейера смерті. Він підрахував, що щоліта на Колиму завозили до півмільйона майже виключно політичних в'язнів, з яких виживали каліками менше 25%, що більше 60% тих приречених на смерть «радянських рабів» були з України.

Здавалося, бачу пекельний сон і мимоволі порівнював себе й інших з рабами Єгипту і Риму. Порівняв і відчув, що велика несправедливість рівняти себе з римським рабом, – пише Г. Нудьга. – Ми були найнещасливіші раби. Раб-чужоземець, куплений римським патрицієм, хоч і не мав волі, але був у нього цінністю (за раба заплачено гроші, він працівник, умре – велика втрата), а радянський раб – свій, безплатний, купувати його не треба, його годувати потрібно лише так, аби золото здобув, а умре – не біда, а радість начальнику «золотого приску», бо підвезуть свіжих, здорових – менше клопоту. А таких рабів тільки за офіційними даними за Хрущова було звільнено 29 мільйонів. Не звільнили б – полягли би і вони у вічних мерзлотах²⁴.

Зі справжньою силою рембрантівських контрастів описав Г. Нудьга устелену кістками Колиму як суцільну могилу, як кладовище мучеників. Вражаючою пекельним жахом є картина, як жорстокий начальник-тюремник вантажівкою толочив те цвинтарне поле з оголеним на вічній мерзлоті прахом замучених каторжників,

як під машиною все заворушилося, затріщало: там, де колеса давили на руки, ноги мерців – там кістки вгрузали в землю – з тріскотом, хрускотом, а кінці кісток збоку підіймалися і, мені здавалося, розлучені за порушений спокій хотіли схопити машину за шини, ресори, за гайки й болти, а слизькі черепи виповзали з-під гуми, підстрибували

²² Там само. – С. 140–174.

²³ Там само. – С. 208–216.

²⁴ Там само. – С. 209.

і ніби хотіли схопити машину своїми рештками білих зубів. Машина поїхала швидше і за нею у повітрі заскакали переломлені руки, ноги, страшно обурені й злопогрозливі черепи...²⁵

Щось, здавалося, містичне побачив після цього в'язень Нудьга, коли мігруюче стадо оленів не посміло піти по трупах цвинтаря каторжників, а таки обійшло його у дуже незручному місці. «Що це? Чудо? – запитує він. – Чи почуття великої солідарності з людиною. І досі для мене таємниця. Вождь звірів не ступив навіть на мертву кістку людини, невинно убитої вождем людства»²⁶.

Г. Нудьга мав щастя повернутися з каторжного пекла живим – ніби на волю, а точніше, як казали, у велику зону і був реабілітований, і співчутливо та прихильно був підтриманий визначними вченими і митцями – М. Рильським, О. Білецьким, М. Возняком, Є. Лазаренком, М. Поповим та ін. Але всі вони були, виявляється, безсилі, бо були тими ж рабами окупантів тільки у «великій зоні» і то до пори, до часу. Вже і кремлівський тиран сконав, а тюрма осталась. Геноцидний молох імперської Московщини пожирав українців новими способами: злиття націй, нав'язлива українобивча «двомовність», «українська неперспективна», таємна інструкція у ЗМІ замінювати «український» на «республіканський», офіційна доплата в шкільництві за русифікацію, панівне російське «старшобратство» в усіх культурологічних писаннях, ідеологічне конструювання «світового табору соціалізму», клонування «нового советського чловеєка», «воїна-інтернаціоналіста» – і тотальне удушення будь-якого вільнодумства чи спроб поневолених визволитися з того всесоюзного «табору»...

Але Г. Нудьга і в цих умовах самовіддано працював на полі українського літературознавства і фольклористики, працював у лещатах жорстокої цензури з реєстрами табуйованих імен, працював з клеймом «бувшого», цінні праці якого можна було роками маринувати, обкрадати, ігнорувати, принижувати, нагадувати авторові, що недавно його возили у «коров'ячих» вагонах, а його праці «не зв'язані з революцією і новим світом». Ученого з науковим

²⁵ Там само. – С. 214.

²⁶ Там само. – С. 215.

багажем академіка періодично звільняли з роботи на посаді молодшого наукового співробітника, аж поки передчасно через скорочення штату не витурили на мізерну пенсію.

Гігантська махіна окупантів для ідеологічного одурманення мас напродукувала уйму прислужників окупаційного режиму, яничарів-донощиків, українофобів, «партперсон», як їх назвав Г. Нудьга, які на приниженні його особи прагнули засвідчити відданість владному режимові і забезпечити собі кар'єрне вивищення. На жаль, ці нулі в науці, уквітчані титулами академіків, докторів, «професорів» і досі вершать долю України на владному Олімпі, фактично складають ядро «п'ятої колонії», яка розорену, пограбовану, морально спустошену націю і далі волочить по шляху геноциду. Мабуть, коли б столітній Григорій Антонович Нудьга був нині серед нас, він нагадав би слова генія української нації Тараса Шевченка:

Прозріте, люди, – день настав!
Розправте руки, змийте луду ...

Богдана Криса

ГРИГОРІЙ НУДЬГА
ПРО СЕМЕНА КЛИМОВСЬКОГО,
або Портрет як автопортрет

Багатогранність наукових зацікавлень Григорія Антоновича Нудьги мала своє джерело – пам'ять українського світу. В усіх обставинах життя він був свідком і свідченням нурту й невичерпності, а також і зумисного замулювання цього джерела. Не лише дослідження українських дум і пам'яток книжної літератури, але й фотографія вмираючого від голоду діда Місяця, яку зробив двадцятилітній Григорій і яка збереглася в його архіві, тепер уже опубліковані нотатки про колимське захоронення¹, намальовані соняшники, уміння побачити в кількох словах цілу картину й передати це враження іншому, можливо назавжди, як той образ вола, який плаче («сльоза сльозу пробива») – усе це речі одного плану. Відлік його конфлікту з владою починався також звідси: диявольським нюхом вона безпомилково вгадувала його українську душу. А коли й бували компроміси, наприклад, згадка про улюблену пісню революційного вождя, то це ритуальне «відчипне» не переконувало, бо виносилося з краю й не зачіпало основних животоків.

Такий Григорій Нудьга не міг не мати великого впливу на своє середовище, себто на людей, серед яких жив і працював, а особливо на нещодавніх випускників університету. Попри те, що в 1972 році в Інституті суспільних наук відбувалася нерівноцінна

¹ Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передм. Р. Марківа] ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Кафедра укр. фольклористики ім. Ф. Колесси ; Фундація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2007. – С. 208–217.

заміна – нас, ще ніяких, на кількох досвідчених, але «неблагонадійних» дослідників, він устиг подати знак, який веде до того самого джерела. І тому кожний, кому пощастило зустріти Григорія Антоновича на своїй життєвій дорозі, відчуває неповторну інтонацію його текстів: немов своєрідна канва, вони служать для відновлення-пригадування розмов про важливі й непроминальні речі і дають розуміння не лише того, що він зробив, але й що прагнув зробити. І коли, завдяки сучасній електронній, так би мовити єдності світу, з'являється можливість слухати Леонтовичевого «Щедрика» у виконанні величезного зведеного хору в США чи камерного скрипкового оркестру в королівській Англії, то згадується насамперед Григорій Нудьга, який був у свій (і наш) неелектронний час, цілком, здавалося, поза межами можливого, духовним носієм української культури не більше й не менше, ніж у світовому вимірі.

Характерно, що Григорій Антонович належав до тих небагатьох, відомих у світі, українських фольклористів, які не протиставляли народної та книжної культури. І таке непротиставлення, мабуть, – одне з важливих його послань молодшим поколінням дослідників.

Власне постать Семена Климовського в сприйнятті Григорія Нудьги цікава в кількох планах. Тут і розуміння шляхів взаємодії народної та книжної традицій, біографічних деталей, що немов камінь у ріці, шліфуються в процесі виконання так, що важко незнаючому впізнати первинну форму. Згадати хоча б міркування Григорія Антоновича на користь того, що Семенові Климовському належить не лише «Їхав козак за Дунай», але й інші пісні, а серед них – «Ой полола дівчина лободу, Та й послала припутня по воду». Попри ритміку й стилістику твору, дослідник пов'язує загадкового «припутня» з назвою села Припутні, яке заснував поет².

Центральною у спадщині Семена Климовського постає для Григорія Нудьги проблема правди, що тісно пов'язує його з автором першої половини XVIII ст. Як можна помітити, над цією темою Григорій Антонович роздумував і працював кілька десятиліть.

² Нудьга Г. Козак, філософ, поет / Григорій Нудьга. – Львів, 1999. – С. 112.

В останній (1972) рік перебування в Інституті вона була для нього, на жаль, особливо актуальною, бо зачіпала і дослідницькі, і екзистенційні обставини, у яких прочитувалися тексти Семена Климовського, можливо, що ця текстуалізація українських обставин повторювалася через якихось 250 років з вражаючою для нього подібністю. У всякому разі, пам'ятаю, що приходив з ранкових «партслухань» і повторював євангельські слова: «Яким судом судите, таким судом і самі судимі будете», що стали лейтмотивом віршованого трактату Семена Климовського «О правосудію», адресованого цареві Петрові І. А в одному зі своїх останніх листів до Валерія Шевчука, від 7.12.1993 р., писав:

А я таки про Климовського все ж таки продовжую зробити щось більше. Написав монографію, подав у ній великі додатки (фоторепродукцію рукописів з архіву царя, розшифрування, велику кількість документів з-за кордону, напр. з США). Роботу взялися надрукувати, набрали, зробили верстку й макет книги, мала вийти до Конгресу українців, але... не вистачило грошей. Вирішили скоротити наполовину, почали готувати видання і знову... гроші.³

Щоправда, результати своїх студій про Семена Климовського Григорій Нудьга потрохи оприлюднював⁴, а до повнішого видання не дожив. Воно вийшло в 1999 р. за редакцією Любомира Сеника, з яким мав повне порозуміння. Чи не найбільшою прикрістю для дослідників стало не скорочення, а неякісна фоторепродукція, що робить читання оригіналу майже неможливим.

У літературознавстві існує таке поняття як «пам'ять тексту». З перспективи життєвого й творчого шляху Григорія Нудьги це поняття набуває особливо виразного сенсу: наміри, тексти, позиція, вчинки автора Семена Климовського та його дослідника, Григорія Нудьги, відокремлені в одному часі, творять характерну єдність і знаходять себе в іншому часі. Словом, трактат Семена Климовського однаково актуальний для них обох, а як свідоцтво української відваги з усіма її історичними рисами актуальний так само й для нас.

³ Нудьга Г. Бібліографічний покажчик. – С. 253.

⁴ Нудьга Г. Слово і пісня / Григорій Нудьга. – К. : Дніпро, 1985. – С. 231–290.

Григорієві Антоновичу розходиться насамперед у те, щоб зібрати й виявити історичні факти, які засвідчують особу Семена Климовського, зіставити ці факти з усним переданням. З одного боку, він поступово переконується сам і переконує свого читача в реальності цієї історичної постаті, отже, і в автентичності двох його зображень у стилі українського портретного малярства XVIII ст., що походять з одного джерела, і в достовірності того «словесного портрета», який подав Микола Левицький, описуючи село Припутні та його власника Семена Климовського⁵. З іншого боку, він не може не зауважити, як легко руйнуються й зникають сліди навіть таких видатних людей, як загалом бідніє й нищиться людська пам'ять, а особливо в несприятливих історичних обставинах. Зберігаючи принцип історизму в підході до віршованого трактату Семена Климовського як до явища минулої епохи, Григорій Нудьга помітно оновлює портрет українського філософа й поета, шукаючи відповіді на ті питання, які хвилюють його особисто. Це розуміння правди й справедливості, суспільного устрою, який мав би триматися на цих засадах.

Цілком закономірно, що Григорій Нудьга потрапляє в те герменевтичне коло проблем, яке обговорювали й інші дослідники⁶. Отож, так чи інакше зринають ті самі дискурсивні моменти.

Перший з них – виразний вірнопідданський жест, відбитий у бароковій назві твору – «О правосудію начальствующих, правдъ и бодрости всепресвѣтлѣйшому державнѣйшому Императору Великому отцу отечества Государю всемилостивѣйшему во мѣсто должнія дани владыцѣ и господину моему всепокорно приношу и себе самого под високомонаршіе его повергаю стопи». І такий же «традиційний» підпис: «негоднѣйшій рабъ харковской козакъ Семенъ Климовъ». Це з одного боку. А з іншого – мужність автора, який у відповідній риторичній формі говорить цареві про його злочини.

⁵ Нудьга Г. Козак, філософ, поет. – С. 23–31.

⁶ Пашук А. І. Семен Климовський – український мислитель XVIII ст. / А. І. Пашук // Філософська думка. – 1971. – № 4. – С. 82–89; Шевчук В. Семен Климовський та його політично-публіцистичний поетичний трактат // Муза роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть : у 2 кн. / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 459–469.

Другий момент, якого не обминали дослідники, це реакція Петра I, після якої Семен Климовський, хоч і в далекій степовій балці, але жив спокійно до глибокої старості, як про це розповідав М. Левицький.

Щодо першого моменту, то Григорій Нудьга, добре розуміючи етикетність тієї епохи, спокійно сприймає ці присвяти, наголошуючи на ознаках, які в сучасних студіях над ренесансними панегіриками вкладаються в поняття «дорадчої риторики», тобто за вірнопідданським жестом поет Семен Климовський наполягав на потребі правди – як на «святая святых», як на «кивоті хранения алмазов мисленних», бо лише правда могла стати опорою моральної влади. І про це насамперед писав Григорій Антонович, аналізуючи послідовно кожен розділ цього трактату: «О правосудію», «О правді», «О бодрости», «О смиренію височайших».

Треба сказати, що в творі Семена Климовського виразно пульсують ідеї християнського гуманізму, сформульовані в Європі в епоху ренесансу, що їх підхопило українське бароко. Це особливо примітно, бо в 1724 році, коли український поет підніс свій дар цареві, така тенденція залишалася вже в минулому, себто ніхто більше не насмілювався радити «державнійшому», а жанр панегірика в цю, післямазепинську добу, зруйнувався цілком, засвідчуючи патологічні ознаки української свідомості. Україна ж опинилася над новим проваллям, – 1724 року опозицію козацької старшини на чолі з Павлом Полуботком жорсткою придушено, українську автономію дуже урізано⁷. У цих історичних умовах твір Семена Климовського постає як явище абсолютної, так би мовити, приємності українського слова.

Григорій Нудьга підкреслює, що автор гаряче застерігає, «вдаючись до численних сентенцій зі Святого Письма, не допускати, аби в житті нехтували правдою», бо лише на ній «все може утриматися»⁸. А той, «кому доручено в державі якусь владу, повинен насамперед «сохранять правду, не прельщатся златом»⁹.

⁷ Шевчук В. Семен Климовський та його політично-публіцистичний поетичний трактат. – С. 461.

⁸ Нудьга Г. Козак, філософ, поет. – С. 12.

⁹ Там само.

Метою Семена Климовського, на думку Г. Нудьги, є правова держава. А цар –

Тогда скипетр и престол содержатъ иміет,
Єгда правосудием премудро владіет.

Таких прямих і переконливих, – за словами Григорія Антоновича, – промов перед царем у ті часи, здається, ніхто не відважувався виголосувати. І висловлено це не в теоретичному роздумі, як було в трактатах деяких мислителів того часу, а у зв'язку з становищем народу, його реальних нещастя, на які автор вказує: кругом «убийства, грабительство, беснующиєся златом», а цар байдужий, отже, «Того ради убийства сего ти злочинца». Цар стає злочинцем! Хіба не відважно?¹⁰

Аналізуючи текст, дослідник кілька разів звертає увагу, що автор «майже викрикує» ті чи інші слова, як, наприклад:

Лучше в нищих глад с правдою и хлад терпѣти,
Нежели, царем быв, правди не ымѣти.

Або:

О Боже наш, доколь за кров нашу не мстиш?¹¹

Вираз «майже викрикує» звертає увагу насамперед тому, що так чи інакше засвідчує: дослідник сприймає певні частини твору в його уявному виконанні, так «викрикували» народні співці найбільш болючі фрагментів своїх текстів. Цілком природно, що тут Григорієві Антоновичу могла згадуватися пісня «Про Правду і Кривду».

Загалом він мало говорить про особливості віршованої мови Семена Климовського, обмежуючись, як і старші його колеги, зокрема М. Возняк, загальною характеристикою тринадцятискладової силабіки та навіть вважаючи, що прозова передмова «передає чіткіше та ясніше думки автора», ніж вірші. А цей момент «викрикування», за аналогією до народних співців, особливо оживлює образ Семена Климовського: освічений поет став речником правди. Цитуючи слова, які його автор «майже викрикує» («Лучше в

¹⁰ Там само. – С. 13.

¹¹ Там само. – С. 17, 18.

нищих глад с правдою и хлад терпѣти, // Нежели, царем був, правди не ымѣти»), Григорій Антонович висловив припущення, що він «напевно мав на увазі якогось конкретного адресата, а не тільки бажання висловити філософську сентенцію»¹². Так, очевидно, й було, хоч «адресатів» ніколи не бракувало. Для самого Григорія Нудьги подібний екзистенційний вибір був надто важливим. Попри те, що він сам ніколи не сумнівався, що «лучше», однак не раз мав сумну можливість спостерігати людську слабкість. Мав, щоправда, і здатність реагувати на це.

Щодо другого моменту. Отже, якою ж була реакція Петра I на «дар» харківського поета? З огляду на зміст твору дослідники дивувалися, як Семен Климовський залишився живим. Захоплювалися ним, а дехто захоплювався і великодушністю царя. Василь Срезневський у передмові до першої публікації «О правосудію» з цього приводу міркував так: «Необычны такія рѣчи в стихотвореніях, подносимых великим міра сего; “истину царям с улыбкой говорить” рѣшаются только не рядовые люди. Но вызывая долг уваженія к писателю, эти рѣчи указывают на то, что и принявший их, не бросивший их въ лицо подносителю, а сберегший их в личной своей библиотекѣ, не был заурядным человекѣм»¹³. «Незаурядність» Петра I, як відомо, коштувала українцям чимало. У випадку зі Семеном Климовським могло бути по-різному. Роздумував над цим, відчуваючи якусь таємницю, і Григорій Нудьга: і чому такий освічений чоловік опинився поза магістралями культурного життя, і яку роль відіграло тут його писання? Однак підкреслював, що московський цар «все-таки лишив у своєму архіві» книгу Климовського¹⁴.

Чи не найлегше тут, мабуть, припустити, що твір Семена Климовського з якихось причин залишився поза увагою того, для кого був призначений, тому й автор залишився живим, отож, могло статися так, як він собі бажав: «Сей бисер да не будет свиниям

¹² Там само. – С. 17.

¹³ Срезневскій В. Климовскій-Климовецъ, «казакъ-стихотворецъ» и два его сочинения / В. И. Срезневскій // Труды Харьковской комиссії по устройству XIII археологического съезда. – Харків, 1905. – С. 513.

¹⁴ Нудьга Г. Козак, філософ, поет. – С. 35.

вержений». Але не це, очевидно, було головним для Григорія Нудьги. Головним для нього було усвідомлення оборонної місії слова, сильного, як смерть, і гідність людини, яка відважилася на таке слово. Згадаймо хоч би повість Григорія Нудьги про волинського поета Івана Жоравницького «Не бійся смерті».

Зі свого досвіду Григорій Антонович також знав, що тирані, немов «повітренної язви», бояться правдивого слова, і ніколи не покидав нагоди шукати історичних форм цього українського сюжету. Для нього мали значення всі деталі: і пропуск слова в присвяті («всепокорно»), коли виправлення давало знати руку автора, і шовком обтягнені обкладинки, і як Климовський (особисто!) подавав свій твір адресатові. Усе вкладалося в поняття продуманого вчинку, який матиме продовження в різних часах і в різних виявах українського духовного життя – послідовно, аж до самоспалення.

Григорій Антонович шукав і знаходив реальні сліди свого автора, зіставляючи історичне тло з тими невпинно зникаючими ознаками, які ще зберігалися в його дні. Як поклонник правди, нічого не дописував, не домислював, залишав, немов на старих полотнах, чисте місце, але не стримувався і «майже викрикував»: «Гріх! Гріх не рятувати цих могил, гріх забути пересохлу річку Бешку, забути назву села у степовій балці, яке обезлюдніло в 1933 році!»

Зрештою, «клейноди» дослідника легко розпізнати в його текстах, тому, як сказав кожному Герасим Смотрицький: «Зри сія знаменія!» А той, хто колись знову вирушить у дорогу цими вічно зникаючими слідами, напевно, там, між схилами степової балки, де колись було село Припутні, у світлі ранкової чи вечірньої зорі пригадає собі образ мужнього поета й громадянина Семена Климовського, який залишив Григорій Нудьга: портрет як автопортрет.

Леся Гарасим

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ТЕОРЕМА
ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

Передумова. Діяльність Григорія Нудьги як культуролога, літературознавця, фольклориста, письменника, публіциста припадає на ХХ століття – складний історичний період, який був розбурханий революціями, ослаблений війнами, потаврований ідеологічними кліше, зрешетований голодоморами. Народившись на козацькій землі, перейнявши найкращі риси волелюбних предків, що упродовж століть змагалися за свої національні ідеали, Григорій Нудьга безапеляційно визначає для себе ціннісні пріоритети. Він не шукає легкого шляху, коли ходить до школи за кілька кілометрів від села (у холод і спеку), не вступає до електротехнічного технікуму (хоч має здібності до фізики і рекомендацію від школи) – він мріє про літературу та учительську роботу. Гадяцький технікум стає своєрідним місточком до такого бажаного і ще незбагненого світу історії, науки, мистецтва. Тут Григорій Нудьга, відвідуючи бібліотеку, працюючи в музеї з раритетами, беручи участь у літературних диспутах, вперше відчуває «приємність від праці над рукописами» та «смак літературної творчості»¹. Згодом з'являються пропозиції про учительювання в Казахстані, Молдові, проте Григорій Нудьга залишається у рідному селі Артюхівці – вчить дітей української мови та літератури, а коли над Україною

¹ Нудьга Г. Мала автобіографія // Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передм. Р. Марківа] ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Кафедра укр. фольклористики ім. Ф. Колесси ; Фондація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2007.. – С. 142.

нависає тяж голодомору, він наївно, але відчайдушно намагається боронити рідне село від непосильного виконання плану заготівлі хліба. Якраз цей, дисонансний тогочасному режиму, виступ молодого вчителя і стає першим трагічним карбом на долі Григорія Нудьги спочатку як жителя села Артюхівки, а потім і як науковця.

Харківський період формування світогляду майбутнього вченого збагачується знайомствами з відомими письменниками, громадськими діячами. Григорія Нудьгу захоплює культурне та наукове середовище – він відвідує театри, літературні вечори, зацікавлено слухає мовознавчі та літературознавчі лекції. За якийсь час столицю з усіма необхідними їй установами переносять з Харкова до Києва, де сконцентровані найкращі наукові сили, зокрема українознавчі. Григорій Нудьга органічно вливається уже не тільки в культурне життя Києва, а й робить перші вагомі кроки в науковій діяльності: готує до друку розвідку про кобзаря Івана Запороженка, працює над піснями літературного походження, бере участь у фольклорних експедиціях. Молодий науковець, «загартований» геноцидними подіями, підступністю і зрадливістю товаришів-однокурсників уже досить критично сприймає тогочасну суспільно-культурно-наукову ситуацію:

У Києві життя наше проходило між двома полюсними силами: почували і природно хотіли бути самими собою як українці. Велике тяжіння до правди, історії свого народу, пісні і мови... Хотілося бути від природи, а не від якихось побуджень українцями, як і всі народи – французи, англійці, італійці. Це так природно, як дихати, так звичайно... Одночасно у 1937 р. настає такий час, що всі почали боятися найприроднішого – бути самим собою, страшатися своєї думки, мови, душі...²

Так, у постійному спілкуванні з «ворогами народу», у роботі з «національно-буржуазним матеріалом», боячись втратити українськість, Григорій Нудьга готується до наступного драматичного карбу долі. Після завершення війни науковець їде працювати до Львова, де закінчує роботу над дисертацією. Проте захистити її не вдається. Звинувачений у «наклепі на товариша Сталіна», у «псуванні української мови в націоналістичному дусі» та у трактуванні,

² Там само. – С. 151.

що «у творчості Шевченка переважають національні мотиви над соціальними», Григорія Нудьгу засуджують до 10 років заслання, які стають випробуванням не тільки фізичного здоров'я, але й сили духу. Навіть перебуваючи на межі життя і смерті, Григорій Нудьга не зможе піти на компроміс із своєю совістю, національною свідомістю, не порушить своїх життєвих морально-етичних принципів – не погодиться співпрацювати з представниками тогочасної тоталітарної машини. Відтак, повернувшись через 6 років до Львова з тавром «ворога народу» і без права проживати у Львові та займатися науковою діяльністю, оселяється у передмісті. Після смерті Сталіна Григорія Нудьгу реабілітують та беруть на роботу у редакцію журналу «Жовтень» з чіткою вказівкою не випинатися, не відставати – дотримуватися «золотої середини»³. Та, пройшовши сталінські табори, випробувавши на собі нікчемність чужих «шкурних інтересів», науковець відчуває ще більшу потребу у дослідженні того правдивого, незбагненого, що було частиною духовної історії нації. Тому основною науковою місією літературознавця, фольклориста, культуролога стає виявлення найглибших джерел української культури для того, щоб поставити їх на службу українському народові, його відродженню. Григорій Нудьга нарешті захищає дисертацію про пісні поетів-романтиків, у якій високо підносить формований віками народний естетичний «смак»: «Правда, простота і краса – ось три найголовніші вимоги, що їх виставляв народ при відборі літературних творів у свій пісенний репертуар»⁴.

А далі, одна за одною з'являються розвідки, присвячені побутуванню української думи, пісні далеко за межами такої стражденної України. Григорій Нудьга чітко усвідомлює масштабність усього дослідження, напевне, припускає, що ця робота може не раз обернутися у «сізіфів камінь», та, зумівши особисто досягнути викристалізовані досвідом знання та морально-етичні цінності, продовжує доводити теорему про здоровий організм нації.

³ Там само. – С. 172.

⁴ Нудьга Г. Пісні українських поетів / Григорій Нудьга // Пісні і романи українських поетів; [упор., вст. стаття і прим. Г.Нудьги]. – Київ: Радянський письменник, 1941. – С. 30.

Умова. Усвідомлення цінності рідної мови і пісні прямо пропорційно залежить від рівня культури народу на певному етапі його розвитку – таке твердження підштовхнуло Григорія Нудьгу вдатися до пошуків потрібних аргументів, які могли б яскраво проілюструвати та однозначно підтвердити беззаперечні культурні здобутки і подвиги української нації.

Проблема розуміння таких понять, як «мова», «рідна мова» була актуальною від найдавніших часів. Її розглядали як «божественний дар», як «біологічний організм» (мова народжується, розвивається, старіє і помирає), як явище «психологічне» (мова пов'язана із свідомістю та духом людини), як засіб, потрібний виключно для комунікації (мовний утилітаризм). У ХХ ст. дедалі більше лінгвістів, культурологів, філософів, незважаючи на несприятливі суспільно-культурні віяння, взявши на озброєння історичний та науковий досвід, розглядають мову як явище суспільне, що виконує необхідні для повноцінного існування соціуму функції: комунікативну, когнітивну, емотивну, естетичну, етноідентифікаційну, культуротвірну, культурозберігальну, світоглядну та ін.

Реалії радянського часу, коли навіть за необережно чи емоційно висловлену думку про особливість, самобутність, самостійність української мови та культури карали щонайменше звільненням з роботи, не сприяли відкритості та об'єктивності наукових досліджень. Проте Григорій Нудьга із гаслом «емоцій мало, потрібні аргументи» послідовно заглиблюється у світ архівних матеріалів, стаючи посередником у діалозі поколінь.

Підтримуючи твердження, що мова і пісня – є найдавнішими здобутками матеріальної і духовної творчості цивілізації, дослідник сприймає їх нероздільно: «коли йдеться про мову, неодмінно згадується й пісня, бо разом узяті, мова і пісня становлять основу самобутності духовного життя народу»⁵. Пісню Григорій Нудьга розглядає як ще один (поряд з мовою) чинник, необхідний для творення та живлення духовної культури нації, зокрема літератури та музики, а також як важливу складову у формуванні поетичного і

⁵ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі: у 2-х кн./ Григорій Нудьга. – Львів, 1997. – Кн. 1. – С. 35–36.

суспільного світогляду, в утвердженні естетичних, моральних норм та кодексів народу: «Супроводжуючи історію народу, пісня й сама стала часткою духовної історії нації, своєрідним документом її творчої зрілості, доказом усвідомлення свого місця й ролі в загальній історії людства»⁶. Українська усна поетична творчість за найгірших часів окупаційних утисків та шовіністичних нападок виконувала функцію обереха духовності, пітримувала благодатну «флору» для подальшого розвитку писаної літератури і професійної музики, а також була «органічним фільтром», через який перепускалися авторські поетичні новотвори «щоб там [у фольклорі – Л.Г], витримавши пробу часу, викристалізуватися в чистий поетичний кристал, гідний жити таким же життям, яким живуть народні пісні»⁷. Закумулювавши дослідження попередників про глибокий ліризм, драматизм та правдивість українських народнопісенних творів, Григорій Нудьга формує причину трепетно-шанобливого ставлення (у тому числі й іноземців) до нашої творчості: «Пісенна поезія є важливим фактором, що впливає на утвердження політичного становища народу, його незалежності, на розв'язання проблем його державності. Тому українці деякі пісні співають з особливою проникливістю, майже з такою побожністю, як релігійні люди читають молитви»⁸. Григорій Нудьга, взявши обітницю працювати на користь української науки, з такою ж побожністю ставився до об'єкта своїх багаторічних досліджень. «Мова й пісня, – писав дослідник, – найважливіші нерви національного організму, найперший вияв суверенності організму нації, і якщо підноситься брутальний меч завойовника, щоб ці нерви перетяти, то це ніщо інше, як прагнення чужинця нанести смертельного удару цілому народу – найдивовижнішому витвору загадкової природи, всесвіту»⁹.

Популярність пісенно-музичної культури українського народу на різних етапах його розвитку Григорій Нудьга пояснює не тільки винятковою генетично успадкованою обдарованістю та прекрасним естетичним чуттям українців, а й наголошує на

⁶ Там само. – С. 34.

⁷ Нудьга Г. Пісні українських поетів. – С. 29.

⁸ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 40.

⁹ Там само. – С. 39.

високому рівні культурної самосвідомості: «Який би не був талант, які б не були природні здібності, та коли їх не розвивати, не культивувати великих творчих наслідків не буде»¹⁰. Тому надійною платформою для розвитку та популяризації культури і діючим захистом від шовіністичних закидів Григорій Нудьга вважає рідну мову і пісню, які «у своїй єдності – народ»¹¹.

Доведення. Дослідження Григорія Нудьги про українську пісню, її проникнення у духовний світ інших народів вражає фактологічною наповненістю, яка у свою чергу становить цінну доказову базу значних здобутків та взаємозбагачень світових культур, які, за влучним висловом Івана Франка, рівночасно чують «потребу освіжуватися інгаляцією впливів сторонніх і заразом ставити певний опір тим стороннім впливам»¹². Збираючи історико-фольклорний матеріал зі всього світу, вчений намагався відстежити, встановити та підтвердити послідовність своїх логічних міркувань про міграцію різноманітних мистецьких форм. Як зазначає Р. Кирчів, своє дослідження Григорій Нудьга укладає «за логікою історичної послідовності фактів і з'ясування умов, причин та потреб, якими в кожному конкретному випадку детермінувався такий імпорт»¹³.

Етапи засвоєння української пісні Григорій Нудьга розглядає крізь призму еволюції філософської думки, трансформацій мистецьких напрямів, а також через рівень вияву національної свідомості. Володіючи багатим науковим фактажем, дослідник майстерно вибудовує логічний ланцюжок актуальних завдань: простежити шляхи проникнення українських пісень у побут та соціальне життя інших народів, з'ясувати вплив українських мелодій на творчість іноземних композиторів, охарактеризувати зв'язок літератури інших народів з українською пісенною поезією, проаналізувати іноземні переклади та критичну оцінку нашої народної творчості тощо.

¹⁰ Там само. – С. 41.

¹¹ Там само. – С. 37.

¹² Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 39.

¹³ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 23.

Розглядаючи українську пісню як вагому складову великого поетично-музичного світу слов'янських народів, Григорій Нудьга у низці арабських та європейських джерел VII–XIII ст. знаходить непоодинокі підтвердження того, що слов'янські племена і предки українців задовго до становлення Київської держави мали славу талановитих музикантів та співців з особливим пісенним репертуаром та оригінальними інструментами¹⁴.

Шляхи проникнення різноманітних культурних явищ певного народу в іноетнічне середовище Григорій Нудьга розглядає, враховуючи географічне положення досліджуваних спільнот, їх етнографічну схожість, історичні обставини, які склалися на тому чи іншому етапі взаємовідносин. Відтак дослідник диференціює типи контактів культур як посередні та безпосередні. Культурне взаємне збагачення народів, зумовлене суміжністю територій чи етнографічною близькістю, стає для них не тільки «своєрідним засобом освіження явищ рідної пісенності»¹⁵, а й у важкі історичні часи має консолідуючу духовну силу. Не один народ, слов'янський чи інший, шукаючи спільника для захисту своїх земель від загарбника, зокрема у часи турецьких наскоків, через військові здобутки відважних козаків знайомився з Україною, її побутом, звичаями, мистецтвом. Тому Григорій Нудьга знаходить ряд важливих документальних підтверджень для обґрунтування думки, що «з розквітом козаччини підноситься поетичний епос, історична пісня, лірика, значно активізується народна творчість, відгукуючись на всі суспільно-історичні явища»¹⁶.

Якраз у період Відродження європейські вчені та мандрівники виділяють українську мову з-поміж інших слов'янських, з'являється перший запис тексту української пісні. Відбувається трансформація стереотипних поглядів про слов'янський Схід – від «світу варварів» до «ідеальної країни», «республіки запорожців», у розбудову якої «вкладені найкращі ідеали людства про вільність

¹⁴ Нудьга Г. У колі світової культури / Григорій Нудьга. – Львів, 2006. – С. 11–13.

¹⁵ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 34.

¹⁶ Там само. – С. 79.

і де козацтво виробило найдосконаліші демократичні принципи життя і шляхетний характер лицаря з народу»¹⁷.

Досить критично Григорій Нудьга оцінює ставлення діячів Просвітництва до народних традицій та мистецтва. «Ідейно неоднорідні», вони оголосили домінуючими величинами розум, наукову істину, природу, за словами дослідника, «не могли відмежувати забобонів від загальних народних традицій»¹⁸. Проте й у цей час інтерес до української пісні остаточно не зникає, «завдячуючи» змінам на політичній арені: Росія зміцнює свої позиції, під владою Австрії опиняється частина слов'янських, у тому числі й українських земель. І саме тут доречними є міркування Григорія Нудьги та його попередників щодо пропорційного зв'язку між активною пісенною творчістю народу і силою його національного опору: «чим складнішими виявляються історичні події, тим більші хвилі творчості вони викликають»¹⁹. Уже з другої половини XVIII ст. з'являються перші переклади українських пісень німецькою мовою, публікації українських текстів англійською та французькою – починається якісно новий період зацікавлення народною творчістю, що зумовлено зародженням і формуванням європейського романтичного світогляду.

«Переломним моментом не тільки в естетиці, а й в ідеології»²⁰ називає Григорій Нудьга усвідомлення романтиками ваги народного мистецтва. Наполягаючи на оригінальності кожної з національних культур, прагнучи до самоусвідомлення і самовираження, послідовники романтизму гостро критикують бездумне наслідування античності. Вони закликають шукати першоджерела історії та мистецтва, насамперед, у народній поетичній творчості, яка й становить єдність мови, пісні, нації. Для слов'янських народів ідеї романтизму були особливо необхідними, бо розвивалися на фоні національно-визвольної боротьби проти загрози асиміляції та втрати духовної самобутності. Григорій Нудьга визначає цей період як «час формування свідомості націй, бурхливого

¹⁷ Нудьга Г. У колі світової культури. – С. 21.

¹⁸ Там само. – С. 23.

¹⁹ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 34.

²⁰ Нудьга Г. У колі світової культури. – С. 25.

вияву їх життєздатності, перегляду вікових здобутків духовної творчості кожного народу і своєрідної атестації на майбутнє»²¹. Окрім постійного зацікавлення європейської спільноти уже відомим козацтвом, популяризації українського народного поетичного мистецтва сприяла й ідея слов'янського єднання: провідні діячі доби романтизму розглядали українську культуру як найдавніше й найтипівіше явище усього слов'янства. Україна з її народними звичаями та мистецтвом, територіально асимільована в іноземних джерелах того часу з іншими державами, все ж залишалася окремим етнічним явищем у слов'янському світі. Ферментом «незамерзання», «незнищення»²² у своїх характеристиках наповнює Григорій Нудьга українську пісню, яка давала достойну відповідь на тогочасні закиди та сумніви щодо походження чи навіть існування української мови та поезії. Підкріпивши популярність народної пісні і думи питомим та іноземним джерельним арсеналом, Григорій Нудьга називає їх «авторитетними оборонцями прав українського народу»²³.

Період позитивізму у світоглядному та науковому світовому розвитку приніс нове розуміння та сприйняття народної творчості. Науковці-позитивісти потребували перевірки та документального підтвердження задекларованих романтиками думок про народну поезію та її роль в утвердженні самотності окремого народу. Тому у їхніх дослідженнях фольклорні явища служили матеріалом для підтвердження тих чи інших наукових теорій, де естетичні характеристики та функції народних поезій були менш популярними. Проте Григорій Нудьга, опираючись на наукові здобутки італійського фольклориста Джузеппе Пітре, стверджує, що «авторитету пісні, завойованого в добу романтизму, тепер уже ніхто не може похитнути, її не тільки Д. Пітре, а й інші **трактують як мірило ступеня розвитку культури народу**»²⁴. Розширений науково-методологічний апарат дослідників того часу у процесі систематизації, опису, зіставлень та порівнянь різнокультурних

²¹ Там само. – С. 33.

²² Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 61.

²³ Нудьга Г. У колі світової культури. – С. 33.

²⁴ Там само. – С. 36.

фольклорних явищ також сприяв тому, що «ясніше вирізьблювалося обличчя українського пісенного фольклору з його особливостями і типовими рисами, вироблявся погляд світової наукової громадськості на питання про місце і значення української народної поезії у загальній системі світової культури, світової історії та історії суспільної думки»²⁵. Таким чином, набрав обертів «посередній» (опосередкований) міжкультурний контакт, що здійснювався уже за допомогою перекладів народнопісенних текстів, видання фольклористичних, історико-філологічних та музичних розвідок в Україні та за її межами. Увага та науковий інтерес інокультурної спільноти до українського народнопісенного доробку саме у другій половині XIX ст., за спостереженнями Григорія Нудьги, сприяла зародженню осередків україністичних досліджень у європейських країнах: Румунії, Угорщині, Данії, Італії та ін.

На початку XX ст., знаменованого амбівалентними суспільно-історичними подіями, інтерес до української пісні не зникає. Синхронно із публікаціями, які присвячені політичній проблематиці, паралельно із розвитком окремих модерністичних течій, які розглядають народну творчість як примітивне сприйняття світу, у Європі часто закликають заглиблюватися у джерела української пісні та музики, щоб надихнутися свіжістю та зцілитися від руйнівних впливів модерної культури. Етапом «конкретизації уявлення європейських народів про багатство, специфіку, красу і мелодійність української народної пісні»²⁶ називає Григорій Нудьга початок XX ст., зокрема перші його десятиліття. Такі висновки зумовлені, насамперед, культурно-подвижницькою діяльністю окремих артистів-співаків та хорової капели під керівництвом О. Кошиця. Чи не у кожній своїй розвідці, яка присвячена поширенню української пісні у світі, Григорій Нудьга стверджує, що через концертування українських митців багато країн «ніби заново відкривають українську пісню як сильну і незвичайну, величну, оригінальну музику і як дивовижну гармонію слова й мелодії»²⁷. У рецензіях, відгуках, спогадах про виступи Модеста

²⁵ Там само. – С. 37.

²⁶ Там само. – С. 41.

²⁷ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 2. – С. 77.

Менцинського, Соломії Крушельницької, Ореста Руснака, хору О. Кошиця та інших ніби реанімуються основні характеристики народної пісні, відомі ще з часів романтизму: «Пісня для українців є найвищим і найсвятішим законом... Вся історія України вкладає у пісні і буде колись відспівана»²⁸, «...вона принесла свіжість, подих природи у затруєні салони Заходу»²⁹. Дослідник переконаний: «Те, що читалося в книжках, журналах, газетах, що було засвоєне у випадкових зв'язках Європи з Україною, не раз переломлене через рамки романтики або пропущене через холодний розум ученого-дослідника, тепер конкретизується і пізнається наочно...»³⁰. Згодом, через десятиліття, концертуючи у багатьох країнах на різних континентах, естафету безпосереднього відтворення та популяризації української народної пісні активно перехоплять учасники хору імені Григорія Верьовки, проте їхні виступи матимуть уже політично-ідеологічний присмак.

Висновок. «Книга Нудьги переобтяжена зайвим матеріалом... В аналізі цього хаотичного матеріалу та в загальних ідейних засадах всієї роботи помітне тенденційне захвалювання української пісенності та методологічно невірна викривлена оцінка історико-соціальних і культурних явищ...» (з рецензії 1973 р. на книгу Григорія Нудьги «Українська пісня в світі») – радянська гуманітарна наука, задогматизована та втиснута у вузькі ідеологічні рамки, не могла адекватно сприймати наукові відкриття Григорія Нудьги, діяльність якого базувалася на традиційних методологічних засадах, сформульованих у фундаментальній теоретичній праці академіка Л. Білецького «Основи літературно-наукової критики»³¹.

В одному з приурочених ювілеєві вченого інтерв'ю на Львівському телебаченні Григорій Нудьга здефініціював процес своїх архівних досліджень як синтез діяльності мисливця, що «нюхом чує» потрібне джерело, і геолога, який, віднайшовши цей «дорогоцінний камінь», шліфує та огранює його. Таке поєднання інтуїції

²⁸ Там само. – С. 79.

²⁹ Там само. – С. 116.

³⁰ Нудьга Г. У колі світової культури. – С. 41.

³¹ Кирчів Р. Дума про красу, силу і славу української пісні / Роман Кирчів // Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі : у 2 кн. – Львів, 1997. – Кн. 1. – С. 9–21.

з перфектністю наукового хисту не дозволяли Григорієві Нудьзі схибити у пошуках письмових джерел, які б довели, що українська мова і нація формувалися ще з дохристиянських часів, а Київська Русь була не «колискою трьох народів», а сповідувала українські культурні цінності. «Зайвим матеріалом» у радянські часи, очевидно, вважалися пристрасні заклики та аксіоматичні твердження попередників щодо ролі народної пісні і рідної мови: «лихі люди не мають пісень» (Ф. Шіллера), «народи не згасають, доки живуть їх мови» (В. Ганки), «народ, який розуміє значення мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає, зрікається, – виконує над собою самовбивство і буде відповідати про це перед Богом» (П. Шафарика) та ін. Пересіюючи українські культурні явища крізь густе сито світової філософської думки, Григорій Нудьга часто знаходить документальні підтвердження зрілості поетичного мислення українців: «Те, що висловлювали в своїх наукових трактатах учені інших народів, те висловив наш народ у своїх думках та піснях і в деяких випадках хронологічно раніше й оригінальніше»³² [5, с.62].

Унаслідок ретельного перегляду та аналітичної оцінки явищ, які спричинялися до взаємодії культур, Григорій Нудьга встановлює справедливість та відтворює шляхи адаптації в іноземному середовищі українських народнопісенних творів, зокрема пісень «Їхав козак за Дунай» та «Ой не ходи, Грицю». Значним недоліком дослідник вважає той факт, що іноземні популяризатори, не знаючи української мови, для збагачення свого культурного досвіду користуються не оригінальними текстами, а чужоземними інтерпретаціями, які не завжди передають усю самобутність і глибину тексту³³. Тому і сам Григорій Нудьга, як пише його сучасник й однодумець Р. Кирчів, «не задовольнявся фактами, наведеними чи описаними іншими авторами, а в кожному конкретному випадку намагався дійти до їх першоджерела, взяти і подати їх з перших рук»³⁴.

Багатогранність наукових інтересів Григорія Нудьги, беззаперечна ерудиція та любов до рідного слова спонукали вченого

³² Нудьга Г. У колі світової культури. – С. 62.

³³ Там само. – С. 51–53.

³⁴ Кирчів Р. Дума про красу, силу і славу української пісні. – С. 22.

до розгортання ґрунтового дослідження, яке б не тільки проілюструвало авторитет української народної пісні в зовнішньому культурному середовищі, а й дещо незвичко, через глибинне проникнення її у свідомість представників іноетнічної спільноти, через їхні захопливі рефлексії, мало б на меті підвищити й утвердити культурну й національну самосвідомість українців, знищену й девальвовану упродовж багатьох століть. Широкий методологічний інструментарій та панорамність виокремленої проблеми, сформовані та сформульовані у фольклористичній науці ще попередниками (М. Максимовичем, М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Драгомановим, І. Франком, О. Потебнею, В. Гнатюком, М. Грушевським та ін.) дали змогу Григорієві Нудззі вивести культурологічну формулу самодостатньої нації: «кожний народ, досягнувши певного рівня культури, починає усвідомлювати ціну рідної мови і пісні та всіма засобами оберігати та розвивати їх, дбаючи про долю своїх нащадків»³⁵.

У теперішні часи, з огляду регресивних тенденцій мовно-культурної політики (мовний цинізм, нормоскептицизм, мовний шовінізм), проблема відношень «мовна свідомість – національна свідомість» не втрачає своєї актуальності, і важливо розуміти, що «кожна культура також має (і повинна мати) еволюцію ставлення до власних мистецьких явищ, до фактів і факторів духовного життя нації. Власне, й сама ця еволюція перетворюється на чинник культури, оскільки вона є діагностичним засобом визначення рівня національної самосвідомості та самооцінки культури»³⁶. Вдаючись до ретроспективи у своїх дослідженнях, науковим лейтмотивом яких є національна самобутність української словесності, усної та писемної, Григорій Нудьга послідовно, не змушуючи відразу сприймати як аксіому його культурологічні узагальнення, як справжній педагог та людина з високим рівнем мовно-культурної свідомості делікатно скеровує нас до морально-етичних імперативів, таких необхідних для національної ідентифікації у сучасному світі.

³⁵ Нудьга Г. Українська дума і пісні в світі. – Кн. 1. – С. 36.

³⁶ Пахльовська О. Проблеми спадщини в українській культурі та форми її імперської експропріації // Ave, Eurora!: статті, доповіді, публіцистика (1989-2008) / Оксана Пахльовська. – К. : Пульсари, 2008. – С. 76.

ЖАНР ЛІТЕРАТУРНОЇ ПАРОДІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

Пародія – один із найдавніших жанрів – представлена в усіх літературах світу. Впродовж багатьох культурно-мистецьких епох вона перебуває в полі ідейно-естетичних пошуків художньої свідомості, проте й до сьогодні жанрова специфіка пародії мало вивчена. Серед її дослідників (П. Берков, О. Морозов, В. Новиков, Ю. Тинянов, М. Поляков та ін.) помітне місце посідає Г. Нудьга. Він єдиний з українських літературознавців, хто ґрунтовно вивчав цей жанр, про що свідчать його монографічне дослідження¹, наукові статті та упорядкований ним збірник пародій².

Микола Родько, оцінюючи монографію Г. Нудьги «Пародія в українській літературі» (1961), зауважував: «Ця книга викликає значний інтерес уже тому, що в ній уперше в українському літературознавстві висвітлюється один із найпопулярніших жанрів гумористично-сатиричної літератури»³. І справді, у цій праці Г. Нудьга обґрунтував генетичні та функціональні особливості літературної пародії, дослідив питання пародійного мистецтва в українській усній традиції, від якої, згідно з концепцією вченого, і походить жанр літературної пародії. У цій праці Г. Нудьга зробив огляд літератури про цей жанр і систематизував значну

¹ Нудьга Г. Пародія в українській літературі / Г. А. Нудьга. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 175 с.

² Українські пародії / Упоряд., вступ. ст., прим. та комент. Г. А. Нудьги. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 416 с.

³ Родько М. Вперше про пародію / М. Родько // Жовтень. – 1962. – № 11. – С. 152.

кількість теоретичного матеріалу, звертаючись, щоправда, відповідно до вимог часу, до спільного українсько-російського контексту.

Огляд літератури Г. Нудьга розпочинає від шкільних піітик XVII–XVIII ст. Акцентує увагу на ролі російських дослідників, зокрема й формалістів, у вивченні пародії – Миколи Остолопова, Миколи Добролюбова, Юрія Тинянова, Арго, Бориса Бєгака, Миколи Кравцова, Олександра Морозова, Леоніда Гроссмана, Олени Гальперіної.

Г. Нудьга часто вступає в дискусію з дослідженнями своїх колег. Приміром, у цілому схвалюючи статтю О. Морозова «Пародія як літературний жанр (до теорії пародії)», Г. Нудьга не погоджується з деякими судженнями дослідника: по-перше, він заперечує його тезу про пародію як такий жанр, що руйнує форму; по-друге, зауважує, що «чітко поставивши питання про пародійність і жанр пародії, автор (О. Морозов. – В. Н.) у викладі сам часто збивається: відмежовуючи комічну стилізацію від пародії, тут же називає її “гумористичною пародією”»; по-третє, український учений вважає, що О. Морозов «багато й невинувато говорить про пародію для розваги», тут же аргументуючи своє зауваження тим, що пародію «не слід ставити в центрі боротьби літературних напрямів, але й зводити її до розваги теж не можна»⁴.

Г. Нудьга також показує внесок вітчизняних учених у дослідження жанру пародії – Георгія Кониського, та не особливо активні виступи щодо окремих пародійних творів в українській літературі і фольклорі Олександра Потебні, Павла Житецького, Філарета Колесси, Климентія Квітки, Івана Крип'якевича.

Що стосується дослідження пародії у ХХ ст., то Г. Нудьга згадує працю Катерини Грушевської, присвячену пародіям на народні українські думи (1929); , детально аналізує дослідження В. Андрианової-Перетц «До історії пародії на Україні в XVIII віці», називаючи її «єдиною спробою проаналізувати факти, пов'язані з українською пародійною творчістю XVII–XVIII ст.»⁵.

⁴ Нудьга Г. Пародія в українській літературі. – С. 35.

⁵ Там само. – С. 32.

Г. Нудьга критично оцінює дослідження Євгена Пеленського, котрий у 1930-х рр. зробив спробу оглянути українську літературну пародію від XVI до початку XX ст. Г. Нудьга дорікає колезі, що в науковому плані його праця «виглядає дуже слабкою, до того ж написана з буржуазно-об'єктивістських позицій. Не відзначається вона й широким використанням фактів та їх докладним і науковим аналізом. Якщо взяти до уваги, що писалася вона в 30-х роках, то можна зробити закид авторові, що він не зумів використати і відповідно інтерпретувати навіть те, що вже було ясным у теорії пародії»⁶. Г. Нудьга констатує недостатньо аргументоване розмежування пародії та переспіву, травестії, шаржу, невдалу періодизацію розвитку цього жанру, поверховість думок і неаргументованість тверджень, термінологічну плутанину. Зважаючи на всі ці хиби, Г. Нудьга розглядає цю роботу «лише в бібліографічному плані»⁷.

Проаналізувавши різні визначення жанру літературної пародії, у своїх дослідженнях Г. Нудьга дотримувався такого:

Пародія – це жанр гумористично-сатиричної літератури, що ґрунтується на комічному відтворенні змісту, стилю окремого твору чи всієї творчості письменника, і полягає в тому, що пародист наслідує стиль об'єкта, але вкладає в твір протилежний зміст з метою висміяти хибність думки чи підкреслити негативні риси художнього зображення або викликати дружню посмішку.⁸

Також Г. Нудьга став упорядником та автором вступної статті («Бойовий, популярний жанр») збірника пародійних творів “Українські пародії” (1963)⁹, зібрані в ньому тексти розкривають еволюцію жанру пародії від давніх часів (усна народна творчість, література XVI–XVII ст.) до початку 60-х р. XX ст. Фактично ця праця була «першою спробою видати з поясненнями кращі зразки жанру майже чотирирохсотлітньої давності»¹⁰. Г. Нудьга вмістив

⁶ Там само. – С. 33.

⁷ Там само. – С. 33–34.

⁸ Там само. – С. 12.

⁹ Нудьга Г. Бойовий, популярний жанр / Григорій Нудьга // Українські пародії / Упоряд., вступ. ст. та комент. Г. А. Нудьги. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 3–19.

¹⁰ Там само. – С. 3.

коментарі до творів, щоб допомогти читачам скласти уявлення про роль і місце пародії в літературному процесі, про її ідейний зміст. Деякі пародії у цьому збірнику опубліковані вперше, а значна частина передруковані з видань, що на той час давно стали бібліографічною рідкістю і тому були майже недоступні широкому колу читачів.

У вступній статті, окрім іншого, учений акцентує увагу на попередніх виданнях текстів літературної пародії, зокрема збірнику «Літературні пародії» за редакцією В. Атаманюка (1927), «який, – за визначенням Г. Нудьги, – підсумував досягнення українських письменників у цьому жанрі»¹¹ і презентував пародії В. Блакитного, Остапа Вишні, О. Слісаренка, Тараса Гедзя, В. Ярошенка, Л. Первомайського та інших. Згадані тут також збірки пародій Теодора Орісію, М. Шеремета і О. Хазіна, післявоєнні колективні видання – «Літературні припарки» (1956), «Шаржі, пародії, епіграми» (1960), «Літературні пародії та жарти» (1961). Цілком зрозуміло, що з поля зору Г. Нудьги випали збірники пародій, які вийшли в діаспорі, як-от «Буря в МУРі» (1947), «Карикатури з літератури» (1947) та ін.

Загалом, Г. Нудьга розширив коло питань, пов'язаних з дослідженням жанру пародії, спробував дати системний огляд цього жанру в теоретичному й історико-літературному аспектах. У працях ученого є чимало цінних думок про структуру пародійних творів, їхню форму і зміст, про співвідношення пародії з суміжними жанрами (травестія, бурлеск, шарж, памфлет та ін.), про роль пародії у формуванні літературних стилів тощо. Монографія, наукові статті Г. Нудьги, тексти упорядкованого ним збірника стали основою для подальших досліджень жанру літературної пародії.

¹¹ Нудьга Г. Пародія в українській літературі. – С. 31.

НЕ БІЙСЯ СМЕРТІ
(думки, що виникли після
прочитання однойменної праці
Григорія Нудьги)

Якщо смерть прийде раніше, ніж у мене буде можливість розкрити всі мої обдарування, то, незважаючи на мою жорстоку приреченість, я хотів би віддалити передчасний кінець. Та навіть і так – я все одно буду задоволений. Хіба не стане смерть для мене звільненням від безконечних страждань? Прийди, коли хочеш. Я зустрину тебе мужньо. Прощайте! І не забувайте мене цілком після моєї кончини.

Ці слова Людвіг ван Бетговен написав 6 жовтня 1802 р., на 32-му році життя, за 25 літ до його закінчення на Землі.

Божественне небуття! Життя вічне! Приблизьте тих, кому не вдалося життя на Землі! Віра, котра так часто є лиш невіра у життя, невіра в майбутнє, невіра в свої сили, брак мужності і брак радості!

(Роблю павзу, щоб осмислити).

«Ми знаємо на яких гірких поразках спочиває і тріумфує ваша перемога!..» (Відчуваєте, як сильно звучить це потужне, незбориме українське слово – «перемога», могти, та ще й перемогти, порівняне з «победа» – по біді, по лиху, так, наче вони самі минули, без ваших зусиль)

І саме тому я вас жалію, християне, і тому вас люблю. Я жалію вас і схиляюся перед вашою скорботою. З вами світ печальніший, але прекрасніший. Зникне ваша скорбота, і світ стане в чомусь біднішим. Нинішні часи – часи боягузів, уникаючих страждань і шумно вимагаючи собі права на щастя, побудованого по суті на нещасті інших, – найдімо ж у собі сміливість глянути в очі скорботі й віддаймо їй належне!

Хай буде благословенна радість, і нехай благословенною буде скорбота! Вони рідні сестри й обидві священні. Це вони творять світ і окрилюють великі душі. В них сила, в них життя, в них Бог. Хто не любить їх обох – не любить ні тої, ні іншої. А той, хто причастився ними, присутився до них, пізнав ціну життя і солодкість розставання з ним. *(Ромен Роллан.)*

Смерть мені дорога, тому що я їй зобов'язаний щастям вернутися на батьківщину, куди шлях при житті був мені закритий. Мистецтвом повинні займатися благородні, а не плебеї. Нехай сам він був створений з цього земного праху. Але з праху спалахнув вогонь, очищаючий все, - вогонь генія. *(Думки Мікеланджело щодо смерті, 1497 р.)*

Про нудьгу

В народній пісні «Зелене листя» є такі слова: «Ой як то сумно, ой як то нудно». Є нудьга – синонім скуки, нуди, протрації, повної пасивності, безвиході, коли руки опускаються і нічого не хочеш, не можеш робити.

А є «нудьга» – синонім туги за зорею, за ідеалом високої мрії.

Є ще нудьга сумірна скорботі, світлому смутку за втраченим, або тим, що може бути втрачене. Вона побуджує до дії, побуджує вберегти, захистити, не дати пропасти, зникнути в небуття-забуття, кличе до дії, боротьби, звитяги і перемоги і є передвісницею їх радості. Так скорботне життя Бетговена, сповнене туги, мізерії і нудьги вибухнуло насамкінець «Одою до радості», що завжди звучала у вулкані душі оглухлого композитора.

Так, втративши у 21 рік радість бачити барви життя через московську кулю, мій дідо Андрій Волощак ще понад 60 літ зберігав його кольори й любов до нього та людей.

«Під час Першої світової війни був призваний до австрійського війська. Воював в українському підрозділі на східному фронті, в Галичині, де наприкінці літа 1914 року російські війська завдали поразки австро-угорським. 23 серпня 1914 на свій день народження Волощак був поранений кулею в обличчя і втратив зір. Вже після поранення йому дали військове звання капрала».

Ольга Кобилянська писала: «Вартівник чи слуга, що його супроводжує, каже тихцем: “Он там сидить молодий український поет і пише поезії. Зразу, переконавшись, що утратив зір навіки, він хотів собі життє відібрати – його розпука не знала межі... але... далі... далі він успокоївся й помирився з тим, що вже ніколи світа не побачить. Тепер пише”».

У листопаді 1924-го Андрій та Ізидора одружилися і, оскільки її мама була проти цього шлюбу, кілька місяців мешкали у львівському готелі «Народний», а відтак оселилися в будинку № 20 на вулиці Війтівській (нині Козланюка). Жили на інвалідську пенсію, яку Андрій Волощак одержував від австрійського уряду аж до вересня 1939 року. У них було четверо дітей: Ігор, Ярослав, Мирослава і Зоряна. Саме бабця Дора і тета Мирося познайомили з Г. Нудьгою.

На 100-річчя Григорія Нудьги.

*Лицар має бути на коні, визволяти дівчину з полону.
Все життя із кривдою в борні. А правдивим дати оборону.
Та якщо ні зброї ні коня і ти сам, а кривдники довкола,
Не візьме тебе в полон брехня, як не ступиш кроку з правди кола.*

Він, сумчанин, оселився у Львові в 1955 році, за рік до мого народження. А перед тим уже дивився смерті у вічі – на фронті й у таборах, де провів шість років лише тому, що був українцем.

КОЖНА ЛЮДИНА МАЄ ПРАВО НА ЖИТТЯ, якщо вона народилася.

Те, ким ти народився і на якій землі, вже накладає обов'язок і відповідальність, перш за все перед Богом, перед Батьками, перед народом, з якого вийшов, перед землею, що дає тобі сили і дух.

У повісті-есе «Не бійся смерті», виданій 1991 року, автор розмірковує і в контексті перехрещень власної долі з Костомахою і в контексті філософського осмислення того, що нікого не мина.

У передмові до цієї книги Павло Загребельний зауважив, що «історія значиться іменами, тому розвідка Г. Нудьги про одного з перших українських поетів повинна вважатися документом

цінності надзвичайної. Тим паче, що в ньому мовиться ще й про одну з перших наших поетес – дружину Івана Журавницького, Олену Копоть.

Власне вже те, що Нудьга увів у науковий обіг ці імена, а в другій частині книги й імена цілого ряду перших українських студентів, магістрів, учених, є науковим подвигом і вносить ім'я автора до множини невмирущих. Бо ж іще в давні писемні часи книги в Україні вважалися великою цінністю й були «так само важливою статтею заповітів, як палац, або млин».

Свої міркування щодо часу, місць і обставин, у яких жили й творили наші перші літератори Г. Нудьга розпочинає у формі нарису, відвертої, довірливої розмови з читачем, яка врешті розгортається у монументальне полотно повісті епічного, напівлегендарного звучання, настільки ґрунтовне, що навіть логічно домислені події, вчинки, слова сприймаються так, немовби були насправді, хоча сам автор зазначає, що «в нашому нарисі мовиться про дійсно задокументовані історичні події та людей, котрі, може й несвідомо, сприяли появі й розвитку наших літературних традицій. А про це завжди варто говорити мовою фактів і документів. Читачі з великою увагою ставляться до справжніх історичних осіб і фактів, адже така література завжди приносить щось пізнавальне», і тому Нудьга запевняє нас, «що в цьому нарисі все правда, все дійсність, окрім деяких діалогів, які були потрібні для щільнішого поєднання матеріалу в одне ціле».

Незвичайно колоритні в автора описи обставин, природи, персонажів; мова колоритна проста і ясна.

Давно у Трої Касандра мовила Парісові:

«Узброений ти досить
шличком червоним, вишитим хітоном,
трояндами та чорними очима?
Для перемог твоїх сього доволі?»

Її напоумливі слова й розпачливі заклики закінчуються навально і брутально – вояки витягають Кассандру з храму, в'яжуть

їй руки, не одбираючи патериці, ремінням від мечів, а потім саму прив'язують до колони в портику храмовім над сходами. Тим часом Сінон, Менелай, Агамемнон та Одіссеї одчиняють Скайську браму...

І зібравши всю силу, зв'язана вона кличе:
Прокинься, Троє! Смерть іде на тебе!!!

І далі, побачивши готовність до конформізму, до рабської покорі у своєму народі:

[...] проклин на мене,
бо я тепер побачила найгірше.
Троянки у неволі – і живі!
Обходять кросна, розділяють ложе,
дітей годують еллінам на втіху...
Прокляті очі, що таке бачать!

Восьму дію драми «Кассандра» Українка завершує так:

Кассандра: То весільна пісня!

Се мати дочок виряджа до шлюбу!
Кассандра все неправду говорила.
Нема руїни! Є життя!.., життя!..

Голос старої жінки розлягається дужче. Раптом його покриває хряск від падання будови. Заграва пожеару заливає сцену.

Чи не перегукується це разюче з Шевченковим:

Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Бачу образ Григорія Нудьги і чую, як у серці і нині у дусі він промовляє ті ж слова: «Прокинься, Україно!»

Мені часом здається, що не було б Шевченка – не було б Лесі, якби не Леся Українка, не було би Григорія Нудьги, якби не він, то не було б Юрка Андруховича, Василя Шкляра, Оксани Забужко. І дійсно, у них уже чути відхід від простої констатації факту – трагедії

буття, а є вже недвозначний заклик до дії, до боротьби, звучить уже постановка завдань для індивідуума, особистості, громадянина, народу, нації. Аналізуючи три книги Оксани Забужко про Шевченка, Франка, Лесю Українку, я прочитав у них код нації, який чи й стане снаги розшифрувати нашому поколінню, хоча зробити це мали би ще попередні. Але у цих видатних книжках є великий докір нам, сучасникам, і великий заклик до дії. Подібні відчуття своїми творами викликав і Нудьга.

Не раз я міркував над символікою чисел, над математичним кодом вселенної і Всесвіту, над таємницями ірраціональних чисел, числа Пі, неевклідового простору, гіллясто-ланцюговими дробами Скоробагатька, над безвічним і нумерологією. І приходив до висновку, навіть на основі прогулянок цвинтарем, та емпіричного спостереження за датами смертей і народжень, що є душі, котрим допомагає Бог, як Маленькому Принцу з твору-відкриття Сент-Екзюпері, дочекатися своєї зірки і повернутися на неї.

Не даремно ж нині у цей день, час приходу великого патріота Нудьги у цей світ, ми святкуємо й одне з найбільших українських свят – День Злуки, День Соборності, за який поклала наша Мати стільки життів своїх дітей.

Четвертий Універсал Української Центральної Ради 21 січня за новим стилем 1918-го проголосив УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу», 22 січня були утворені міністерства військового та морських шляхів УНР, а вже в 1919 Директорія УНР проголосила Акт злуки УНР та ЗУНР, ЗУНР перетворено в Західні Облaсті УНР.

Уже в наші дні у цей день у 1988 році «Товариство Лева» влаштувало 1-ше свято Гаварецької кераміки, у 1992 році 22–23 січня відбувся I Всесвітній конгрес українців, у 2010 році Віктор Ющенко підписав Указ про присвоєння провідникові ОУН Степанові Бандері звання Героя України. А ще у ці славні дні народилися справжні сини й дочки України, аристократи духу: колекціонер Іван Гречко (1929), архітектор Іван Могитич (1933), співак Анатолій Мокренко, поетка Марія Шунь, співак і мученик Михайло Донець (1883),

розстріляний більшовиками у 1941-му, скульптор Григорій Печух (1923), Богдан Ханенко (1848, промисловець і меценат, колекціонер, археолог), композитор Остап Нижанківський (1863), член УНРади ЗУНР, розстріляний поляками у 1919-му, і врешті наш гострослів, письменник-сатирик Євген Дудар (1933).

Ми повинні усе це й усіх їх пам'ятати і називати їхні імена, аби вони жили з нами, у нас, бо таким був заповіт Григорія Нудьги, й це одна з великих причин, чому не варто боятися смерті.

Саме це, напевно мала на увазі Ольга Герасимюк, коли у блозі «Української правди» в дописі, присвяченому Сергієві Набоці, написала:

Щоби за тобою сумували, в тебе має бути історія. Ну і, поки твоє ім'я хтось вимовляє, – ти й живеш. От і я кажу: Набока!!! Люди, народ, всі, хто сумує за ним, бо в нього була історія, я звертаюся до вас – кажіть! Розкажіть! Щоби він жив. Бо ми би були інакші, якби кожен з нас не стрів його якось...

Сьогодні у мене такі ж слова звернені до Нудьги і до... Вас.

З творами Нудьги виразно перегукується збірка життєписів наших великих і майже забутих під загальною назвою «Аксіоми для нащадків», як і попередня і надзвичайно повчальна антологія біографій «Неопалима Купина» С. Плачинди і Ю. Колісниченка, як і патріотичні оповідання Андрія Чайковського «Олюнька», і Адріана Кащенко, як і твори Богдана Лепкого і Юрія Липи, а сьогодні – Володимира Рутківського, його трилогія про джур і «Сині Води». До тієї ж когорти крилатих книг належить і потужний доробок Василя Стефака про героїв УПА, з якого найсильніший твір «По той бік Ночі», і Петра Шкраб'юка про наших видатних сучасників героїв-дисидентів.

Це поняття – смерть – приходиться до кожного у різному віці й різному. Українцям воно, мабуть, найближче. От і третім словом нашого гімну є «вмерла», а другий «галицький» гімн Франка «Вічний революціонер» оптимістично, бравурно твердить, що Дух «живе, він ще не вмер». Скільки ж є народних пісень про смерть, то й не злічити, що тужливі, сумні, то й задержуваті, гротескно-жартівливі:

А як прийде, браття, костюмаха,
А як прийде, браття, із косов,
Я їй скажу – будь здорова свахо,
випий кумцю-любцю і зо мнов.

От і до мене вона прийшла у формі мертвої пташки, яку ми з сестрою урочисто поховали зі сльозами і відспівали у садку під вишнею і накрили склом щоби збереглася викладена картина з квітів (sic! «Музей покинутих секретів») Тоді ж з'явилося й відчуття, що ніщо не вічне, і перший, але й безграничний дитячий страх власного небуття. Я тоді мав десь 4 роки. Потім – Анатолій Кох, далі не стало Вчителів – Тага, Діда, Бабці, Мамаи.

Зрештою, у 33-му році не стало цілої України, і небо не впало, і земля не розверзлася під катами...

Монахи-студити спали в трунах і віталися словами «memento mori – пам'ятай про смерть». Ці слова використала Ліна Костенко у вірші «Мemento астероїд». Параска Плитка-Горицвіт після смерті її мами в Криворівні замовила собі труну і перестала співати. Та вона не могла стримувати співанок, що родилися у ній, і їх все нові й нові записувала у саморобні зшитки і складала до тої труни. Поки вона померла, труна виповнилася піснями.

У «Лезі бритви» Івана Єфремова вичитав: «Як він не боїться так їхати?» – А що боятися, якщо що-будь станеться на такому ходу, все буде скінчено миттєво, без страждань і страху».

Так само говорив В'ячеслав Чорновіл, що хотів би померти на бігу, в розгоні, відразу.

І він ні на хвилину не спинявся – квапився жити.

Аби не було сумно, нудно, жалько, боляче за змарнованим часом – у кого хвилі, у кого роки, у кого й життя, потрібно наповнити цей час змістом. Тоді він стає самоцінним, тим скарбом співанок, яким наповнилася труна Горицвіт, тим молоком життя, яким повнниться корова, бо не може не давати молока, у тім її призначення. Такою ж має бути й людина. Вона повинна працювати свідомо, відповідально і для когось, з любові, аби майбутнє життя і нащадки стали мудрішими, кращими.

Саме повновартісні життєписи є найцікавішими романами, до яких належать романи Андре Моруа, Вітрувія, Ромена Роллана,

Ілька Борщак, Бодана Гориня, Ольги Кузьмович, Плачинди й Колісниченка про Настю Лісовську, Гальшку Гулевичівну, Артема Веделя, Березовського, Бортнянського, Кибальчича, ба навіть напівказкові історичні романи Семена Скляренка, Адріана Кашенка, Володимира Малика чи Івана Білика, бо всі вони розповідають про реальних історичних персонажів куди повніше й цікавіше, ніж найдосконаліші пам'ятники.

Усі ті згадані і знову відкриті імена є тою «неопалимою купиною» історії людства, що горить, не згора у слові, у пісні, у думі, і, як зоряне небо, розсипами діамантів сили, розуму, добра, мудрості світять аксіомами для нащадків, гармонізуючи їхнє ество й потяг до правди, ідеалу, досконалості та забезпечують тяглість передачі вогню, світла людяності у темряві хаосу, деструкції, розпаду, руйнації, ентропії духу.

Найкращим способом виховання особистості є виховання на реальних прикладах видатних людей. Саме тому такою популярною й масово читаною освіченою спільнотою совіцького періоду була серія «ЖЗЛ».

Упродовж своєї писаної історії людство залишило на її скрижалях безліч описів зовнішнього боку смерті у різних її виявах – і масових, й індивідуальних. Один із найжахливіших виявів смерті має форму геноцидів – винищення з наказу Ольги деревлян, монголо-татарська навала, походи гунів, ранок стрілецької страти в Москві, Кришталева Ніч у листопаді 38-го, Петрова різня в Бату-рині, Голодомори 1922–1933–1947 років, різанина вірменів турками, Сребреніца, Дарфур, Голокост, Майдан-2013.

Лише з появою психології як науки, поширення екзистенціалізму та популяризації езотеричних пошуків з'явилися внутрішні описи смерті від першої особи – уявні чи фантастичні, а зрідка й реальні, розмірковування про потойбічне життя на зразок «Танатонавтів» Бернара Вербера.

Сумірним з небуттям є описане Патріком Зюскіндом перебування Жана-Батіста Гренуя у печері, чи опис Івана Єфремова відчуттів Даярами у підземеллі Тибетського монастиря.

«Від концентрації волі й розмірених повторів думки крутилася голова, дивне заціпеніння повзло вгору по ногах. Художник

впав у забуття. Оточуючий морок зник, він лежав у сірому сумерковому світлі і чув усе вищий дзвенячий звук. Даярам зрозумів, що умирає». Це дивне слово «умирати», ніби йти у мир, умиротворюватися. У-мирати – входить у смерть, але не по-мерти. По-мерти, це факт доконаний, перехід за межу. Так, коли помирає любов, вона вже не повертається.

Є темні глибини і в людському бутті. Вони відбиті у Фройда, Кафки, Мазоха, Шульца, Боша, Брейгеля, Гойї.

Одна з них – відзвук загальнолюдської туги і трагедії при зустрічі з прекрасним. Ми здаємо собі справу, як невловимим є воно і як вислизає все бачене, пізнане, створене нами у швидкому леті часу, над яким не маємо влади. Пролітають дивовижні миті, проходить повз нас краса, якої мало в житті. І всі люди, зустрічаючи прекрасне, відчувають печаль, тугу, і це світла печаль! Вона дає силу, викликає бажання боротьби, кличе на подвиг художника – спинити час, затримати красу у своїх творіннях. Такий само творчий неспокій і печаль рухали мислю Григорія Нудьги. Це відчувається в його творах, де він прагнув досягти досконалої насиченості змістом і відшукати оптимальну форму викладу – простою народною, але багатую і вишуканою мовою. Такі відчуття викликають вони й у читача – високі і світлі.

Як і всі видатні художники, Нудьга ставив перед собою завдання, схоже з чином Творця, те ж, яке ставили собі художники давньої Еллади – каллокагатію, єдність краси душі й тіла. У випадку його літературних історичних портретів епох, постатей, народу це означало передати душу свого краю і національної традиції в поєднанні з духом загальнолюдського гуманізму.

Завдання творця – зафіксувати перехід в іншу якість, зафіксувати рух, динаміку, думку, мить відкриття. Саме це найскладніше. Цього й прагнуть справжні майстри, в яких у момент зародження геніальної ідеї пробуджуються всі чуття, відкриваються усі чакри, завдяки викиду ендорфінів і адреналіну через кров у мозок від різко випростаної змії-пружини кундоліні – наче постріл з пістоleta кулею дримаючих енергій. Так відбувається сублимація біоенергії і очищення душі через катарсис.

Цей перехід триває одну мить у тілі й душі, і саме його треба вловити у творі, як враження, захоплення – імпресію, чи власний стан, самовираження – експресію.

Про життєвий подвиг Нудьги можна сказати: «Сотні тисяч літ існування півзвірів, півлюдей тривало німе бурління пристрастей і темних дум, без повороту, без сходження вперед і вгору». Так і йшли, не пов'язані з минулим, не думаючи про майбутнє, зникаючи у сьогоднішній, як бульбашки на воді. Але треба оволодіти тьмою в душі, пробитись крізь неї, як це довелося і йому в нову епоху могутності людини, все ще залежної, пригніченої пресом нестерпних обставин, породжених старим світовим злом. Саме цим відвойовується простір креативного світлого космосу від ентропійного хаосу пільми. Саме це окреслює поняття САМСАРА (єдність у коловороті змін – колесі життя) у буддизмі, чи єдність у Сварозі в нашій давній вірі.

Пуанкаре мовив про це: «Мисль – це лише блискавка серед безконечно довгої ночі, але ця блискавка – все». Я б додав: як і неповторний спалах кожного життя.

Часом, за певних обставин з'являється відчуття, що стоїш на порозі невідомої країни. З'являється байдужість до всього, окрім єдиної мети – вершини. Скоріше не байдужість, а чаклунська безстрашність перед владою життя. Все прозорішим і невагомішим стаєш, і нарешті відчуваєш близьку смерть. Чи то чарівна країна, тут зовсім поряд, за межею, чи смерть?

Один крок відокремлює тебе від тої чи іншої, і не знаєш, може, це одне й те ж. Здається, що можеш померти в будь-яку наступну хвилю, але це зовсім не страшно, навпаки, притягально.

Це буває, наприклад, у час кохання, тоді здається, що можна тут же й умерти. І нехай, і не страшно! Це почуття ясної і близької смерті виникає в моменти найвищих душевних підйомів. («Лезо бритви», І. Єфремов).

Австрійський геолог Тіхі після підйому на вершину Гімалаїв Чо-Ойю 8 200 м записав: «Незважаючи на впевненість, що цей день закінчиться нашою смертю, я більше не відчував відповідальності за друзів, що йшли поряд. Поняття перемішалися і поступилися місцем не байдужості, а іншому баченню».

У цих словах звучать нотки покори фатуму. Але тут звучить і ода радості життя.

«Краса й багатогранність (образність) нашої Землі, її людей, природи, мистецтва, геройських подвигів залишаються в більшості випадків невідомими середній людині, сірій не душею, а своїм вражаючим незнанням, невіглаством, у вузькому монотонному житті». Саме розвіюванням цієї сірості, пільми, фантомів і страху смерті займався усе життя Григорій Нудьга. І як видається, доволі успішно, як для тих обставин. Принаймні мені його книги додали оптимізму, життєлюбства, людинолюбства і спокою перед постійною, повсюдною, всепроникною присутністю неминучості. І це не покірність фатуму, а розуміння законів неперервності й вічності.

ПРИСУТНІСТЬ СМЕРТІ

*Бачимо її щодня – розтоптану мурашу, вбиту міль, чи комара,
чи муху, чи жура, чи устрицю, чи раптом павучка,
або бджолу, і вже ось тут на павучку або бджолі
здригається чуття у декого з людей,
бо все ж вони є ті, що творять видиму красу,
що досконало декорує світ гармонією простоти,
де закодовані кути у сотах, павутинні і до речі,
вони ще й творять і корисні речі –
прополіс, мед і нищать вражих мух, хвороб рознощиць, смороду і мук.
Бо вже у тих малих комах життя подібне чимось на людське буття.
Є спільним в них і в нас один закон – життя творити за своїм зразком
Святого Духа, того що з небес керує світом, того, що воскрес
і кожен раз по смерті живе, життя творити, як усе живе.
І кожен раз небесна висота освятить землю і земля свята.
Не лиш тому, що Бог так повелів - тому що нас творити створив,
як бджілку, павука, як той закон, що птаха родить з попелу вогонь.
Тому, щоб вічну душу віднайти про смерть і творчість пам'ятай і ти
щодня і щогодини – цілий вік, бо лиш у душі вічний чоловік.*

(Переклади з російської та французької – авторські)

РОСТИСЛАВ ДОЛИНСЬКИЙ – НІМЕЦЬКИЙ МАТЕМАТИК, ЗАКОХАНИЙ В УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ

Серед людей, що найбільше доклалися до написання Григорієм Нудьгою монографії про світову славу української пісні в умовах тодішньої закритої залізною завісою системи, особливо виділяються два прізвища – Гошуляка з Канади і Долинського з Німеччини. Про першого відомо українській громадськості в основному завдяки його книгам¹ і активній громадській роботі. А от про Ростислава Долинського (Rostislaw Dolinsky), на жаль, лише коротко згадали².

Заочне знайомство розпочалося з листа Ростислава Долинського від 25 лютого 1957 р. до Григорія Нудьги: «Шановний громадянину (тут і далі слідуємо оригіналу – А. Б.) Нудьга! В голандській книгарні «Пегасус» купив я Вашу гарну книгу: «Пісні та романси українських поетів». Дуже сподобалась мені ця книга, яку я прочитав зараз... Я народився (02.05. 1905 – А. Б.) не на Україні, але був там як дітина до першої світової війни і аж до 1923 р., коли після Рапальського умовляння нас репатрійовано до Німеччини. Були у мене і українські родичі: мій дід з боку матері був з семі

¹ Гошуляк Й. Й свого не цурайтесь : спогади, листування, матеріали / Йосип Гошуляк. – Львів : Каменяр, 1995. – 590 с. + 16 арк. іл., 1 арк. портр.; Орав свій переліг. Йосип Гошуляк: від маминої пісні до вершин вокалістики / упорядник Марта Онуфрив. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». – 911 с., іл.

² Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передм. Р. Марківа] ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Кафедра укр. фольклористики ім. Ф. Колесси ; Фундація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2007. – 272 с., іл., фото.

Вороних з Полтавщини, з якої походив знаний математик Георгій Вороний і український поет Микола Вороний. Також було хоч віддалене свійство з сім'єю Забіла. Так бачите, що були стосунки до народної поезії. Мій дід співав багато народних пісень, а моя мама і я сам записали багато пісень, які чули колись на Україні». Далі в листі зроблено порівняння текстів пісень з записаними свого часу родиною Долинських. Слід зауважити, що на той час Долинський був вже достатньо відомим математиком, про що свідчить доповідь на Міжнародному конгресі математиків³.

Ще раз Ростислав Долинський згадав про свою рідню у листі, написаному 20 грудня 1966 р. після приїзду з XV Міжнародного Конгресу математиків, який проходив у Москві: «Мої родичи, дочки поета Олександра Сороки були в Києві, так, що я їх бачив, до Києва приїхала також моя інша кузинка, яка живе на Дону». Особливо цікавими в цьому листі є враження від мовної ситуації у Києві:

Я добре пам'ятаю, як було в Києві під час царя Миколая, коли тільки російська мова була державною, коли у всіх школах навчали тільки російську мову, коли всі написи і навіски були російські, а газети «Киевлянинь» і «Киевская мысль» тільки від часу до часу друкували десь на останній сторінці маленькі повідомлення українською мовою. Тоді більшість народу розмовляла українською мовою, її було чути скрізь, особливо на Печерську, на базарі, в «Критім ринці». На Хрещатику, де пані розмовляли по-російськи, було посядуть студенти в «Кафе Семадені» та балакають демонстративно українською мовою. А як після революції 1917 р. усі забалакали по-українськи, аж ті хто переше її називали «малоросійським наречіем», «хохлацким язюком». В 1943 р., коли Київ був в руїнах мало не всі розмовляли українською мовою. Розумію, що тоді в Києві залишився тільки, хто так любив своє місто, що не міг його покинути, незважаючи на руїни і окупацію. А тепер Київ має чисто українське обличчя, українська мова зробилась державною, всі написи на ній, але на вулицях чути більше російської мови... Я запитав двох киян, що це означає. «А у нас на Україні все більше говорять по-руськи». Я того не розумію: колись при царі російська мова була «книжною», а жива мова була українська. Тепер як би українська мова зробилася «книжною»,

³ Dolinsky R. Neuere Untersuchungen über Nullstellen der Abschnitte von Potenzreihen. Proceedings of the International Congress of Mathematicians 14-21 August 1958 / Rostislaw Dolinsky. – Cambridge at the University Press, 1960.

а люди все більше розмовляють російською мовою. Це мені зовсім не подобається.

А якій цивілізованій людині це може подобатися? Зауважу, що за 50 років, включаючи 20 років існування незалежної української держави, мовна ситуація суттєво не поліпшилася.

Уявлення про допомогу, яку добровільно, витрачаючи власний час і кошти, надавав українському літературознавцю Григорію Нудззі німецький математик з українським корінням Ростислав Долинський, дає фрагмент його листа від 24.08.1968 р.: «Сьогодні прийшов лист з Лондона. Ось його копія (подається копія листа англійською мовою). Значить мікрофільми вони зроблять, але не так же швидко, примірно через 3 місяця. Це дуже жаль, але що ж робити? В німецьких бібліотеках цієї книги немає. Є вона ще в Парижі в славянській бібліотеці, але там не роблять ні фотокопій, ні мікрофільмів». Зараз, в епоху інтернету, важко собі уявити скільки часу забрало у назагал зайнятої своїми математичними, і не тільки, справами, цієї благородної людини з'ясування можливості скопіювати так необхідну книгу заочно знаному йому вченому зі Львова. Книг, журналів, статей з бібліотек цілої Європи було скопійовано немало. Григорій Нудьга зберігав їх в тих опакуваннях, в яких вони пересилалися – на них до цього часу збереглися казенні штампи «переврено», «просмотрено». І що жаліти якись 3 (три!) місяці, втрачені на виготовлення фотокопії книги в Британському музеї, якщо потім вони пролежать до 6-7 місяців на «проверке».

Анатолій Бурдейний
Олександр Лісняк

КЕСАРІЙ БІЛИЛОВСЬКИЙ – ЄВРЕЙ З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ

У своїй малій автобіографії Григорій Нудьга написав: «Якщо матиму час і здоров'я – то згодом напишу спеціальні спогади про літературний Харків»¹. На превеликий жаль, не вистачило ні часу, ні здоров'я – залишилися лише коротенькі записи. Серед них виділялися записи про необхідність обов'язково подати твори Кесарія Білиловського і Володимира Александрова у 2-томнику «Пісні та романси українських поетів»². Очевидно, Григорій Нудьга під час навчання у Харкові познайомився з людьми, які знали обох цих людей і він мав за моральний обов'язок зробити все, щоб їхні імена були згадані у сучасному збірнику.

Якщо прізвище Александрова ще часом згадувалося, хоча б з огляду на його громадську діяльність у Харкові, де навколо нього гуртувалася місцева українська громада, а оселя по вулиці Великій Сумській була своєрідним українським культурним центром³, то Білиловський, якому належать спомини про В. Александрова в «Складці» (Харків, 1893), удостоївся лише короткої згадки у літературній енциклопедії.

¹ Нудьга Григорій : біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передм. Р. Марківа] ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Кафедра укр. фольклористики ім. Ф. Колесси ; Фондація ім. Г. Нудьги. – Львів, 2007. – С. 146.

² Пісні та романси українських поетів : у 2 т. / Упоряд., вступ. ст. і приміт. Г. А. Нудьги ; редкол.: М. П. Бажан та ін. – К. : Рад. письменник, 1956. – Т. II. – С 150, 198.

³ Андронova Л. Г. Александров Володимир Степанович / Л. Г. Андронova // Літературна Харківщина. – Х., 1995. – С. 15.

А між тим у сучасних умовах для української культури це є дуже важлива постать. Відомо, що процес інтернаціоналізації культури проходить не лише через її проникнення в інші культури, що так переконливо на прикладі української пісні показав Григорій Нудьга [4], але й через творення цієї культури представниками інших народів. Часто художнє переосмислення буденних явищ людиною з іншою ментальністю, такий собі погляд збоку, дозволяє по-новому розкрити культуру народу. Власне, багато в чому саме у творах Кесарія Білиловського наша культура розкривається по-новому.

Кесарій Олександрович Білиловський народився 20 лютого 1859 р. в селі Стополівці Золотоноського повіту на Полтавщині. Освіту здобував в полтавській гімназії. З роду єврей, він, зростаючи серед українського народу, щиро його полюбив і вважав себе за українця. Ще замолоду, маючи яких 17 років, Білиловський друкує свої українські поезії в Галичині. Освіту здобував у Дерптському (нині – Тартуському), Лейпцизькому, Віденському, Ієнському університетах. Доктор медицини. Працював лікарем у Сибіру, Петербурзі, Митаві (тепер – Єлгава). З 1892 р. жив у Петербурзі, де випускав альманах «Складка» (1896, 1897). У 1905 р. за участь в антиурядових маніфестаціях заарештований. З 1910 р. працював лікарем-інспектором у Таврійській губернії. Після 1917 р. жив у Сімферополі, з 1925 р. – в Ірані, де працював лікарем. Пізніше переїхав до Франції, де перед вибухом Другої світової війни звертався до Дмитра Дорошенка, прохаючи його зредагувати до друку збірку його творів, яку він хотів видати власним коштом. Там же, у Франції і помер. Григорій Нудьга подає рік смерті – 1934, а в літературній енциклопедії – 1938. Місце поховання, на жаль, не відоме.

Писати Кесарій Білиловський почав з 1876 р., публікуючи спочатку свої поезії та переклади у коломийській «Ниві», «Науці» та інших москвофільських часописах, але незабаром, краще зрозумівши галицькі відносини, перейшов до органів національно-українського напрямку і став писати до «Світа», «Зорі», «Дзвінка», «Складки», часто використовуючи псевдоніми: Цезар Білило, Іван Кадило, Ольгин, Цезарко та ін. Поетичні твори його часто

іронічні, з нахилом до дидактизму і антитез. Григорій Нудьга помістив у виданні «Пісні та романси українських поетів» два твори Білиловського. Це дуже популярний свого часу на Наддніпрянщині романс «Дайте бо жить» («В чарах кохання») та «Моя пісня», музику до якого написав Микола Леонтович.

Крім того, Кесарій Білиловський під час служби у Сибіру російською дописував у «Сибирском Вестнике», «Сибирской жизни» та інших виданнях.

Окрім оригінальних поезій, Кесарій Білиловський перекладав українською мовою твори німецьких письменників: Боденштедта, Гете («Герман і Доротея»), Шіллера («Пісня про дзвін» у «Складці», 1887 р., Нирець в «Зорі», 1893 р.). Переклади німецькою мовою з Шевченка надруковані в «Theater und Intelligenzblatt in Leipzig».

З сумом можна констатувати, що повна бібліографія творів Кесарія Білиловського до цього часу відсутня.

ДО ІСТОРІЇ САДИБИ-МУЗЕЮ ПАНАСА МИРНОГО

У самому кінці колишньої 3-ї Кобищанської, а нині вулиці Панаса Мирного, стоїть дерев'яний будинок. Зведений він 153 роки тому, 1860-го. Колись цей будинок був дачею дворянина Віктора Яновича, пізніше в ньому жила дружина статського радника Надія Андрієвська, мешкав тут і студент Іван Дмитренко.

І невідомо, як би склалася подальша доля цього будинку, якби в березні 1903 року його не придбала родина Рудченків.

Цей рік Панас Якович згадував як один із найщасливіших. Садиба зустрічала нових господарів зеленню саду. Рай влітку та й годі! В одному з листів до Марії Заньковецької Панас Мирний так писав про власну хату: «...що хоч і далеченько від города, зате серед саду зеленого, на підгір'ї пишному примостилася і рада-радісінька прикрити Вас і від спеки сонячної, і від гаму й кіптяги городянської»¹.

Багато радісних і гірких подій пам'ятає цей старий будинок.

Від веранди садок поволі спускався до ставу, який оточували великі дуби, ясени та величезні старі верби, навіваючи прохолоду.

Сини Панаса Мирного охоче проводили час у товаристві місцевих хлопчаків, які жили по сусідству з Панасом Яковичем. Діти письменника брали участь у народних святах: Івана Купайла і місцевого обряду «женити свічку». Під час таких святкувань нерідко

¹ Мирний П. Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 7. – С. 502.

цілу ніч по всіх Кобищанах лунали голосні пісні, по садах палали багаття, варили кашу.

Усіх вабив джерельною водою ставок. Панас Мирний облаштував на березі купальню. По інший бік дубів були поставлені лавки у вигляді підкови. Хоча садиба й була обнесена огорожею, але господарі дозволяли місцевим дітям ходити через хвіртку й купатися в ставку. А згодом навіть був зроблений спеціальний перелаз. Узимку на ставку, на льоду, в ковінки грали.

Панас Якович любив природу, умів доглядати й охороняти її. Його садочок і ставочок мали надзвичайно мальовничий вид. Письменник намагався частіше бувати серед народу. Середній син Панаса Мирного Михайло Рудченко згадував, як невдовзі після переїзду на Кобищани батько задумав у садку на окремій ділянці зробити так званий перевал для молодієї посадки. Якраз на цю роботу погодився дідок зі Старих Санжар. Копуючи траншеї для перевалу, дідусь якимось висловився, вказуючи на тверду цілинну землю, що це не копання, а ціла кресачка. Після такого вдалого виразу усі (бацько, мати, діти) почали називати цього діда Кресачкою.

Цей старий кілька разів приходив весною копати землю під город. Панас Мирний частенько виходив у садок випалити люльку з дідом. Вони про щось розмовляли. Одного разу дід Кресачка вчив Панаса Яковича, як кров замовляти. Письменник із нетерпінням чекав таких зустрічей і нових розповідей. Дідове «замовляння» було до слушного часу покладено у схованку Панаса Мирного для майбутніх образів².

Та й самого Михайла батько навчав прислухатися до народної мови, до співу, радив записувати цікаві прислів'я, приказки. Говорив, що цим можна зробити велику користь для вивчення нашого багатого фольклору.

А актор В. Гайдаров залишив свої спогади про Панаса Мирного і його садок.

Володимир Георгійович навчався в тій самій гімназії, що й сини письменника. Там утворився маленький гімназичний гурток

² Рудченко М. Спогади про мого батька (Панаса Мирного) / Михайло Рудченко // Радянська література. – 1939. – № 5. – С. 126.

для більш широкого й глибокого ознайомлення з літературою, який до 1909–1910 рр. дуже розрісся. Іноді влаштувалися загальні збори усього гуртка. 70–80 чоловік було важко десь розмістити. І тоді гімназисти облюбували собі великий садок Панаса Мирного. У цей сад доволі легко було потрапити обхідними шляхами з різних кінців міста, що було дуже зручно з точки зору ухилення від невсипущого ока жандармів.

Під час однієї з бесід із Панасом Мирним В. Гайдаров раптом збагнув, що перед ним сидить не тихий чиновник казенної палати, а людина, яку хвилюють ті ж питання, які починали турбувати й молодь того часу, – пошуком правди життя.

Одного разу Панас Мирний зізнався, погладжуючи свою бороду, що не дуже прагне неприємностей: все ж таки він державний службовець! Письменник порадив подумати, якщо поліцейські чини «накриють» їхні зібрання, про те, яка причина звела всіх їх тут разом, чому у них таке «скупчення». Наприклад, там змагання в «городки» чи що, гра в крокет чи в серсо. «Дівчата серед вас теж будуть? – додав Панас Мирний, – їм в “городки” грати не личить – ось для цього крокет або серсо»³.

В. Гайдаров був дуже вдячний Панасові Яковичу за його конспіративні поради і вказівки. Їхнє зібрання пройшло досить вдало, ніхто їх не вистежив.

Згодом Володимир Георгійович став відомим актором театру й кіно, майстром художнього слова. На схилі літ він з теплотою і вдячністю згадував зустрічі з письменником у садку і все життя пам'ятав життєві й літературні поради Панаса Яковича.

А наприкінці серпня 1903 року в садибі лунали голоси Олени Пчілки й Михайла Старицького, Василя Стефаника й Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича й Володимира Самійленка, Лесі Українки й Марії Заньковецької. Усі вони приїжджали в Полтаву на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському.

Минули роки. На фронті загинули два сини письменника, третій працював в іншому місті. 28 січня 1920 р. помер господар оселі. Олександра Михайлівна, дружина Панаса Мирного, залишилася сама.

³ Гайдаров В. В театре и в кино / Владимир Гайдаров. – Л. – М.: Искусство, 1966. – С. 65.

Збиранням, вивченням і збереженням спадщини Мирного в цей час почало займатися Полтавське наукове товариство при Академії наук України. Частину книг із бібліотеки Панаса Мирного було передано до щойно відкритого Центрального пролетарського музею, у якому створили експозицію, присвячену творчості письменника, а частину – до Полтавського інституту народної освіти, ректором якого був В. О. Щепотьєв. Учений уже давно цікавився творчістю Панаса Мирного. 15 лютого 1920 р. на засіданні Полтавського наукового товариства вперше була відкрито вшанована пам'ять Панаса Мирного в Полтаві. Тоді було заслухано доповідь Володимира Щепотьєва «Завдання Товариства у зв'язку зі смертю Панаса Мирного». А в січні 1922 р. читалась доповідь Щепотьєва «Мирний як творець соціального роману». І хто знає, можливо, музей класика літератури був би відкритий раніше, якби не переслідування та арешти В. О. Щепотьєва.

Але не забули будиночок на Кобищанах полтавці. До редакцій газет надходили листи з питаннями, чи буде відкрито музей, коли ж нарешті відремонтують будинок письменника? Через бюрократичну тяганину справи не рушили з місця. І все ж знайшлися люди, яким удалося пробити чиновницьку байдужість.

1938 р. до Полтавського педінституту приїхав працювати Григорій Нудьга. Він виявив бажання зайнятися збором та вивченням матеріалів про Панаса Мирного, адже в Полтаві були будинки, у яких жив класик, була садиба, у якій мешкали його родичі. Але з чого почати?

Г. Нудьга довідався про двох приятелів Мирного – П. О. Репетіна й А. І. Коломенського. Молодий викладач відвідав колишнього співробітника Полтавської казенної палати Петра Олексійовича Репетіна, у якого була велика бібліотека і навіть твори Панаса Мирного з дарчим написом. До Панаса Яковича Петро Репетін ставився з великою любов'ю, дуже хотів, щоб про цього письменника більше писали.

Були ще живі знайомі й колеги П. Рудченка, у них Г. Нудьга купив кілька книжок і рукописів. По Полтаві пішла чутка, що збирають матеріали про їхнього земляка, і люди самі стали приходити до викладача літератури, щоб розповісти про письменника, його оточення.

Григорій Нудьга вирішив сам навідатися на Кобищани. До родини П. Рудченка спочатку пішов П. Репетін, щоб дізнатися, чи всі здорові та чи можна до них завітати найближчої неділі.

І ось вони в лютому 1939 р. вирушили до хати Панаса Мирного. Садиба була на схилі, навколо стояли оголені старі яблуні, що підступали аж до невеличкого одноповерхового будинку. «Більшість отих дерев посаджено ще за Мирного», – пояснив Репетін⁴. Огорожі кругом садиби не було, але в окремих місцях стояли похилені стовпці, свідки того, що обійстя колись мало свої межі. Садиба явно була занедбана, потребувала коштів, матеріалу, робочих рук і чийхось постійних уважних турбот.

У хаті їх зустрів господар – Михайло Панасович, син Панаса Мирного. «Мені найбільше запам'ятався ласкавий, довірливий і вдумливий погляд синіх, аж голубих очей Михайла Панасовича і його усмішка», – згадував Г. Нудьга⁵.

Вийшла до них і дружина П. Рудченка – Олександра Михайлівна. Коли ж дізналася, що вони мають намір клопотати, щоб у їхньому будинку відкрили меморіальний музей Панаса Мирного, зраділа й подарувала старенький альбом із фотографіями.

Потім домовилися, що Г. Нудьга піде до відповідних установ вести переговори про створення музею, щоб до ювілею письменника (1939) вже були якісь реальні результати. Усім сучасникам Панаса Рудченка було запропоновано написати спогади.

У Полтавському педінституті організували постійну виставку «Панас Мирний», звільнивши для неї одну з аудиторій. Демонструвалося багато книг із особистої бібліотеки Панаса Мирного, фотографій із дарчими написами, з хати письменника було позичено чимало цінних оригінальних експонатів. Першими відвідувачами були студенти, викладачі інституту, учителі, а далі й учні шкіл. Тут виставляли лише незначну частину тієї великої спадщини, що лишилась після смерті видатного письменника, але успіх виставки був несподівано великим.

⁴ Нудьга Г. До історії заснування музею Панаса Мирного у Полтаві / Григорій Нудьга. – Львів, 1981. – 14 арк. – (Рукопис). – ПЛММІМ. – 225-д.

⁵ Там само.

У 1939 р. минало 90 років від дня народження Панаса Мирного. Постановою Ради НК УРСР для відзначення цієї дати була створена спеціальна ювілейна комісія, на чолі якої призначено письменника Івана Ле. У квітні 1939 р. члени комісії приїхали до Полтави. Оглянувши будинки, в яких жив у свій час Панас Мирний, вони прийшли до висновку про доцільність створення музею в оселі, де письменник прожив останні 17 років.

У травні 1939 р. Радою Народних Комісарів УРСР було винесено постанову про утворення в Полтаві літературно-меморіального музею Панаса Мирного.

12 травня 1939 р., не чекаючи офіційного відкриття музею, група студентів та викладачів Полтавського педінституту, колишні співробітники П. Рудченка А. Коломенський та П. Репетін з нагоди 90-річчя від дня народження видатного українського письменника організували літературну екскурсію для огляду будинків у Полтаві, в яких жив і працював Панас Якович.

На могилу Панаса Мирного в Зеленому Гаю екскурсанти поклали вінок із живих квітів.

Нарешті всі пішли до будинку, в якому письменник жив із 1903 року до самої смерті (1920). Тут син Панаса Мирного і вдова охоче розповіли про життя і творчість Панаса Яковича, а потім сфотографувалися з гостями.

Юридично ж і фактично музей почав існувати з 1 квітня 1940 р., коли були відпущені кошти на його утримання і на реставрацію будинку. А першим директором призначили середнього сина письменника Михайла Панасовича Рудченка.

Отже, слід було готувати матеріали до кошторису ремонту будинку. План музейної експозиції доручили скласти Г. Нудьзі.

Незабаром почалися ремонтні роботи, Михайла Панасовича поглинули господарські клопоти, а Григорій Нудьга продовжував збирати нові матеріали про Мирного для музею. Петро Репетін записував спогади дружини письменника, надрукував розвідки про Панаса Мирного і його однодумців, передав для музею свою бібліотеку.

І все ж до війни повністю відреставрувати будинок не вдалося. Тяжкі роки окупації перервали творчу роботу наукових працівників. Наприкінці серпня 1941 р. музей евакуював до Уфи найбільш

цінні експонати: рукописи, 37 книг, виданих за кордоном, 22 листи Панаса Мирного, багато фотокарток. Усе інше залишилося в Полтаві і було збережене Олександрою Михайлівною та Михайлом Панасовичем. Будинок Панаса Мирного, звичайно ж, не вцілів би, якби на ньому була вивіска, меморіальна дошка або інший знак його культурно-історичної цінності.

Після звільнення Полтави, не чекаючи повернення експонатів із евакуації, у листопаді 1943 року у двох кімнатах було відкрито невеличку експозицію. Музей знову приймав відвідувачів. У будиночку не було ніякої специфічної музейної обстановки. Але там усе дихало тією атмосферою скромного трудового життя, у якій довгі роки прожив Панас Мирний.

Так усе починалося.

За весь час українська громадськість широко, на державному рівні, святкувала 90-ліття і 100-ліття Панаса Мирного, 125-річчя та 150-річчя від дня народження письменника. Із цими ювілейними датами тісно пов'язані й етапи розвитку, перебудови, розширення музею й поповнення його колекції.

У 1949 р. Україна святкувала 100-ліття Панаса Мирного. До Полтави приїхали відомі письменники, літературознавці, діячі культури: Олександр Корнійчук, Павло Тичина, Любомир Дмитерко, Семен Скляренко, Олесь Гончар, Петро Панч, Іван Ле, Юрій Смолич та інші.

Майже всі республіканські й обласні газети на своїх сторінках висвітлювали події цих урочистостей. «Літературна газета» писала: «Творчість Панаса Мирного – великий і дорогий скарб українського народу. Ім'я Панаса Мирного укрите навіки немеркнучою славою. У сузір'ї імен письменників минулого воно сяє, як зоря першої величини»⁶.

22 травня 1949 р. в мальовничій садибі будинку-музею відбувся багатолюдний мітинг, присвячений пам'яті письменника, на якому виступив Олесь Гончар.

В урочистій тиші була прикріплена до будинку мармурова меморіальна дошка, яка засяяла золотими літерами: «В цьому

⁶ Великий письменник-демократ // Літературна газета. – 1949. – 12 травня.

будинку 1903–1920 рр. жив видатний письменник, класик української літератури Панас Мирний (П. Я. Рудченко)».

Відомі українські письменники разом із М. П. Рудченком посадили біля будинку дуб, наймогутніше дерево, як символ величі таланту Панаса Мирного.

Потім відбулося урочисте відкриття пам'ятника Панасові Мирному, встановленого на його могилі в Зеленому Гаю. Десятки вінків укривали могилу письменника.

А увечері в Полтаві у Зеленому театрі міського парку Перемоги відбувся III пленум правління Спілки радянських письменників України, присвячений 100-річчю з дня народження Панаса Мирного. У своїй промові голова правління Спілки радянських письменників України О. Є. Корнійчук вказував, що «творчість Панаса Мирного по праву займає одне з перших місць серед найвидатніших творів світової культури», а «твори Панаса Мирного – це саме життя»⁷.

Протягом двох днів – 21 і 23 травня – у Полтаві відбувалася виїзна наукова сесія Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР та Полтавського педінституту імені В. Г. Короленка, присвячена творчості Панаса Мирного.

Підводячи підсумок ювілейних заходів, газета «Зоря Полтавщини» писала: «Хвилюючою і знаменною була ця незабутня зустріч полтавчан із письменниками, які приїхали сюди, щоб вшанувати світлу пам'ять класика української літератури Панаса Мирного»⁸.

Ювілейний комітет схвалив скульптурний портрет Панаса Мирного, над яким працювали молоді автори Макар Вронський і Олексій Олійник. Це було перше відтворення в скульптурі образу видатного українського письменника.

13 травня 1951 р., у день народження Панаса Мирного, на подвір'ї музею урочисто відкрили пам'ятник письменникові.

8 січня 1961 р. вийшов на пенсію М. Рудченко, який пропрацював на посаді директора понад 20 років. Михайло Панасович

⁷ Український народ шанує пам'ять Панаса Мирного. Промова тов. О. Є. Корнійчука // Літературна газета. – 1949. – 26 травня.

⁸ Народ вшанує світлу пам'ять великого письменника // Зоря Полтавщини. – 1949. – 24 травня.

безкоштовно передав державі садибу, значну частину меблів, фотографій, малюнків, особистих речей Панаса Мирного.

Наближалось 125-річчя від дня народження Панаса Мирного. Президія Спілки письменників України створила ювілейну комісію в такому складі: О. Гончар – голова, Ю. Збанацький – заступник голови, Л. Бойко, В. Козаченко, І. Солдатенко, В. Земляк, О. Чуча, М. Пивоваров. Були сплановані святкові заходи.

Асфальтувалася вулиця Панаса Мирного, яка до цього часу була викладена за допомогою П. Рудченка бруківкою.

1974 р. талановитий колектив художників (В. Батурін, А. Щербак, Є. Путря, І. Ковалевський, О. Чвала, В. Цимбаліст) закінчував роботу над створенням нової меморіальної експозиції, що розмістилася в семи кімнатах будинку. Садиба-музей була відновлена повністю, майже такою, якою вона була в останні роки життя Панаса Мирного.

М. П. Рудченко був частим гостем музею. Він доповнював експозицію новими матеріалами та пропагував літературну спадщину свого батька. Михайло Панасович допомагав створювати тематико-експозиційний план для відтворення будинку. Кожну деталь, кожен куточок музею було з ним звірено й погоджено. Художник Євген Васильович Путря згадував:

Виктор [Батурін] осаждал Михаила Афанасьевича, выпытывал у него, где что стояло, где что висело, какие были ковры, какие картины на стенах, какие фотографии и чьи, и сколько; где хранилась обувь и какая, какие были цветы в доме, была ли швейная машинка, где находилась вешалка и какая она была; какие были у детей игрушки, как располагались детские кровати, где делали уроки [...] Все утверждено личными подписями сына Панаса»⁹.

8 травня, коли роботи були майже завершені, до музею прийшла делегація: Олесь Гончар, Василь Козаченко і Олександр Чуча. Гончар «слушал очень внимательно и ходил по комнатам, осторожно ступая на простилки, и руки держал за спиной. Всмотривался в фотографии. Долго стоял в кабинете. После осмотра

⁹ Путря Е. Музей Панаса Мирного. (Восстановление мемориальной усадьбы-музея. Дневниковые записи с 19 апреля по 12 мая 1974 г.) / Евгений Путря. – Полтава, 2000. – 8 арк. – (Рукопис). – ПлммпМ. – 219-р.

Гончар обещал сотрудникам помощь в создании литературной экспозиции. У него обширные связи»¹⁰.

Зранку 13 травня полтавці й гості міста зібралися на подвір'ї садиби, щоб покласти вінки й квіти до підніжжя пам'ятника письменникові. Колишній директор музею О. І. Володарець згадувала:

Пришло на свято багато гостей, письменників, науковців. Олесь Терентійович Гончар із хвилюванням переступив поріг хати... першого симфоніста української прози, оглядав музей і садибу, цікавився, коли ж буде літературна частина музею, і, показуючи на свій значок депутата Верховної Ради Союзу, обіцяв свою допомогу. І таки писав тодішньому керівництву, та будівництво навіть такого приміщення затяглося на роки. А поетичну душу Дмитра Васильовича Павличка вразив звук голосного дзвіночка над вхідними дверима. Він ще раз зачинив і відчинив двері, прислухаючись до чарівного дзвону і був радий, що завітав до будинку, де жив Панас Мирний, де бували ті видатні гості, що приїжджали на свято Котляревського у 1903 році...¹¹

У приміщенні Полтавського обласного музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя відбувся урочистий ювілейний вечір. У своєму виступі Олесь Гончар говорив: «Полтава сьогодні виказує зворушливу любов і шану до великого романіста, повістяра й драматурга. За пам'ять, за любов до рідної культури, за живий нев'янучий цвіт на могилі письменника – за все вам спасибі»¹².

Олесь Терентійович подякував також і бригаді майстрів, які «своїми руками так дбайливо впорядкували садибу письменника, котра відтепер буде гостинно зустрічати шанувальників Панаса Мирного, того, кому сьогодні виповнилось 125», назвавши письменника «першим симфоністом української художньої прози»¹³.

У ті роки події чимось нагадували всенародне свято відкриття пам'ятника Іванові Котляревському, коли Україна прислала до Полтави своїх кращих представників, нагадували часи, коли

¹⁰ Там само.

¹¹ Спогади про музей колишнього директора О.І.Володарець. – Полтава, 1999. – 12 арк. – (Рукопис). – ПЛММ. – 282-д.

¹² Пругло Т. Велика шана полум'яному правдолюбцеві // Зоря Полтавщини. – 1974. – 15 травня.

¹³ Гончар О. Перший симфоніст української прози / Олесь Гончар // Літературна Україна. – 1974. – 17 травня.

українські інтелегенти ділилися своїми планами, допомагали й підтримували один одного. У таку пору й «Панас між нами, як живий», – вказував спецкор «Літературної України» Микола Луків¹⁴.

У 1985-му, 25 років тому, в новому приміщенні створена літературна експозиція. Експонати трьох зал розповідають про життєвий і творчий шлях Панаса Мирного, його взаємини з письменниками та культурними діячами того часу. Четверта зала – виставкова. Щомісяця вернісажі професійних і самодіяльних художників, майстрів народного мистецтва, учнів шкіл естетичного виховання збирають полтавців і гостей нашого міста на садибі Панаса Мирного.

Того ж року садибу-музей взято під охорону держави як пам'ятку архітектури місцевого значення.

За більш ніж 70 років існування Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного став одним із найбагатших літературних музеїв України за кількістю меморіальних речей. А їх близько тисячі виставлено в семи кімнатах будинку. Це – меблі, книги, фотографії, документи.

У 1990-х рр. науковці брали участь у роботі загальносоюзного семінару «Музей і підростаюче покоління» (м. Москва) і вперше в Полтаві започаткували роботу з музейного навчання дітей. Розроблялися програми і сценарії занять для різних вікових груп. Ці заходи швидко набули популярності, охопивши 12 дитячих садків і 22 школи Полтави й Полтавського району.

Прагнучи відродити українські традиції і звичаї в родині Рудченків, у 1991 році музей Панаса Мирного першим серед закладів культури міста почав святкувати Різдво Христове. Вже стало традицією щороку влаштовувати свята «Даруй літа щасливії цього дому господарю!..» та «Хто, хто Миколая любить?!» для вихованців дитячого садка «Золота рибка» та дітей, котрі мешкають по вулиці Панаса Мирного.

Науковці музею першими стали вшановувати пам'ять письменника за християнським звичаєм, замовляючи відправлення панакхиди за спокій душі Панаса Мирного у Свято-Успенському соборі.

¹⁴ Там само.

У 1998 р., незважаючи на складну фінансово-економічну ситуацію в країні, було проведено капітальний ремонт меморіального будинку. Цю складну роботу завершили до 150-літнього ювілею письменника.

З ініціативи науковців музею в 1999 р. Полтавською обласною радою була заснована обласна щорічна премія імені Панаса Мирного. І цього ж року колектив музею став першим лауреатом за публікацію наукових видань, створених на основі фондкових і архівних документів.

У 2004 році до 155-річчя від дня народження Панаса Мирного на будинку письменника була встановлена нова меморіальна дошка, виготовлена лауреатом обласної премії імені Панаса Мирного В. В. Голобородовим.

У листопаді 2005 р. науковці музею взяли участь у роботі I Всеукраїнського музейного фестивалю «Музей третього тисячоліття» (м. Дніпропетровськ). Музей єдиний, підпорядкований міському відділу культури, представляв там Полтаву. І виправдав таку високу довіру. На цьому фестивалі фільм «Музей Панаса Мирного» став переможцем у номінації «Експозиційний фільм». Музей було нагороджено дипломом лауреата й дипломом переможця I Всеукраїнського музейного фестивалю.

Влітку 2007 р. науковці взяли участь у підсумковій конференції Загальноукраїнського проекту «Україна туристична» (м. Київ). Того року музей Панаса Мирного перший і єдиний представляв Полтаву в цьому проекті.

Із 2009 р. садиба письменника Панаса Мирного – пам'ятка історії національного значення.

За сім десятків років музей став відомим далеко за межами України. Люди йдуть сюди, щоб вклонитися пам'яті письменника, відчутти подих минулого. Тут усе хвилює уяву, повертає в часи Панаса Мирного, сприяє кращому розумінню життя і творчості класика української літератури.